

330.3543

ป333.3

ธ.ธ.

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์

ระหว่าง พ. ศ. 2325 - 2437

ปริญญานิพนธ์

ของ

ประภัสสร ศรีมุก

7 เม.ย. 2537

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

กันยายน 2536

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก
ประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธาน

(ท่านผู้หญิงวรฤนดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)

.....กรรมการ

(รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน

(ท่านผู้หญิงวรฤนดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)

.....กรรมการ

(รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รศ.วุฒิชัย มวลศิลป์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศ.ดร.สมพร บัวทอง)

วันที่ 24 เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๖

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณ ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และ รศ. ณรงค์ พ่วงพิศ ที่ได้กรุณา
ช่วยเหลือ แนะนำ แก้ไขข้อบกพร่อง ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดีจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
สำเร็จด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ รศ. วุฒิชัย มุลศิลป์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ให้ความกรุณาให้เป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม

ขอขอบพระคุณ อาจารย์บุญเทียม แสงศิริ อาจารย์ปราณี แจ่มขุนเทียน และ
ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ ที่กรุณาให้คำแนะนำเบื้องต้นในการค้นคว้าข้อมูล

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
กรมศิลปากร ที่กรุณาช่วยอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลเพื่อการวิจัย

ขอขอบคุณ คุณปรีชา คิลกุลสิทธิ์ คุณเพ็ญใจ เจริญโสพล พ.ต.ต.ชูเกียรติ คงพานิช
คุณจิราภา ทองเมือง คุณติเรก คุณมุกดา วุฒิเจริญ คุณธีระสิทธิ์ คุณจินตนา วุฒิเจริญ
คุณมงคล คุณบวร จันทร์มา ที่ช่วยเหลือและให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์

ท้ายสุดขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา และพี่ชาย ที่ให้ความรัก ความห่วงใย
และความเอาใจใส่ในการศึกษาของผู้วิจัยมาโดยตลอด และขอบคุณน้องสาวที่ให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย
เสมอมา

ประภัสสร ศรีมุก

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทหน้า	ก
1 ประวัติความเป็นมาของเมืองพิษณุโลกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	1
1. ปัญหาชื่อเมืองพิษณุโลก	1
2. ความสำคัญของเมืองพิษณุโลก	5
2.1 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางการเมืองการปกครอง และยุทธศาสตร์และการทหาร	6
(1) สมัยสุโขทัย	6
(2) สมัยอยุธยา	9
(3) สมัยธนบุรี	13
2.2 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางด้านเศรษฐกิจ	15
2.3 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ...	18
2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก	25
1. ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์	25
2. การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม	26
2.1 เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ ..	27
2.2 เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองของอาณาจักร ใกล้เคียง	27
3. ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ ...	28

4. นโยบายของรัฐที่มีผลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ...	30
4.1 นโยบายการหารายได้มาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมือง	31
4.2 นโยบายการค้ากับต่างประเทศ	32
5. การลดบทบาททางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกระหว่าง	
พ.ศ. 2319 - 2437	35
5.1 การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์	36
5.2 ผลกระทบจากกบฏเจ้าอนุวงศ์	38
5.3 บทบาททางด้านยุทธศาสตร์ของหัวเมืองล้านนา	
ในสมัยรัตนโกสินทร์	39
3 บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 ...	41
1. วิธีการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ	41
2. รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398.	43
2.1 รายได้ที่เกิดจากส่วย	44
(1) รายได้จากส่วยไม้ขนสีก	45
(2) รายได้จากส่วยครั่ง	57
(3) รายได้จากส่วยทอง	59
(4) รายได้จากส่วยสีผึ้ง	61
(5) รายได้จากส่วยน้ำผึ้ง	64
(6) รายได้จากส่วยน้ำรัก	67
(7) รายได้จากส่วยเงิน	68
(8) รายได้จากส่วยเกณฑ์อื่น ๆ	74

2.2	รายได้ที่เกิดจากภาษีอากร	78
(1)	รายได้จากอากรค่านา	79
(2)	รายได้จากอากรตลาด	82
(3)	รายได้จากอากรเกวียน	87
(4)	รายได้จากอากรสุรา	89
(5)	รายได้จากอากรบ่อนเบี้ย	91
(6)	รายได้จากอากรสัมพัทธ์	94
(7)	รายได้จากอากรป่าฝ่ง	101
(8)	รายได้จากภาษีอื่น ๆ	104
2.3	รายได้จากการผูกมัดชาวจีน	107
3.	การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจภายในเมืองพิษณุโลกระหว่าง	
	พ.ศ. 2325 - 2398	113
3.1	บทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองพิษณุโลก	113
3.2	การขยายตัวของระบบเงินตรา	117
3.3	การผลิตเพื่อการค้า	122
3.4	การขยายตัวทางการค้า	123
3.5	การจ้างแรงงาน	125
4	บทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437	128
1.	รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437	
1.1	รายได้ที่เกิดจากส่วย	129
(1)	รายได้จากส่วยไม้ขนสีก	129
(2)	รายได้จากส่วยเงิน	133
(3)	รายได้จากส่วยทอง	139

(4) รายได้จากส่วยสีผึ้ง	141
(5) รายได้จากส่วยน้ำรัก	145
(6) รายได้จากส่วยน้ำหมันยาง	147
(7) รายได้จากส่วยค่าพระโยมสงฆ์	149
1.2 รายได้ที่เกิดจากภาษีอากร	151
(1) รายได้จากอากรค่านา	152
(2) รายได้จากภาษีค่าต่อไม้ขนสัก	158
(3) รายได้จากอากรบ่อนเบี้ย	164
(4) รายได้จากอากรสุรา	169
(5) รายได้จากอากรบ่าผึ้ง	173
(6) รายได้จากอากรสมัตตพร	177
(7) รายได้จากอากรฝ้ายและยาสูบ	179
(8) รายได้จากอากรค่าน้ำ	180
(9) รายได้จากอากรภาษีฝิ่น	183
(10) รายได้จากภาษีอื่น ๆ	185
1.3 รายได้จากการผูกขี้ขาวเงิน	191
2. สภาพการค้าของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ. ศ. 2398 - 2437	191
3. ผลของสนธิสัญญาเบาริงที่มีต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ. ศ. 2398 - 2437	196
3.1 การขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า	197
ก. ข้าว	197
ข. ไม้สัก	197
3.2 การขยายตัวของการค้า	198
3.3 การเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบการ	198

บทที่	หน้า
3.4 การขยายตัวของการจ้างแรงงาน	200
3.5 การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา	200
5 บทสรุป	203
บรรณานุกรม	209
ภาคผนวก	229
ประวัติย่อของผู้วิจัย	257

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 การส่งส่วยไม้ขนนกประจำปีของกองส่วยไม้ขนนกเมืองพิษณุโลก	48
2 การส่งส่วยไม้ขนนกของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่างพ.ศ. 2374 - 2384	51
3 การเกณฑ์ไม้ขนนกส่วยหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2374 - 2384	53
4 การส่งส่วยไม้ขนนกและเกณฑ์ไม้ขนนกส่วยของเมืองพิษณุโลก	55
5 การส่งส่วยทองของกองส่วยทองหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2373	59
6 การส่งส่วยสีผึ้งของกองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกในพ.ศ. 2374	62
7 การส่งส่วยสีผึ้งของกองส่งส่วยสีผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2374	63
8 การส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งเมืองพิษณุโลกในพ.ศ. 2370	65
9 การส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2370	66
10 การส่งส่วยน้ำรักของกองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกในพ.ศ. 2373	67
11 การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก	70
12 การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2389	73
13 การส่งส่วยเกณฑ์อื่น ๆ ของเมืองพิษณุโลก	75
14 การจัดเก็บส่วยต่าง ๆ ของเมืองพิษณุโลก	77
15 อัตราการประมูลการจัดเก็บอากรตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง	84
16 เปรียบเทียบอัตราการประมูลจัดเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือ	85
17 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2352	90
18 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยหัวเมืองฝ่ายเหนือ	93
19 รายการชนิดของอากรสมัตตศรเมืองพิษณุโลก	94
20 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสมัตตศรเมืองพิษณุโลก	97
21 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสมัตตศรหัวเมืองฝ่ายเหนือ	98
22 อัตราการประมูลรับทำอากรป่าผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2367	102
23 การจัดเก็บอากรป่าผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือในพ.ศ. 2370	103

24	การจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลก	105
25	รายได้จากการผูกมัดชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือพ.ศ. 2374 และพ.ศ. 2377 ...	109
26	รายได้จากการผูกมัดชาวจีนในเมืองต่าง ๆ ของประเทศไทย พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377	110
27	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2325 - 2398	115
28	การส่งส่วยไม้ขนสักประจำปีของเมืองพิษณุโลก	132
29	การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2426 - 2434	133
30	การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่างพ.ศ. 2428 - 2434 .	137
31	การส่งส่วยทองของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่างพ.ศ. 2428 -2433	140
32	การส่งส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2423 - 2434	142
33	การส่งส่วยสีผึ้งของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่างพ.ศ. 2428 - 2434	144
34	การส่งส่วยน้ำมันยางของเมืองพิษณุโลก	148
35	รายได้จากกองส่วยต่าง ๆ ของเมืองพิษณุโลก	150
36	การจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลก	155
37	การจัดเก็บอากรค่านาหัวเมืองฝ่ายเหนือพ.ศ. 2433	156
38	รายได้จากการเก็บค่าต่อไม้ขนสักเมืองพิษณุโลก	161
39	รายได้จากการจัดเก็บค่าต่อไม้ขนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือ ระหว่างพ.ศ. 2429 - 2433	162
40	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกและพิจิตร	164
41	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยของเมืองต่าง ๆ	167
42	อัตราการประมูลอากรสุรา 4 หัวเมืองฝ่ายเหนือ	169
43	อัตราการประมูลอากรสุราของเมืองต่าง ๆ	171
44	อัตราการประมูลรับทำอากรป่าผึ้งเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2408 - 2434 ...	174
45	อัตราการประมูลรับทำอากรป่าผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434	176

46	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสมพัทธ 5 เมืองฝ่ายเหนือ	177
47	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรฝ่ายและยาสูบเมืองต่าง ๆ	179
48	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรค่าน้ำเมืองต่าง ๆ ระหว่างพ.ศ. 2433 - 2434 ..	181
49	อัตราการประมูลจัดเก็บภาษีฝิ่นเมืองต่าง ๆ	185
50	การจัดเก็บภาษีอากรอื่น ๆ ในเมืองพิษณุโลกร่วมกับเมืองต่าง ๆ	186
51	การจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลก	188
52	สถิติราคาข้าวเปลือกเมืองพิษณุโลกที่ทำการซื้อขาย	194

บัญชีแผนที่

แผนที่

หน้า

- 1 แผนที่แสดงเมืองสระหลวงสองแควและเมืองสองแคว 3
- 2 แผนที่แสดงเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกในสมัยรัชกาลที่ 3 ..... 25-ก
- 3 แผนที่แสดงที่ตั้งสถานที่สำคัญ ๆ และแหล่งผลิตทางการเกษตรและทรัพยากร
ธรรมชาติในเขตเมืองพิษณุโลก 28-ข

บทนำ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อเนื่องหลายสมัยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ โดยไม่ได้ย้ายสถานที่ตั้งจากบริเวณเมืองพิษณุโลกปัจจุบันเลย ย่อมแสดงให้เห็นว่า สภาพภูมิศาสตร์ช่วยส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญทั้งด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์การทหาร และเศรษฐกิจ เพราะตั้งอยู่ในบริเวณที่คาบเกี่ยวระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง และตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมือง ทำให้สามารถติดต่อกับดินแดนต่าง ๆ ได้รอบทิศทาง¹ จึงเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองฝ่ายเหนือ² นอกจากนี้เมืองพิษณุโลกยังมีที่ราบที่เหมาะสมสำหรับผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้และของป่า จึงเหมาะที่จะเป็นแหล่งชุมนุมชนขนาดใหญ่

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้รัฐส่วนกลางในแต่ละสมัยให้ความสำคัญแก่เมืองพิษณุโลก เช่น สมัยสุโขทัยเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวงในบางครั้ง และเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญต่อความมั่นคงของสุโขทัย ในสมัยอยุธยาเมืองพิษณุโลกบางครั้งมีฐานะเป็นเมืองหลวง³ เมืองลูกหลวง เมืองเอก ตลอดจนเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญโดยขึ้นอยู่กับปัญหาทางการเมืองขณะนั้น ในสมัยธนบุรีเมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอก และเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการป้องกันการรุกรานของพม่า โดยเฉพาะเป็นสนามรบตอนศึกอะแซหุ่นกี้ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอก โดยมีเมืองต่าง ๆ เป็นเมืองบริวารอยู่ในอำนาจการปกครองดูแลและบังคับบัญชา

---

1 เห็นได้จากเส้นทางคมนาคมระหว่างพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ พิษณุโลกกับหัวเมืองล้านนา และพิษณุโลกกับหัวเมืองล้านช้าง.

2 หัวเมืองฝ่ายเหนือ หมายถึง ดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย อันได้แก่เมืองพิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก พิชัย กางแพงเพชร ตาก เพชรบูรณ์ พิจิตร และนครสวรรค์.

3 สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2006 - 2031) เพื่อทำสงครามกับอาณาจักรล้านนาและประทับอยู่จนสวรรคต อ้างอิงจาก "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 4.

หลายหัวเมืองทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการปกครองและเศรษฐกิจ เช่น นครไทย ด้านซ้าย ศรีภุม
พรหมพิราม ชุมสอนแสนแดง ชุมแสงสงคราม เทพ ตะนม นครชุม ภูมิ ภูศรี นครป่าหมาก
ชาติตระการ เมืองคำ¹

นอกจากฐานะทางการเมืองการปกครองในแต่ละสมัยของเมืองพิษณุโลกที่ทำให้เมืองนี้
มีความใกล้ชิดกับอาณาจักรกลางมากแล้ว เมืองพิษณุโลกยังเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของหัวเมือง
ฝ่ายเหนือ คือ เป็นที่รวบรวมส่วยสาอากรของภูมิภาคนั้น ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งของผลิตผลทาง
เศรษฐกิจที่สำคัญของรัฐส่วนกลางมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะเมือง
พิษณุโลกเป็นแหล่งผลิตผลทางเกษตรกรรมที่สำคัญ เช่น ข้าว ยาสูบ อ้อย ถั่ว ผัก เป็นต้น และ
ยังเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรประเภทของป่า เช่น ไม้สัก ไม้ฝาง ไม้ชิงชัน ไม้เต็ง ไม้พยุง
แร่ทองคำและเหล็ก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลกลางได้รับส่วนใหญ่มักจะอยู่ในรูปของส่วยและ
ภาษีอากร ในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหนึ่งที่เป็น
แหล่งผลประโยชน์ที่สำคัญให้กับรัฐส่วนกลาง อันได้แก่ ส่วยเกณฑ์และกองส่วย เช่น ส่วยไม้ขนสัก
และไม้อื่น ๆ ส่วยทองคำ ส่วยฝาง ส่วยชิงชัน ส่วยเหล็ก ส่วยเงิน เป็นต้น สำหรับภาษีอากร
ได้แก่ อากรยาสูบ อากรตลาด อากรสมัคศร อากรบ่อนเบี้ย อากรสุรา อากรเกวียนล้อสลัด
อากรค่านา อากรฝิ่น เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีรายได้จากการผูกปี้ชาวจีน ดังปรากฏตามใบบอก
ร่างสารตรา บัญชี รายงาน ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 - 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างรายได้
จากเมืองพิษณุโลก เช่น ค่าผูกปี้ของชาวจีน พ.ศ. 2377 เมืองพิษณุโลกมีชาวจีน 1,112 คน
มีรายได้จากการผูกปี้ 55 ชั่ง 12 ตำลึง² ซึ่งเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือและเป็นอันดับ 4

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 64. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200 บัญชีกองส่วย
เมืองเหนือและกรมศิลปากร. และเอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วันที่ 2 ๆ 12 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชี
ส่งเงินปี้จีนและผูกปี้จีน.

ของการผูกปี้ชาวจีนในประเทศทั้งหมดในปีเดียวกัน¹ การเก็บส่วยสี่ฝ้งของเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2374 มีทั้งหมด 6 กอง จัดเก็บในรูปสี่ฝ้งได้อัตราปีละ 5 ภารา 1 หาบ 44 ชั่ง² สามารถเก็บได้มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ การเก็บอากรสมัตตของเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2375 สามารถจัดเก็บได้ 80 ชั่งต่อปี³ ซึ่งมากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ อากรบ่าฝ้งของเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2370 จัดเก็บส่งในรูปสี่ฝ้งได้จำนวนปีละ 3 หาบ 3 ชั่ง⁴ สามารถเก็บได้มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นต้น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า เมืองพิษณุโลกเป็นแหล่งที่มาของรายได้ท้องถิ่นที่เห็นชัดเจนว่ามาสนับสนุนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐบาลกลางในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองหนึ่ง

การฟื้นฟูประเทศและการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เมืองหลวงใหม่ตามรูปแบบอยุธยา ตลอดจนการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเหตุให้รัฐต้องหารายได้มาใช้จ่ายด้วยการจัดเก็บผลประโยชน์ตามรูปแบบเดิม ได้แก่ การผูกขาดสินค้าของหลวง การเก็บส่วยและอากร เป็นต้น แต่รายได้ก็ยังไม่เพียงพอ ดังนั้นรัฐบาลจึงได้เร่งรัดดำเนินนโยบายการค้ากับต่างประเทศโดยเฉพาะกับจีนให้มากยิ่งขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 และปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่นั้นมาการค้ากับต่างประเทศจึงเป็นนโยบายที่สำคัญของรัฐตลอดมา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการทำสนธิสัญญาเบอร์นีใน พ.ศ. 2369 และสนธิสัญญาทานองเดียวกันกับสหรัฐอเมริกา ใน พ.ศ. 2375 ทำให้รูปแบบ

---

1 เมืองที่มีชาวจีนมากที่สุดคือ 1) นครชัยศรี 3,695 คน 2) ฉะเชิงเทรา 1,748 คน 3) กรุงเก่า 1,164 คน อ้างอิงจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีส่งเงินปีจีนและผูกปี้จีน.

2 กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวนแลกทาส่วยไม้ขนสักและขี้ฝ้ง.

3 กรมศิลปากร. เลขที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระยาพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมัตต.

4 กรมศิลปากร. เลขที่ 8. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1189. บัญชีกองส่วยและอากรบ่าฝ้ง.

การค้าแบบเดิมของไทยต้องเปลี่ยนแปลง ไทยต้องเลิกผูกขาดทางการค้าของหลวง แต่รัฐบาลก็ได้ให้มีการผูกขาดการค้าและภาษีอากรของเอกชน โดยทำในรูปแบบเจ้าภาษีเจ้าอากรแทน ซึ่งส่งผลให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการค้ากับต่างประเทศก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ตามบันทึกของปาลเลอกัวซ์ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 สินค้าออกของไทยมีถึง 53 รายการ¹ ซึ่งในบรรดาสินค้าออก ของป่าเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่ง แต่พ่อค้าชาวตะวันตกก็ไม่พอใจระบบและวิธีการค้าของไทย โดยอ้างว่าไทยยังคงผูกขาดการค้าตามเดิม จึงเป็นเหตุให้พ่อค้าชาวตะวันตกส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ดังนั้นไทยจึงได้ทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้าอีกฉบับหนึ่งกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ สนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบกฎเกณฑ์ทางการค้าอีกครั้งหนึ่ง การค้าก้าวหน้ามากขึ้นเพราะการค้าขายอยู่ในการค้าแบบเสรี ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นสิ่งที่น่าศึกษามากกว่าจากการที่ได้มีการฟื้นฟูประเทศและสร้างเมืองหลวงใหม่ที่กรุงรัตนโกสินทร์ การต้องทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน และการทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้ากับต่างประเทศ ในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 ของรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ นั้น เมืองพิษณุโลกจะมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในฐานะศูนย์กลางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือ และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับรัฐบาลกลางในช่วงเวลาที่มีปรากฏการณ์สำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจของไทยอย่างไรบ้าง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า งานวิจัยที่ศึกษาเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2437 ยังไม่มี ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเรื่องเมืองพิษณุโลกในด้านการปกครองและเศรษฐกิจในช่วงเป็นมณฑลพิษณุโลกเท่านั้น และยังไม่มีการศึกษาถึงเศรษฐกิจเมืองนี้ก่อนเป็นมณฑลโดยตรง เช่น

งานของบุญรอด แก้วกันหา เรื่อง "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411)" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2518 ได้ศึกษาถึงการเก็บส่วยมีส่วนช่วยแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลสมัยนั้น และการเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บส่วยอันเป็นผลเนื่องมาจากการติดต่อกับชาวตะวันตก

---

¹ มงเซญอร์ ปาลเลอกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. 2520. หน้า 308 - 309.

นฤมล วัฒนพานิช เรื่อง "ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ
มณฑลพิษณุโลก" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2516 ได้ศึกษา
การนำระบบเทศบาลมาใช้ในมณฑลพิษณุโลกแล้วส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจของมณฑลอย่างไร
และกล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจก่อนเป็นมณฑลไว้เพียงสั้น ๆ

งานของเกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา เรื่องสภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 -
2398 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2523
ได้ศึกษาการค้าของไทยทั้งการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศ ได้กล่าวถึงการค้ากับ
ต่างประเทศว่า ในระยะแรกรัฐบาลยึดนโยบายการค้าแบบผูกขาดโดยระบบพระคลังสินค้าและ
ส่วนใหญ่จะทำการค้ากับจีนซึ่งเป็นการค้าแบบบรรณาการ ตอนปลายรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3
การค้าได้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นเพราะพ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยมากขึ้นแต่พ่อค้า
ชาวตะวันตกไม่พอใจระบบและกฎเกณฑ์การค้าของไทย จึงส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขกฎเกณฑ์
การค้าต่าง ๆ ดังนั้นไทยจึงได้ทำสนธิสัญญาเบาริง ใน พ.ศ. 2398 ซึ่งทำให้ไทยต้องเปิด
การค้าขายแบบเสรี

งานของสมคิด ศรีสิงห์ เรื่องการบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2515 ได้ศึกษา
การบริหารภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ว่ามีการจัดตั้งจัดชนิดภาษีอากร
พิศัตตราภาษีอากร การจัดเก็บและการควบคุม ตลอดจนวิธีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับ
สภาวะการณ์ ทำให้ทราบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบวิธีการเก็บใน
สมัยก่อนมาสู่สมัยใหม่เป็นครั้งแรก และทำให้เกิดความคิดที่จะปรับปรุงภาษีอากรในสมัยหลัง ๆ ต่อมา

ขวัญเมือง จันทรโรจน์ ได้ศึกษาเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมือง
ฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325 - 2394" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2534 ศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเน้น
เฉพาะเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นหลัก ทำให้ทราบถึงเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในมุมมองกว้าง
ช่วงหนึ่งเท่านั้น และการศึกษายังไม่ได้เจาะลึกเฉพาะเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกทำให้ได้ภาพ
เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกไม่ชัดเจน

งานเขียนที่ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกนั้น อาจกล่าวได้ว่ายังไม่มียานที่ศึกษา
บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437

โดยตรง ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ จึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 ซึ่งจะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกในด้านเศรษฐกิจโดยละเอียด เพื่อให้ได้ภาพทางด้านประวัติศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกอีกมุมมองหนึ่ง

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
3. เพื่อศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก
2. ผลการศึกษาค้นคว้าทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
3. ทำให้ทราบบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
4. ผลการศึกษาค้นคว้าสามารถประกอบในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 โดยจะศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกเอง และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับหัวเมืองในท้องถิ่น ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับรัฐบาลกลาง ส่วนการศึกษาเมืองพิษณุโลกในด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา การเมืองการปกครอง และยุทธศาสตร์การทหาร จะศึกษาพอสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐาน และช่วยเสริมให้เข้าใจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกในระยะนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเสนอการรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) และ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นต้น
5. ห้องสมุดวิทยาลัยครูพิษณุโลก

โดยตรง ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ จึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 ซึ่งจะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกในด้านเศรษฐกิจโดยละเอียด เพื่อให้ได้ภาพทางด้านประวัติศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกอีกมุมมองหนึ่ง

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
3. เพื่อศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก
2. ผลการศึกษาค้นคว้าทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
3. ทำให้ทราบบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437
4. ผลการศึกษาค้นคว้าสามารถประกอบในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 โดยจะศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกเอง และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับหัวเมืองในท้องถิ่น ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับรัฐบาลกลาง ส่วนการศึกษาเมืองพิษณุโลกในด้านประวัติความเป็นมา การเมืองการปกครอง และยุทธศาสตร์การทหาร จะศึกษาพอสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐาน และช่วยเสริมให้เข้าใจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกในระยนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเสนอการรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นต้น
5. หอสมุดวิทยาลัยครูพิษณุโลก

บทที่ 1

ประวัติความเป็นมาของเมืองพิษณุโลกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

การศึกษาถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 จะมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นถ้าได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของเมืองพิษณุโลกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์พอสังเขป โดยจะศึกษาความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาและวิเคราะห์ในบทต่อไป

1. ปัญหาชื่อเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีวิวัฒนาการจากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดระยะ แต่เดิมเมืองพิษณุโลกมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น เมืองสระหลวงสองแคว เมืองสองแคว เมืองทวิสาขะ เมืองชัยนาท เมืองโอฆบุรี เมืองจันทรบุรี เมืองพระพิษณุโลก เมืองอกแตก เป็นต้น

ในสมัยสุโขทัย เมืองพิษณุโลกมีชื่อว่าเมืองสองแคว ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก ซึ่งบางครั้งจะกล่าวถึงเมืองสระหลวงสองแควคู่กัน เช่น ศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้าน 4 กล่าวว่า "พ่อขุนรามคำแหง ปรากฏเบื้องตะวันออกสอดสระหลวงสองแคว"¹ ศิลาจารึกหลักที่ 2 ด้าน 1 กล่าวถึง "พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเกิดในนครสระหลวงสองแคว บู่ชื่อพระยาศรีนาวนาถม"² ศิลาจารึกหลักที่ 8 ด้าน 3 กล่าวถึง "พระยาศรี

---

¹คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี.
"จารึกหลัก 1 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช," ใน ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 2521.
หน้า 26.

²แหล่งเดิม. (จารึกหลัก 2 ศิลาจารึกวัดศรีชุม) หน้า 36.

สุรยพคัมหารธรรมราชาธิราชเอาพลไปปราบยังน้ำ...บุรี ได้สิ้นได้ทั้งยังตะวันออกเขต...

ยังพระสักรอดสิ้น จึงไปอยู่ในเมืองสองแคว บุพพระมหาธาตุ ปลุกพระศรีมหาโพธิ....

ยกพนักแต่สองแควมาทำสุโขทัย..."¹ และศิลาจารึกหลักที่ 8 ด้าน 4 กล่าวว่า "อยู่ใน

สองแควได้เจ็ดชั่ว (เจ็ดปี) จึงนำพลมาตีทั้งชาวสระหลวงสองแคว ปากยม พระบาง

ซากังราว สุพรรณภูมิ นครพระชุม เมืองพาน เมืองลาด เมืองสะคำ เมืองลุมบาจาย..."²

นอกจากนี้ยังมีศิลาจารึกหลักที่ 3 หลักที่ 10 หลักที่ 11 และหลักที่ 38 กล่าวถึง

เมืองสองแคว สำหรับหลักฐานอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเมืองสองแควคือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ฉบับวันวลิต ซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. 2183 เรียก

พระชนกของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งครองเมืองพิษณุโลกว่า พระมหาธรรมราชาพระเจ้าสองแคว

และศิลาจารึกที่เมืองพะเยา พ.ศ. 2017 เรียกพระยาอุษริฐเรียกว่า เจ้าเมืองแควเก่า³

ในศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงเมืองสระหลวงคู่กับเมืองสองแควนั้น ดร.ประเสริฐ ณ นคร

วิเคราะห์เรื่องนี้ว่า ในศิลาจารึกหลักที่ 8 กล่าวถึงเมืองขึ้นสุโขทัยว่าสระหลวงสองแควอยู่ทาง

ทิศตะวันออกของสุโขทัย แล้วกวาดไปตามเข็มนาฬิกาลงมาถึงปากยม (พิจิตร) ทางตะวันออก

เฉียงใต้ลงไปถึงพระบาง (นครสวรรค์) ทางทิศใต้ แล้วขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ถึง

ซากังราว สุพรรณภูมิ นครชุม ซึ่งอยู่ในกำแพงเพชร ดังนั้นถ้าสระหลวงเป็นคนละเมืองกับ

สองแควก็ต้องอยู่ทางทิศตะวันออกของสุโขทัย และอยู่เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไป ส่วนศิลาจารึก

หลักที่ 1 กล่าวถึงเมืองทางทิศตะวันออกของสุโขทัยจากเมืองที่อยู่ใกล้แล้วไกลออกไปตามลำดับ

ได้กล่าวถึงสระหลวงก่อนสองแคว แล้วจึงไปลุมบาจาย สะคำ ฉะนั้นถ้าสระหลวงเป็นคนละเมือง

กับสองแคว จากสุโขทัยจะถึงสระหลวงก่อนสองแคว และสระหลวงก็ต้องอยู่เหนือเมืองสองแคว

ขึ้นไป ดังนั้นสระหลวงจะเป็นพิจิตรไม่ได้อย่างแน่นอน⁴ (ดูแผนที่ประกอบ)

¹คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี.

"จารึกหลัก 8 ศิลาจารึกเขาสุมณภู สุโขทัย," ใน ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 2521.

หน้า 116.

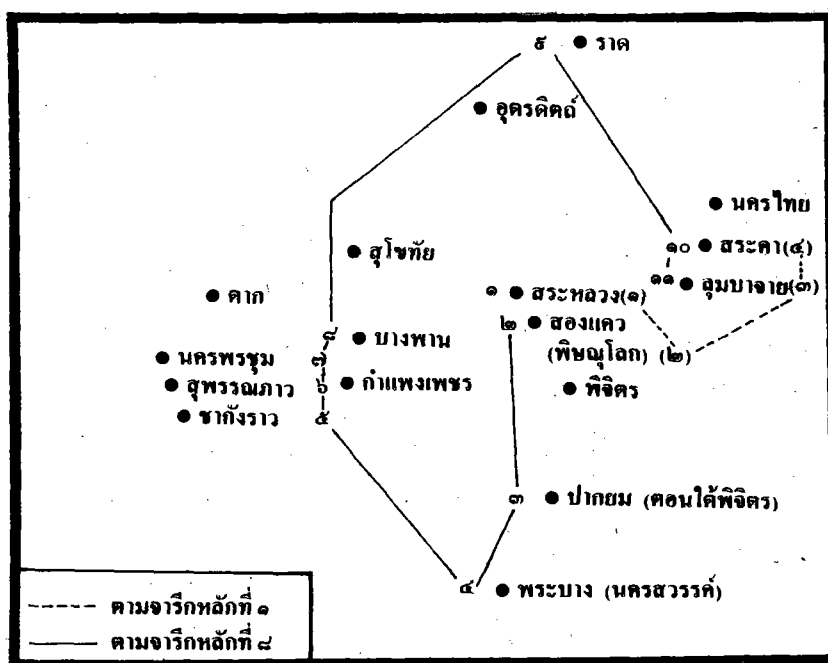
²แหล่งเดิม. หน้า 117.

³ประเสริฐ ณ นคร. "ดินแดนสุโขทัยสมัยสองแควเป็นเมืองหลวง,"

ศิลปวัฒนธรรม. 7(5) : 112 - 115 ; มีนาคม 2529.

⁴แหล่งเดิม.

แผนที่ 1 แผนที่แสดงเมืองสระหลวงสองแควและเมืองสองแคว

ที่มา : ประเสริฐ ๗ นคร. "ดินแดนสุโขทัยสมัยสองแควเป็นเมืองหลวง," ศิลปวัฒนธรรม. 7(5) : 112 - 115 ; มีนาคม 2529.

ในการประชุมสัมมนาจารึกหลักที่ 8 ณ หอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ 8 กันยายน 2523 ที่ประชุมได้ยอมรับข้อเสนอของ ดร.ประเสริฐ ๗ นคร ว่า สระหลวงสองแควเป็นเมืองเดียวกัน เพราะพระมหาเถรศรีศรีท้าว หลานพ่อขุนศรีนาวนำถมเกิดในนครสระหลวงสองแคว คนเดียว จะเกิดสองเมืองไม่ได้ และนายมานิตย์ วัลลิโภดม เสนอว่าสระหลวงและสองแควเป็นเมืองเดียวกัน และเป็นเมืองออกแตก¹ ที่ประชุมสัมมนายอมรับความเห็นนี้

สำหรับชื่อเมืองพระพิษณุโลกและชื่อยานที่ปรากฏในลิลิตยวนพ่าย ซึ่ง ดร.ประเสริฐ ๗ นคร เสนอว่า คำว่า "พิษณุโลก" น่าจะเรียกแทนชื่อเมืองสองแควน่าจะเกิดขึ้นในราว พ.ศ. 2008 - พ.ศ. 2017 เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นมาประทับที่เมืองพิษณุโลก²

¹ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บน 2 ผังแม่น้ำ.

² ประเสริฐ ๗ นคร. "ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก," ใน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก. 2535. หน้า 2.

ส่วนชัยนาทคือเมืองสองแควหรือเมืองพิษณุโลกนั้นอ้างอิงมาจากหลักฐานคือ จารึกหลักที่ 8 ว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ประทับอยู่ที่สองแคว 7 ปี ตำนานพระพุทธรูปองค์ว่าพระเจ้าลิไททรงนำพระพุทธรูปองค์ไปอยู่ที่ทิวสาละ (แปลว่าสองแคว) และหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์¹ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องเดียวกันแต่เรียกเมืองนี้ว่าเมืองชัยนาท แสดงว่าสองแควคือชัยนาท ในลิลิตยวนพ่ายบทที่ 66 ว่าพระเจ้าติโลกราชลงไปถึงชัยนาท เพราะพระยายุธิษฐีเจ้าเมืองสองแควในขณะที่ไปพักกับพระองค์ ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์พระเจ้าติโลกราชตีเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัยไม่ได้แล้วพระองค์จะยกทัพมาถึงจังหวัดชัยนาท² ได้อย่างไร จึงแสดงว่าชัยนาทน่าจะหมายถึงพิษณุโลก เพราะพระยายุธิษฐีเข้าไปกับพระองค์ ทัพล้านนาจึงยกมาตีเมืองสองแควได้เมื่อ พ.ศ. 2002 ตำนานสืบหาราชวงศ์กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปล้อมสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระชนนีไว้ในเมืองสองแคว แล้วขุนเพชรรัตนนำพลรบหลบหนีวงล้อมออกไปได้แล้วพากลอบายตีฆ้องประหนึ่งว่าทัพหลวงยกหนีออกไปได้แล้ว พระเจ้าติโลกราชจึงยกทัพกลับไป³ ตรงกับลิลิตยวนพ่ายบทที่ 71 ว่า "แกลงบางเข้าชัยนาทกรรบรร บาปฤา" และบทที่ 4 บอกว่า "ทนทานบ่ได้แพ้ พ่ายเอง"⁴ คือยกทัพมาล้อมแล้วอยู่ดี ๆ ก็ยกทัพกลับไปเท่ากับแพ้ไปเอง ดังนั้นชัยนาทในยวนพ่ายจึงตรงกับสองแควในตำนานสืบหาราชวงศ์

นอกจากนี้คือจารึกหลักที่ 12 กล่าวว่า พระเจ้าบรมपालมหาธรรมราชาเป็นใหญ่อยู่ในเมืองชัยนาทสระ⁵ เมื่อ พ.ศ. 1970 ตรงกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่กล่าวว่า "พ.ศ. 1962 พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้านริพาน แลเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล

¹แต่งขึ้นในราว พ.ศ. 2060.

²ดินแดนเดิมของจังหวัดชัยนาทปัจจุบันมีชื่อเดิมว่า เมืองสรรค์ และเมืองแพรก หรือเมืองแพรกศรีราชา ชื่อ "ชัยนาท" ซึ่งเป็นจังหวัดปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเกิดขึ้นสมัยใด แต่พบหลักฐานว่าเมืองชัยนาทปัจจุบันเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยธนบุรี.

³"สุโขทัย - อยุธยา และเชียงใหม่ ในตำนานสืบหาราชวงศ์," ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 1. 2523. หน้า 104 - 105.

⁴สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถราชูปถัมภ์. "ลิลิตยวนพ่าย," ใน อนุสรณ์ในงาน ฉายาภิเษกสมรสพระราชทานรัช. 2509. หน้า 19.

⁵คือเมืองพิษณุโลก.

แลจึงเสด็จขึ้นไปเมืองพระบาง ครั้นนั้นพระยาบาลเมืองและพระญารามออกถวายบังคม"¹

พระยาบาลเมืองที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก็คือ พระเจ้าบรมมหาธรรมราชา นคิลจาริกหลักที่ 12 นั้นเอง นอกจากนั้นคิลจาริกสุโขทัยยังกล่าวถึงอาณาเขตของพระเจ้าลิไท และรัชกาลต่อมาว่าทางใต้จดพระบางคือนครสวรรค์เท่านั้น ชัยนาทของสุโขทัยจึงน่าจะเป็น เมืองพิษณุโลกตามหลักภูมิศาสตร์ ส่วนเมืองชัยนาทในปัจจุบันจะอยู่ต่ำกว่านครสวรรค์ลงมา

ส่วนชื่อเมืองพิษณุโลกที่เรียกว่า เมืองโฆษบุรีและจันทรบุรณ มีหลักฐานปรากฏอยู่ใน พงศาวดารเหนือว่า "...ว่าตามพระพุทธเจ้ามาบิณฑบาตร ก็ชื่อว่าโฆษบุรีตะวันออก ตะวันตก ชื่อ จันทรบุรณ" ที่เรียกว่าเมืองทวิสาขะปรากฏอยู่ในตำนานพระพุทธสิหิงค์ดังที่กล่าวมาแล้ว ในหน้า 3 และที่เรียกว่าเมืองอกแตกนั้น เป็นชื่อใหม่เพิ่งเกิดในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นการเรียกตามลักษณะการตั้งเมืองบน 2 ผังแม่น้ำ ปัจจุบันดินแดนนี้ใช้ชื่อว่า "เมืองพิษณุโลก"

2. ความสำคัญของเมืองพิษณุโลก

จากหลักฐานทางโบราณคดี คือ พระปรางค์วัดจุฬามณี สันนิษฐานว่าเมืองพิษณุโลก รุ่งที่เก่าที่สุดสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15² และจากคิลจาริกหลักที่ 2 พบว่าในสมัย พ่อขุนศรีนาวนามเมืองพิษณุโลก³ เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง เพราะเป็นที่ประสูติของ เจ้าศรีศรัทธา⁴ หลานพ่อขุนศรีนาวนาม ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตลอดประวัติศาสตร์ที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกไม่ได้เคลื่อนย้ายไปจากเดิมเลย น่าจะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลก

¹"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2515. หน้า 5.

²นคร พันธรงค์. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตำบลและหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก. 2524. หน้า 34.

³เมืองพิษณุโลกมีชื่อเรียกหลายเมืองแต่วิทยานิพนธ์นี้จะขอใช้คำว่า เมืองพิษณุโลกแทน

⁴อายุร่วมสมัยกับพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท พ.ศ. 1890 - 1911).

ต้องมีบทบาทและความสำคัญทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งแยกศึกษาเป็นประเด็นไปดังนี้

2.1 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางด้านการเมืองการปกครองและยุทธศาสตร์ และการทหาร

เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองในสมัยสุโขทัย อโยธยา และธนบุรีในฐานะต่าง ๆ กัน คือ เป็นเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก การที่เมืองพิษณุโลกจะมีฐานะใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ คือ พระราโชบายของพระมหากษัตริย์ในแต่ละสมัย ซึ่งเป็นไปตามสถานการณ์และความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น ๆ ส่วนความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองและการทหารนั้น อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการป้องกันการรุกรานจากอาณาจักรอื่น ๆ และเป็นที่ยึดจากการรบ ทั้งนี้เพราะเมืองพิษณุโลกเป็นฐานกำลังทหารที่สามารถรวบรวมกำลังคนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ เข้าเป็นกลุ่มเป็นกองทัพได้อย่างรวดเร็ว และสามารถเคลื่อนที่ไปทำการรบได้รอบทิศทางทั้งทางบกและน้ำ ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำสงครามทุกครั้ง ความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองและการทหารจึงมีความสัมพันธ์ควบคู่ไปกับความสำคัญด้านการเมืองการปกครอง ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหารในสมัยสุโขทัย อโยธยา และธนบุรีมีดังนี้

1. สมัยสุโขทัย เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองหลวงและเมืองหน้าด่านที่สำคัญต่อความมั่นคงของสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 8 กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท พ.ศ. 1890 - 1911) ว่า "พระศรีสุรยพวงศ์มหาธรรมราชาธิราช เอาพลไปปราบยี่น้ำ...บุรี ได้สิ้นได้ทั้งยังตะวันออกเขต...ยังพระสักรอดลัน จึงไปอยู่ในเมืองสองแคว บุพระมหาธาตุ บลุกพระศรีมหาโพธิ..."¹ และข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

---

¹คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี.

"จารึกหลัก 8 ศิลาจารึกเขาสมุนญู สุโขทัย," ใน ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 2521.

หน้า 116.

"อยู่ในสองแควได้เจ็ดชั่ว จึงนำพลมาตั้งที่สระหลวงสองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว
สุพรรณาว นครพระชุม เมืองพาน เมือง...เมืองราด เมืองสะคำ เมืองลุมบาจาย เป็น
บริวาร...จึงขั้มนามพระบาทลักษณอันตนหากประดิษฐานแต่ก่อนจอมเขาสุมณภูนี้"¹

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงได้เมือง
สองแควและเมืองอื่น ๆ จึงได้เสด็จประทับอยู่ ณ เมืองสองแควหรือพิษณุโลกถึง 7 ปี ทำให้
เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรสุโขทัยประมาณ พ.ศ. 1905 - 1911
และเป็นทั้งเมืองหน้าด่านที่สำคัญสำหรับความมั่นคงของอาณาจักรสุโขทัย เพราะทางใต้เกิดมี
อาณาจักรอยุธยาขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 1893 สาเหตุที่ทำให้พระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เสด็จ
ประทับที่เมืองพิษณุโลกมีกล่าวไว้ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ตอนหนึ่งว่า

"ครั้งหนึ่ง เมืองชัยนาทเกิดทุพภิกภัย พระเจ้ารามธิบดีกษัตริย์อโยธยปุระ เสด็จมา
จากแคว้นกัมพูชา ทรงยึดเมืองชัยนาทนั้นได้โดยพาเป็นท้าวเอาข้าวมาขาย ครั้นยึดได้แล้วทรง
ตั้งมหาอำมาตย์ของพระองค์ชื่อว่า วัดติเดช ซึ่งครองเมืองสุวรรณภูมิให้มาครองเมืองชัยนาท
ส่วนพระองค์เสด็จกลับไปอโยธยปุระ ต่อแต่นั้นมาพระเจ้าธรรมราชาก็ส่งราชบรรณาการเป็น
อันมากไปถวายพระเจ้ารามธิบดี ทูลขอเมืองชัยนาทนั้นคืน ฝ่ายพระเจ้ารามธิบดีก็ทรง
ประทานคืนแก่พระเจ้าธรรมราชา วัดติเดชอำมาตย์ก็กลับไปเมืองสุวรรณภูมิอีก พระเจ้า
ธรรมราชาครั้นได้เมืองชัยนาทคืนแล้วทรงตั้งพระมหาเทวีผู้เป็นพระกนิษฐาของพระองค์ให้
ครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัย ทรงตั้งอำมาตย์ชื่อติปัญญาให้ครองราชสมบัติในเมืองกำแพงเพชร
ส่วนพระองค์อัญเชิญพระสืพลปฏิมาไปบูชาที่เมืองชัยนาท เมื่อพระเจ้ารามธิบดีผู้เป็นใหญ่แก่
แคว้นกัมพูชาและอโยธยปุระสวรรคตแล้ว วัดติเดชอำมาตย์มาจากเมืองสุวรรณภูมียึดแคว้น
กัมพูชาได้ ครั้นพระเจ้าธรรมราชาเมืองชัยนาทสวรรคตแล้ววัดติเดชอำมาตย์มากจากอโยธยปุระ
ยึดเมืองชัยนาท..."²

¹คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี.

"จารึกหลัก 8 ศิลาจารึกเขาสุมณภู สุโขทัย," ใน ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 2521.

หน้า 116.

²รัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดยแสง มนวิฑูร. 2501.

หน้า 102 - 103.

ข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่าในรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ครองราชย์นั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. 1893 - 1912) และขุนหลวงพะงั่วได้นำกำลังมายึดเมืองพิษณุโลก ต่อมาพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงขอคืนพร้อมถวายเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก ซึ่งทางอยุธยาก็นำให้ พระองค์จึงได้เสด็จประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 7 ปี และให้พระกนิษฐาครองราชย์ที่เมืองสุโขทัย เมื่อสิ้นพระมหาธรรมราชาที่ 1 อยุธยาจึงได้ยึดเมืองพิษณุโลก

จากการตรวจสอบหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์กับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับเมืองพิษณุโลกในระยะแรกว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว พ.ศ. 1913 - 1931) ได้เสด็จไปที่เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 1919 จับได้ตัวขุนสามแก้ว เจ้าเมืองและกวาดต้อนครอบครัวราษฎรเป็นจำนวนมากลงมายังอยุธยา¹ จนกระทั่ง พ.ศ. 1921 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้เสด็จยกทัพไปตีเอาเมืองกำแพงเพชร² ทำให้พระมหาธรรมราชาที่ 2 ออกมาถวายบังคมยอมแพ้ต่ออยุธยา³

ศิลาจารึกหลักที่ 38 ซึ่งสันนิษฐานว่าจารึกขึ้นประมาณ พ.ศ. 1940 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี (พ.ศ. 1938 - 1952) แห่งอยุธยาได้กล่าวถึงกษัตริย์อยุธยาทรงตรากฎหมายลักษณะลักพาขึ้นใช้ในเมืองสุโขทัย เมืองเชลียง เมืองกำแพงเพชร เมืองทุ่งยั้ง เมืองปากยม และเมืองสองแคว⁴ จากกฎหมายฉบับนี้แสดงว่าดินแดนสุโขทัยได้ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยาแล้ว

¹"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนสุรัตน์ ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 4.

²เมืองพิษณุโลกถูกอยุธยายึดได้ เมืองกำแพงเพชรจึงกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญจนกระทั่งอยู่ใต้อาณาของอยุธยา.

³"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนสุรัตน์ ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 4.

⁴คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. "ศิลาจารึกหลักที่ 38," ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. 2509. หน้า 26 - 28.

ต่อมาถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 3 (โสริอไท) ทรงประกาศให้อาณาจักรสุโขทัย เป็นอิสระจากอาณาจักรอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 1943¹ แต่ตอนปลายรัชกาลยอมขึ้นกับอยุธยาอีกครั้ง หนึ่งประมาณ พ.ศ. 1952 ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนครินทราธิราช (พ.ศ. 1952 - 1967) เสดวยราชย์ พระมหาธรรมราชาที่ 3 ได้เสด็จประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกจนกระทั่งถึง พ.ศ. 1962 แต่ขณะที่อาณาจักรสุโขทัยเป็นเอกราชสันนิษฐานว่าพระองค์น่าจะประทับอยู่ที่กรุงสุโขทัยมากกว่า เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 3 สวรรคตในพ.ศ. 1962 พระยาบาลเมืองและพระยารามราชโอรส ได้รับเพื่อแย่งชิงราชสมบัติกันจนสมเด็จพระนครินทราธิราชต้องเสด็จขึ้นไปไกล่เกลี่ย² แล้วโปรดให้ พระยาบาลเมืองเป็นพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมบาล พ.ศ. 1962 - 1982) ครองเมือง พิษณุโลก พระยารามครองเมืองสุโขทัย พระยาเซียงครองเมืองเซียงหรือสวรรคโลก และพระยาแสนสอยดาวครองเมืองกำแพงเพชร³ เป็นการแบ่งสุโขทัยออกเป็น 4 ส่วน เป็นการแสดงว่าสุโขทัยอ่อนแอลงจนไม่มีทางจะรวมกันได้อีก

2. สมัยอยุธยา เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองและ ยุทธศาสตร์การทหารดังนี้

ก. เมืองหลวง เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอยุธยาใน รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เคยเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระราเมศวร ดังหลักฐานว่า "ท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นหน้าพระเนตรพระพุทธรูปราชคโคเปนโลหิต"⁴ แสดงให้เห็น พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของเมืองพิษณุโลกต้องเสียใจเพราะเจ้าอยุธยา

¹คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. "ศิลาจารึกหลักที่ 46," ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3. 2509. หน้า 26 - 28.

²กล่าวมาแล้วในหน้า 3 - 4.

³ไมเคิล วิคเคอรี. "พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 223 ฉบับ 2/ก. 125 จ.ศ. 845 - 856," ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ. (พ.ศ. 2520 - 2530) 2531. หน้า 69.

⁴"พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนุสรณ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 6 - 8.

ขึ้นปกครองพิษณุโลก ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าสุโขทัยน่าจะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาใน ปี พ.ศ. 1981 อันเป็นปีที่พระราเมศวรเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเลขที่ 222 ให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ กล่าวคือ หลังจากปี 1981 สมเด็จพระราเมศวรประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาไม่เข้าที่เมืองพิษณุโลก เช่น เหตุการณ์ เมื่อ พ.ศ. 1982 (จ.ศ. 801) สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 โปรดฯให้ทำพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชกุมาร พระโอรส "...และประสาธพระนามสมเด็จพระราเมศวรบรมไตรโลกนาถปิตร..."¹ ต่อมาใน พ.ศ. 1984 (จ.ศ. 803) สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้พระราชทานฉัตรเดิมนแก่สมเด็จพระราเมศวรให้เป็นที่ประทับ² จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าพระราเมศวรไม่ได้ประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกแต่พระองค์กลับมาประทับที่อยุธยา ผู้ที่ครองเมืองพิษณุโลกคือพระยาอุธิ์เรีเยร ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกตั้งแต่พ.ศ. 1981 - 1994³ ใน พ.ศ. 1994 พระยาอุธิ์เรีเยรได้เป็นกบฏไปอยู่กับพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา⁴ สาเหตุที่พระยาอุธิ์เรีเยรเป็นกบฏคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเคยให้คำสัญญาว่าถ้าได้เป็นกษัตริย์จะให้พระยาอุธิ์เรีเยรเป็นอุปราช แต่พอพระองค์ได้เป็นกษัตริย์แล้วก็เพียงแค่ให้พระยาอุธิ์เรีเยรเป็น เจ้าเมืองพิษณุโลกเท่านั้น⁵

---

¹อุบลศรี อรรถพันธ์. "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอวังธรรมเลขที่ 222, 2/ก. 104 จ.ศ. 801 - 803," ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2520 - 2530). หน้า 73.

²แหล่งเดิม. หน้า 74.

³พระยาอุธิ์เรีเยรสันนิษฐานว่าเป็นโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมปาล) อ้างอิงจาก ประเสริฐ ณ นคร. "เมืองพิษณุโลกกับอาณาจักรสุโขทัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 1. 2523. หน้า 36.

⁴"สุโขทัย - อยุธยาและเชียงใหม่ในตำนานสิบห้าราชวงศ์," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2. 2527. หน้า 101.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 101 - 102.

หลังจากพระยาอุษณีย์เป็นกบฏในพ.ศ. 1994 อาณาจักรล้านนาได้เริ่มขยายอำนาจเข้ามายังหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นมาเมืองพิษณุโลกเพื่อป้องกันการรุกรานของอาณาจักรล้านนา ดังปรากฏในตำนานสิบห้าราชวงศ์ว่า พระบรมไตรโลกนาถยกพระเจ้าติโลกราชลี้ภัยอยู่ที่เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2002 แต่พระเจ้าติโลกราชหลงอุบายว่า พระบรมไตรโลกนาถหนีกลับอยุธยาแล้วพระเจ้าติโลกราชจึงยกทัพกลับ ซึ่งตรงกับลิลิตยวนพ่าย บทที่ 71 ว่า "ทนทานไม่ได้แพ้ พ่ายไปเอง" แต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ กล่าวว่า พ.ศ. 2003 พระยาเชลียงไปเข้ากับมหาราชและ พ.ศ. 2004 นามหาราชมาที่เมืองพิษณุโลกและกำแพงเพชรไม่ได้จึงเลิกทัพกลับไป¹

อย่างไรก็ตามสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยาได้ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องขึ้นไปเสวยราชสมบัติที่เมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. 2006 - 2031² แสดงว่าพระองค์เสด็จประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 25 ปี ดังนั้นจึงเท่ากับว่าเมืองพิษณุโลกได้เป็นเมืองหลวงของอยุธยาช่วงหนึ่ง นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญและเป็นฐานปฏิบัติการของอยุธยาในการทำสงครามกับล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งทำให้เกิดวรรณกรรมที่เรียกว่า "ลิลิตยวนพ่าย" พระบรมราชาธิบายในเรื่องการย้ายเมืองหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีผลต่ออาณาจักรอยุธยามาก เพราะสงครามครั้งนี้เป็นสงครามใหญ่เป็นการป้องกันหัวเมืองฝ่ายเหนือหรืออาณาจักรสุโขทัยเดิมซึ่งเป็นแหล่งผลประโยชน์ของอยุธยาทั้งด้านเศรษฐกิจ และยุทธศาสตร์และการทหาร ดินแดนเหล่านี้ถ้าล้านนาสามารถครอบครองได้ก็จะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของอยุธยา ดังนั้นพระองค์จึงพยายามผสมผสานดินแดนสุโขทัยให้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาตลอดไป

ข. เมืองลูกหลวง พระมหากษัตริย์อยุธยาหลายพระองค์ได้ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองพิษณุโลกจึงได้ส่งพระราชโอรสหรือเชื้อพระวงศ์ขึ้นสูงขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงหลายสมัย กล่าวคือ ในรัชสมัยสมเด็จพระ

¹ "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระจ่างทอง. 2514. หน้า 6.

² แหล่งเดิม. หน้า 6 - 8.

พระบรมราชาธิราชที่ 3 (พ.ศ. 2031 - 2034) โปรดฯ ให้พระเชษฐาครองเมืองพิษณุโลก เมื่อพระเชษฐาเสด็จขึ้นครองราชสมบัติที่อยุธยาทรงพระนามว่า พระรามธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 - 2072)¹ พระองค์ได้ส่งพระอาทิตย์วงศ์พระราชโอรสเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก² ต่อมาสมเด็จพระรามธิบดีที่ 2 สวรรคตพระอาทิตย์วงศ์ก็เสด็จครองราชย์ที่อยุธยา ทรงพระนามว่าพระบรมราชาธิราชที่ 4 (หน่อพุทธางกูร พ.ศ. 2072 - 2079) จึงส่งพระไชยราชา (น้องต่างมารดา) ไปครองเมืองพิษณุโลก³ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111) ได้ให้พระมหาธรรมราชาไปครองเมืองพิษณุโลก และพระราชทานพระวิสสุตอักษรพระราชธิดาให้เป็นมเหสี ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงของพระราชอาณาจักรนั่นเอง เพราะในรัชสมัยของพระองค์ได้ทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง และเมืองพิษณุโลกก็มีส่วนร่วมในสงครามโดยตรง กล่าวคือ พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ พม่าตีไม่ได้ จึงล้อมเมืองเอาไว้จนในที่สุดเกิดการขาดแคลนอาหารในเมืองและใช้ทรัพยากรบาดทำให้พระมหาธรรมราชาต้องยอมอ่อนน้อมต่อพม่า ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงเป็นฐานที่สำคัญในด้านกำลังพลและเสบียงอาหารในการช่วยพม่าตีกรุงศรีอยุธยาจนเสียกรุงครั้งที่ 1

ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 - 2133) เมืองพิษณุโลกกลับมามีความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปปกครองดูแลในฐานะเมืองลูกหลวงขึ้นตรงต่ออยุธยาแล้ว เมืองพิษณุโลกยังเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมกำลังคนเสบียงอาหารและฝึกปรือกำลังพลของฝ่ายไทย เพื่อการกอบกู้เอกราชคืนจากพม่าจนประสบความสำเร็จ และด้วยความจำเป็นทางการเมืองราชบุตรเมืองพิษณุโลกจึงถูกเกณฑ์ไปรับราชการที่อยุธยา

ค. เมืองเอก เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกและเมืองหน้าด่านที่สำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายสมัย กล่าวคือ ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. 2077 - 2089) เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นตรงกับอยุธยา

¹สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ไทยรบพม่า. 2505. หน้า 75.

²"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 9.

³สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่มเดิม. หน้า 75 - 76.

และมีบทบาทในด้านสงคราม นั่นคือ เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงยกกองทัพไปตีเมือง เชียงใหม่ พระยาพิชัยโลกก็ได้เป็นผู้คุมพล 2 หมื่นคนเป็นกองทัพหน้าในการยึดครองเมือง เชียงใหม่¹ ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133 - 2148) เป็นต้นมา จนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 เมืองพิชัยโลกยังถูกใช้เป็นทั้งบัญชาการรบและ ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในช่วงที่เสด็จขึ้นไปทำสงคราม ดังในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) ได้เสด็จขึ้นไปประทับบัญชาการรบกับเชียงใหม่ ที่เมืองพิชัยโลก 2 ครั้งในพ.ศ. 2203 และพ.ศ. 2204 ตามลำดับ² และในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2246 - 2251) พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปตีล้านช้างและได้เสด็จขึ้นไป ประทับ ณ เมืองพิชัยโลกด้วย³

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 เมืองพิชัยโลกไม่ได้รับความเสียหายจากสงครามครั้งนี้ ประกอบกับเจ้าเมืองพิชัยโลกเป็นผู้มีความสามารถในการรบ โดยเฉพาะครั้งรบกับพม่าสมัยเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้แสดงฝีมืออย่างเข้มแข็ง จึงมีผู้นิยมนับถือนิยมเข้าเป็นกำลังพลเป็นอันมาก ดังนั้นเมืองพิชัยโลกจึงสามารถจัดตั้งเป็นกลุ่ม การเมืองกลุ่มหนึ่งหรืออีกหนึ่ง

3. สมัยธนบุรี เมืองพิชัยโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกตลอดสมัยธนบุรี หลังจากเสีย กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้ความพยายามถึง 2 ครั้งจึงสามารถ ตีเมืองพิชัยโลกเพื่อรวบรวมอาณาจักรของคนไทยกลับคืนมาได้ ดังนั้นพระองค์จึงตระหนักถึง ความสำคัญของเมืองพิชัยโลกโดยเฉพาะในด้านยุทธศาสตร์และการทหารจึงได้แต่งตั้ง

¹พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม 1.

2533. หน้า 21 - 22. และ "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิติ," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 10.

²"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน อนุสรณ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 242 - 254. และพระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม 2. 2533. หน้า 394 - 405.

³พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม 2. 2533. หน้า 413.

พระยายมราชเป็น "เจ้าพระยาสุรสีห์พิฆาตราช"¹ ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก ในฐานะหัวเมืองเอกที่เหนือกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ดังจะเห็นได้จากพระราชคตินาว่าเป็นหัวเมืองเอกที่เจ้าเมืองมีศักดินา 10,000 มีศเป็นเจ้าพระยา² ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆาตราชได้นำกองทัพจากเมืองพิษณุโลกเข้าร่วมทำสงครามด้วยหลายครั้ง เช่น พ.ศ. 2313 และ พ.ศ. 2317 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ว่า และตีทัพพม่าได้สำเร็จจนได้เป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรี พ.ศ. 2315 และ พ.ศ. 2316 ช่วยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตีพม่าที่เมืองพิชัยจนแตกพ่ายกลับไป

นอกจากเมืองพิษณุโลกยังมีบทบาทในศึกครั้งสำคัญ คือ ศึกอะแซห่วน³ ใน พ.ศ. 2318 อะแซห่วน³แม่ทัพพม่าได้ยกทัพมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ได้นำทัพมารับตีพม่าที่เมืองพิษณุโลก กองทัพอะแซห่วน³ได้ตั้งค่ายล้อมเมืองพิษณุโลก ส่วนกองทัพไทยก็ได้จัดการป้องกันเมืองโดยตั้งป้อมค่ายล้อมเมืองทั้งหมดและทำสะพานเชือกข้ามแม่น้ำ 2 พากเพราะเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีแม่น้ำน่านผ่านกลางนั้นเอง กองทัพใหญ่ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกขึ้นมาช่วยโดยแบ่งทหารไว้ที่นครสวรรค์ 3,000 คนที่เหลือยกไปตั้งค่ายที่ปากพิจและตั้งค่าย 2 พากแม่น้ำน่านอีก 5 แห่ง คือ บ้านบางทราย บ้านท่าโรง บ้านกระดาศ วัดจุฬามณี และวัดจันทร์ท้ายเมืองพิษณุโลก แต่ด้วยข้าศึกมีกำลังทหารที่มากกว่าและมีแม่ทัพที่มีความสามารถจึงได้เปรียบฝ่ายไทยที่มีกำลังทหารน้อยกว่าและขาดเสบียงอาหารอย่างก็ตามฝ่ายไทยก็มีผู้นำที่มีความสามารถนำกองทัพต้านทานข้าศึกได้นานถึง 4 เดือน จึงตีฝ่าวงล้อมค่ายพม่าออกจากเมืองพิษณุโลกไปตั้งมั่นอยู่ที่เพชรบูรณ์³ อะแซห่วน³ จึงเข้าเมืองพิษณุโลกได้ และสั่งเผาทำลายบ้านเมืองพิษณุโลกพินาศจนหมดสิ้นเหลือแต่วัดพระพุทธรชินราช เท่านั้น⁴

¹ต่อมา คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท.

²กรมศิลปากร. "พระไอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง," ใน กฎหมายตราสามดวงเล่ม 1. 2521. หน้า 173.

³สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ไทยรบพม่า. 2505. หน้า 517.

⁴กรมศิลปากร. "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65. (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนาค (จาต)," ใน อนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพนางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา. 2503. หน้า 76.

อาจสรุปได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญทางการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์ และการทหารมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี ในด้านการเมืองการปกครอง เมืองพิษณุโลกเคยเป็นทั้งเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก การที่เมืองพิษณุโลกจะมีฐานะใดบ้างนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ คือ พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ในแต่ละสมัย ซึ่งเป็นไปตามสถานการณ์และความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น ๆ ส่วนความสำคัญด้านยุทธศาสตร์ และการทหารจะมีความสัมพันธ์ควบคู่ไปกับความสำคัญด้านการเมืองการปกครอง ในสมัยสุโขทัย เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองหลวงของสุโขทัยและเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญต่อความมั่นคงของสุโขทัย ในสมัยอยุธยาเมืองพิษณุโลกเคยเป็นทั้งเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก ตลอดทั้งเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการป้องกันการรุกรานจากอาณาจักรอื่น ๆ และเป็นศูนย์บัญชาการรบ ส่วนในสมัยธนบุรีนั้นเมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกและเมืองหน้าด่านที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นสนามรบศึกอะแซหวั่น

2.2 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกทางด้านเศรษฐกิจ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และมีทรัพยากรที่ส่งเสริมให้มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ตั้งอยู่คาบเกี่ยวระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางและตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน ตัวเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองฝ่ายเหนือและศูนย์กลางคมนาคม นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังมีที่ราบลุ่มที่เหมาะสมสำหรับผลิตข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ตลอดทั้งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ และของป่าจึงเหมาะที่จะเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่

เศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ ราษฎรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา ทำสวน ทำไร่ เพราะบริเวณรอบ ๆ เมืองพิษณุโลกมีที่ราบลุ่มแม่น้ำที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ดังนั้นอาชีพเกษตรกรรมจึงเป็นอาชีพหลักของชาวเมืองพิษณุโลกนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะทำต่อเนื่องกันมาโดยตลอด เพราะจากหลักฐานประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกจะกล่าวถึงว่ายามสงครามบริเวณนี้มักจะได้รับความกระทบกระเทือนในฐานะเป็นแหล่งเสบียงอาหาร ดังปรากฏหลักฐานว่า "อนึ่งเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรค์โลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิชัย...

ห้าเมืองที่ยังเป็นกำลังของกรุงเทพมหานครอยู่ทั้งเสบียงอาหารกับบริบูรณ์ ถ้าได้เมืองทั้งห้านี้ด้วยพระนครศรีอยุธยาก็ไม่พินิจมือเรา"¹

อาชีพค้าขายจะมีความสำคัญรองลงมาจากอาชีพเกษตรกรรม เมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคมที่สำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งที่สามารถติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ และอาณาจักรใกล้เคียงเช่น ล้านนา และล้านช้าง เป็นต้น ได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ² โดยเฉพาะทางน้ำถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกกว่าทางอื่น ๆ ในสมัยนั้น เพราะเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำน่านซึ่งมีลำน้ำกว้างพอสำหรับเรือเดินได้สะดวก ลักษณะภูมิประเทศของเมืองพิษณุโลกจึงเหมาะเป็นศูนย์กลางในการนำสินค้าของหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปยังเมืองหลวงได้ ดังปรากฏหลักฐานว่า "เรือใหญ่ท้ายแกว่งชาวเหนือพระพิษณุโลก...บรรทุกน้ำอ้อย ยาสูบ สัตว์ น้ำผึ้ง สินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือล่องเรือลงมาจอดขาย"³ เมืองพิษณุโลกยังเป็นทางผ่านของสินค้าจากอาณาจักรต่าง ๆ ลงมาขายยังอยุธยาด้วย ดังหลักฐานว่า "เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองชุมนุมการค้าของภาคเหนือ และเป็นทางผ่านของพวกลาวล้านช้าง และเขียงของที่ต้องการมาค้าขายกับอยุธยา"⁴ และยังทำหน้าที่ศูนย์กลางในการขนส่งสินค้าต่าง ๆ ของล้านนามาขายยังอยุธยาในช่วงอยุธยาตอนปลาย⁵

---

1 "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระจ่างทอง. 2514. หน้า 60. มีชื่อเมืองขาดหายไป

1 เมือง.

2 ดูเส้นทางการคมนาคมติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ และอาณาจักรใกล้เคียงในบทที่ 2.

3 ปรีดา ศรีชลาลัย. "คำให้การขุนหลวงหาวัดประจักษ์ทรงธรรมเอกสารจากหอหลวง (ตอน 1)," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 3 : 53 - 65 ; มกราคม 2522.

4 แหล่งเดิม.

5 ชิมอง เดอลาลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. 2510. หน้า 12.

สำหรับสินค้าจากเมืองพิษณุโลกที่นำไปจำหน่ายยังอยุธยาและส่งให้รัฐในรูปของระบบ
 ส่วนนั้น ปรากฏในรายงานของบาทหลวงเดอ ชัว ซี (Abbe de Choisy) ชาวฝรั่งเศส
 ใน พ.ศ. 2228 - 2229 ว่าเมืองพิษณุโลกมี พันท้าง ข้าว ดินประสีว นอแรด ห้างสัตว์ป่า
 อาทิเช่น ห้างควาย ห้างกวาง ห้างเสือ ฯลฯ ยางแดง ซึ่งจะเอามาทำสีผึ้งสเปน
 (น่าจะเป็นครั้ง) อ้อย หัวหอม ยาสูบ สีผึ้ง น้ำผึ้ง ใต้ คบ ที่ทำด้วยยางแดง ไม้ซึ่งใช้ต่อเรือ
 ฝ้าย ไม้ฟาง ฯลฯ¹ นอกจากนั้นเดอลูแบร์ ยังกล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในฐานะ
 หัวเมืองเอกของหัวเมืองฝ่ายเหนือว่า "เมืองนี้เป็นแหล่งค้าขายมาก"² สินค้าของป่าเหล่านี้
 จะเป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยอยุธยาที่ส่งออกไปขายยังตลาดประเทศจีน หมู่เกาะริวกิว
 มะละกา และเมืองท่าทางคาบสมุทรอินเดีย สินค้าของป่านี้นับว่ามีมูลค่าได้มีในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 ตอนล่าง แต่เป็นทรัพยากรที่มาจากดินแดนที่มีสภาพเป็นป่าทึบและที่อยู่ลึกเข้าไปทางตอนในของ
 ภาคพื้นทวีปและอาณาบริเวณใกล้เคียง³ จากข้อมูลดังกล่าวสันนิษฐานได้ว่าสินค้าของป่าน่าจะถูกส่ง
 มาจากดินแดนหัวเมืองฝ่ายเหนือ และเมืองพิษณุโลกก็เป็นแหล่งผลิตสินค้าของป่าเมืองหนึ่งที่ช่วยใน
 การส่งเสริมการค้าทางทะเลของรัฐในสมัยอยุธยา เพราะมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการส่งผลผลิต
 สินค้าของป่า จากปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญทางเศรษฐกิจในรูปสินค้า
 ของป่ามาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ดังจะกล่าวในบทต่อไป

อาชีพที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวพิษณุโลก คือ หัตถกรรม จากการขุดค้นเตาเผา
 เครื่องถ้วยที่บริเวณวัดตาปะขาวหาย บ้านเตาไห อำเภอมะนังพิษณุโลก ทำให้ได้หลักฐานทาง
 เศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกเพิ่มขึ้น ดร.คอน ไฮน์ ผู้เชี่ยวชาญชาวออสเตรเลียที่ดำเนินการขุดค้น
 เตาเผาที่วัดตาปะขาวหายร่วมกับหน่วยศิลปากรที่ 3 กล่าวว่า เมืองพิษณุโลกเป็นแหล่งผลิต
 เครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่ ซึ่งมีความสำคัญในแง่ของชีวิตผู้คนและการทำมาค้าขายของชาว

---

¹ วัฏเมือง จันทรโรจน์. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือใน
 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394). 2534. หน้า 25 - 26.

² ชิมอง เดอลูแบร์. จดหมายเหตุเดอลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1. แปลโดย
 สันต์ ท. โกมลบุตร. 2510. หน้า 12.

³ บาริชาติ วิลาวรรณ. การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา 2893 - 2310.
 2528. หน้า 58.

พิษณุโลกในอดีต และคิดว่าในบริเวณนี้คงจะมีเตาประมาณ 40 - 50 เตาหรืออาจจะถึง 100 เตา เตาเหล่านี้ตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำน่านตั้งแต่บริเวณวัดตาปะขาวหายไปทางเหนือ เป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร การที่บรรดาเตาเผาตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำก็เพื่อความสะดวก ในการดำเนินการเครื่องปั้นดินเผา เพราะต้องใช้ น้ำ ดิน ฟืน และการขนส่ง¹ เครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตในเมืองพิษณุโลกมีหลายชนิด เช่น ถ้วย หม้อ ไห ชาม ตุ่ม แจกัน และกระปุก เป็นต้น สินค้าเครื่องปั้นดินเผาของชาวเมืองพิษณุโลกคงจะเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งไปขายยังชุมชนต่าง ๆ ภายในพระราชอาณาจักรและอาจจะส่งขายยังต่างประเทศด้วยก็ได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่าเศรษฐกิจเมืองพิษณุโลกเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ ดังนั้นความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจที่มีต่อรัฐส่วนกลางก็คือ การเป็นแหล่งเสบียงอาหารในยามสงครามและในยามปกติรัฐจะมีรายได้จากส่วยของเมืองพิษณุโลกที่จัดส่งไปให้รัฐโดยเฉพาะส่วยที่เป็นของป่า ซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของรัฐมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว

2.3 ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกด้านสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะสังคมของเมืองพิษณุโลกก็คือสังคมสุโขทัยนั่นเอง เป็นสังคมที่ไม่สลับซับซ้อน ตามลักษณะการปกครอง คือ "พ่อปกครองลูก" ชนชั้นในสังคมประกอบด้วยกษัตริย์ ขุนนาง ไพร่ ทาส และพระสงฆ์ ความเป็นอยู่จะเป็นแบบสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพ มักจะตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายอยู่ในไร่ นา สวน นอกกำแพงเมืองออกไปรอบทิศ ส่วนภายในกำแพงเมืองมีชุมชนหรือบ้านเรือนของชาวเมืองส่วนมากจะจับกลุ่มกันอยู่ใกล้บริเวณริมแม่น้ำและใกล้บริเวณวัดเป็นสำคัญ ราษฎรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาจึงชอบการไปวัดทำบุญในวันขึ้น 8 ค่ำ 15 ค่ำ ชาวเมืองพิษณุโลกเป็นคนไทยหลายเผ่าพันธุ์มาอยู่รวมกันทั้งนี้เพราะมีการอพยพย้าย ๆ น่าจะมีการกวาดต้อนพลเมืองไปมาอยู่เป็นนิจ ดังกล่าวมาแล้วว่าอยุธยาเคยกวาดต้อนครอบครัวราษฎรเป็นจำนวนมากจากพิษณุโลกลงมาอยู่อยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1

---

¹ "รายงานการอธิบายเรื่องข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับเตาเครื่องปั้นดินเผาที่วัดตาปะขาวหาย," ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2. 2525. หน้า 2 - 3.

ดังนั้นจึงน่าจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างพิษณุโลกและอยุธยาบ้าง โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จประทับ ณ เมืองพิษณุโลกในฐานะเมืองหลวง พระองค์ได้ทรงสร้างพระวิหารและผนวชที่วัดจุฬามณี¹ ในช่วง 25 ปีที่พระองค์ประทับที่นั่นจะมีการผสมผสานระหว่างระเบียบแบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของสุโขทัยและอยุธยา ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงน่าจะเป็นจุดรอยต่อของสังคมและวัฒนธรรมของสุโขทัยและอยุธยา

ความสำคัญทางด้านวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของเมืองพิษณุโลกส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น เนื่องด้วยเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่เก่าแก่มาแต่โบราณ ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงมีมรดกวัฒนธรรมที่บอกถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต มรดกวัฒนธรรมที่เป็นโบราณสถานวัตถุที่เหลือให้เห็นในปัจจุบัน เช่น วัดจุฬามณี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุองค์พระพุทธชินราช วัดราชบูรณะ วัดเจติยยอดทอง เป็นต้น โบราณสถานวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมแบบพิษณุโลก ซึ่งจะขอกล่าวพอสังเขปดังนี้

1. วัดจุฬามณี ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านใต้เมืองพิษณุโลกลงไป 5 กิโลเมตร วัดจุฬามณีเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญมาแต่เดิมครั้งพวกขอมมีอำนาจและเป็นที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกเดิม มีโบราณสถานที่สำคัญ คือ พระปรางค์วัดจุฬามณี เป็นปรางค์ที่พวกขอมสร้างขึ้น ก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ที่ปรางค์มีลวดลายปูนปั้นทั้งดงามเป็นตัวแทน

---

¹ศิลาจารึกที่วัดจุฬามณี กล่าวว่า "จุลศักราช 827 (พ.ศ. 2008) ประกานักขัตตรเดือนแปด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ครุเทพวาร สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าเสด็จทรงพระผนวช...แลพระสงฆ์บวชโดยเสด็จทั้งสี่คณะ 2348 พระองค์ แต่สมเด็จพระรามธิบดีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้า ทรงผนวชอยู่ได้แปดเดือน สิบห้าวัน สมเด็จพระโอรสแลพสกนิมาตย์ทั้งหลาย ถวายบังคมขอัญเชิญพระองค์เสด็จลาผนวช" คุรายละเอียดยใน สันชัย กระบวนแสง. "เมืองพิษณุโลก : หลักฐานศิลาจารึก," ใน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก. 2535. หน้า 41 - 42.

ลักษณะของลวดลายเป็นตัวหงส์แบบศิลปอยุธยาและยังมีลวดลายประดับสถาปัตยกรรมเป็นพันธุ์พฤกษา เป็นแบบที่นิยมในสมัยอยุธยา ซึ่งน่าจะสร้างเพิ่มเติมเมื่อมีการบูรณะในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติว่า "ศักราช 826 (พ.ศ. 2007) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี" และ "ศักราช 827 (พ.ศ. 2008) ระกาศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าทรงผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ 8 เดือน แล้วลาผนวช" วิหารวัดจุฬามณีเป็นแบบอยุธยาหลังคาเป็นแบบทรงโรง¹ ลักษณะหลังคาปีกนกที่คลุมแต่เพียง 4 เมตร ลักษณะทรงคงเหมือนกับอุโบสถวัดราชบูรณะ

2. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นแหล่งรวมสถาปัตยกรรมศิลปกรรมและปฏิมากรรมที่สำคัญ ดังนี้

1. องค์พระปรางค์ องค์พระปรางค์สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนศรีณรงค์ เพราะได้มีการกล่าวถึงในศิลาจารึกหลักที่ 2 ของสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาธรรมาธิบดี และในศิลาจารึกหลักที่ 8 กล่าวว่า "...จึงอยู่ในนครสองแคว บูรณะมหาธาตุ ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ..."² แสดงว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ทรงบูรณะซ่อมแซมองค์พระปรางค์ จุดประสงค์ในการสร้างพระปรางค์ก็เพื่อเป็นหลักประธานของวัด และเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ รูปแบบของพระปรางค์เดิมน่าจะเป็นพระเจดีย์ดอกบัวตูม

1ลักษณะอาคารทรงโรง เป็นอาคารที่สร้างต่อเนื่องจากสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลาย เช่น พระอุโบสถวัดมหาธาตุ และพระอุโบสถวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ เป็นโบสถ์ที่สร้างในยุคต้นกรุงเทพฯ สกูลช่างวังหน้า วัดราชบูรณะอาจจะได้รับการปฏิสังขรณ์และอิทธิพลของสกูลช่างสัมพันธ์กันก็ได้เพราะสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ร.1 ประทับที่เมืองพิษณุโลกมาก่อน อ้างอิงจาก เสนอ นิลเดช. "ศิลปเมืองพิษณุโลก," อ.ส.ท. 19(9) : 58 - 65 ; เมษายน 2522.

2คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี. "จารึกหลัก 8. ศิลาจารึกเขาสุมณภู สุโขทัย," ใน ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 2521. หน้า 36.

รูปแบบองค์ปรางค์ที่เห็นในปัจจุบันคงจะสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์
คงจะบูรณะในคราวที่เสด็จประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก โดยดัดแปลงเป็นรูปปรางค์แบบขอม
เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จก็จัดให้มีงานฉลอง ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวง
ประเสริฐว่า "ศักราช 844 ขาลสก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน
ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์"¹

2. องค์พระพุทธรูปราช องค์พระพุทธรูปราชได้รับยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปที่
งดงามที่สุดในประเทศไทย พระพุทธรูปราชเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของเมืองพิษณุโลกที่
พระมหากษัตริย์แต่ละสมัยมักจะเสด็จไปนมัสการ เช่น สมเด็จพระราเมศวร² สมเด็จพระ
พระเอกาทศรถ³ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช⁴ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ⁵
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี⁶ และสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷ เป็นต้น องค์พระพุทธรูปราช
เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยทองสำริด เป็นพุทธศิลป์สุโขทัยตอนปลาย

3. อื่น ๆ ได้แก่ พระวิหารพระพุทธรูปราช บานประตูประดับมุก พระระเบียง
และวิหารทิศ วิหารพระสังกัจจายน์ พระอุโบสถ ปฎิมาธระ มณฑปพระพุทธบาท วิหารพระเหลื่อ
และวิหารพระเจ้าเข้านิพนพาน

---

1 "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ," ใน อนสุรัตน์
ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 7.

2 "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน อนสุรัตน์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. 2514. หน้า 26.

3 แหล่งเดิม. หน้า 198.

4 แหล่งเดิม. หน้า 243.

5 แหล่งเดิม. หน้า 281.

6 พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 349.

7 กรมศิลปากร. เลขที่ 161. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226. สารตราฯ
เสด็จพระราชดำเนินเมืองพิษณุโลก.

3. วัดราชบูรณะ วัดราชบูรณะตั้งอยู่ติดกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มีถนนมิตรภาพเป็นเขตแบ่งวัดในปัจจุบัน สิ่งสำคัญภายในวัดปัจจุบันที่เหลืออยู่คือ โบสถ์ วิหาร และเจดีย์ด้านหลังพระวิหาร โบสถ์วัดราชบูรณะมีลักษณะการวางรูปแบบเป็น 6 ห้อง ประตูหน้าหลังมีคานะสองประตู หลังคามุขหน้าหลังมีปีกนกคลุมสองชั้น เรียกว่าแบบทรงโรง ลักษณะเป็นแบบเก่าเหมือนสมัยอยุธยา และมีการซ่อมแซมหลายสมัย ส่วนวิหารวัดราชบูรณะ เป็นวิหารทรงโรงเช่นเดียวกับพระอุโบสถ แบ่งเป็น 9 ห้อง ประตูด้านหน้า 3 ประตู มุขทางด้านหน้าเป็นมุขแบบพะโลลอยตั้งเสารับ 4 ต้น ซ่อฟ้าใบระกา หางหงส์ โดยเฉพาะหางหงส์เป็นหัวนาคูนั่น เจดีย์หลังพระวิหารเป็นเจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยม เป็นเจดีย์กลมแบบอยุธยา มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ปัจจุบันเจดีย์ทรงกลมองค์ใหญ่อดหักเหลือแค่ชั้นบัลลังก์ที่รับยอดจากรูปทรงของฐานเจดีย์ที่เห็นในขณะนี้ เป็นแบบสุโขทัย และคงได้รับการซ่อมแซม ดังนั้นวัดราชบูรณะอาจมีอายุเก่าแก่ถึงสมัยสุโขทัยตอนปลาย

4. วัดเจดีย์ยอดทอง เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองพิษณุโลก วัดเจดีย์ยอดทองในปัจจุบันเหลือเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเพียงองค์เดียว ที่เป็นแบบศิลปะสมัยสุโขทัย ฐานกว้างประมาณ 9 เมตร สูง 20 เมตร เจดีย์ยอดทองพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ได้เห็นรอยกะเทาะของปูน ทำให้เห็นการเสริมยอดโดยการพอกปูนเพิ่มที่ยอดแหลมของดอกบัวตูม

5. วัดอรุณฤๅก เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกเมืองพิษณุโลก มีการขุดคูน้ำล้อมรอบตามคติสมัยสุโขทัยไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด ภายในวัดยังมีโบราณสถานที่เป็นพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย และร่องรอยของเจดีย์ขนาดเล็ก ๆ รายรอบหลงเหลือให้เห็นเท่านั้น

นอกจากนี้เมืองพิษณุโลกยังมีโบราณสถานวัดถ้ำต่าง ๆ อีกหลายแห่ง เช่น วัดตาปะขาวหาย โบราณสถานบนเขาสมอแครง วัดวิหารทอง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ศิลปกรรมแบบพิษณุโลกมีทั้งงานสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม ซึ่งมักจะสร้างตามแบบศิลปะสมัยสุโขทัย แต่ก็มีลักษณะบางอย่างที่แตกต่างกับที่เมืองสุโขทัยซึ่งถือว่า

เป็นศิลปะท้องถิ่นแบบพินธุโลก¹ เช่น เจดีย์วัดอรุณฤกษ์เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัย แต่บัลลังก์รองรับยอดเป็นบัลลังก์ย่อเหลี่ยมซึ่งเป็นอีกแบบหนึ่งโดยเฉพาะ ส่วนเจดีย์วัดยอเจดีย์ทองเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัย แต่ชั้นมณเฑียรจะแตกต่างกับสมัยสุโขทัย เป็นต้น สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมท้องถิ่นแบบพินธุโลกอีกอย่างหนึ่ง คือ จะมีโบสถ์เป็นลักษณะทรงโรง คือ อาคารที่มีหลังคาหน้าจั่วมีระเบียบคลุมทั้ง 4 ด้าน เช่น โบสถ์ วิหาร วัดราชบูรณะ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดนางพญา เป็นต้น สถาปัตยกรรมเหล่านี้จะถูกสร้างในสมัยอยุธยา ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ และลอกเลียนแบบไปสร้าง เช่น วัดชนะสงคราม วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ²

กล่าวโดยสรุป การที่เมืองพินธุโลกมีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องหลายสมัยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี โดยไม่ได้ย้ายสถานที่ตั้งจากบริเวณเมืองพินธุโลกปัจจุบันเลย แสดงให้เห็นว่าเมืองพินธุโลกจะต้องมีความสำคัญทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์ และการทหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม กล่าวคือ ในด้านการเมืองการปกครองเมืองพินธุโลกมีฐานะเป็นทั้งเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก ซึ่งในแต่ละสมัยจะไม่เหมือนกัน การที่เมืองพินธุโลกจะมีฐานะใดนั้นขึ้นอยู่กับพระราชาธิบายของพระมหากษัตริย์ในแต่ละสมัยซึ่งเป็นไปตามความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ และการทหารของเมืองพินธุโลกนั้นจะมีความสัมพันธ์ควบคู่ไปกับด้านการเมืองการปกครอง ในสมัยสุโขทัยเมืองพินธุโลกเป็นเมืองหลวงในบางครั้งและเป็นเมืองหน้าด่าน ในสมัยอยุธยาบางครั้งมีฐานะเป็นเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก ตลอดจนเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ในสมัยธนบุรีเมืองพินธุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกและเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการเป็นสนามรบในศึกอะแซหุ่ญกั และในสมัยรัตนโกสินทร์เมืองพินธุโลกก็มีฐานะเป็นเมืองเอก ส่วนความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ เมืองพินธุโลกเป็นแหล่งเสบียงอาหารในยามสงครามตลอดมา เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรกรรม ของป่า และหัตถกรรมที่สำคัญแห่งหนึ่ง และเป็นแหล่งรายได้ในรูปของส่วยโดยเฉพาะ

¹ เสนอ นิลเดช. "ศิลปเมืองพินธุโลก," อ.ส.ท. 19(9) : 58 - 65 ;

เมษายน 2522.

² แหล่งเดิม.

ของป่าให้กับรัฐมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงเป็นศูนย์กลางการค้าของหัวเมือง
ฝ่ายเหนือ นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังเป็นจุดเชื่อมต่อของสังคมและวัฒนธรรมสุโขทัยและอยุธยา
ดังจะเห็นจากโบราณสถานวัตถุที่หลงเหลือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้เห็นในปัจจุบัน ความสำคัญ
ของเมืองพิษณุโลกทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหาร เศรษฐกิจ สังคม
และวัฒนธรรม ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏภาพให้เห็นพอสมควร เพราะหลักฐานสำหรับสมัย
ดังกล่าวมีไม่มากนักจึงศึกษาพอเป็นพื้นฐานในการศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก
ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เพื่อให้การศึกษามุมมองทางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก
ชัดเจนยิ่งขึ้น จำเป็นต้องทราบถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญดังกล่าว

บทที่ 2

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก

เพื่อการศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2325 - 2437 ชัดเจนยิ่งขึ้น จำเป็นจะต้องศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งเสริมบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วงนั้น ซึ่งมีทั้งปัจจัยภายในเมืองพิษณุโลกเอง อันได้แก่ ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม และความอุดมสมบูรณ์ด้านผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริมบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ได้แก่ การลอบบาททางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2319 - 2437 และนโยบายของรัฐในเรื่องการหารายได้มาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมือง และนโยบายการค้ากับต่างประเทศปัจจัยเหล่านี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์

เมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2325 - 2437 มีฐานะเป็นเมืองเอก มีเมืองขึ้นกับเมืองพิษณุโลกอีก 15 เมือง คือ เมืองศรีพริ้ม เมืองพรมพิราม เมืองนครไทย เมืองนครชุม เมืองคำ เมืองตะนม เมืองภูครั้ง เมืองชุมส่อนสำแดง เมืองชุมแสงสงคราม เมืองนครป่าหมาก เมืองด่านซ้าย เมืองเทพ เมืองชาติตระการ เมืองภูมิ¹ และเมืองไชยนาม²

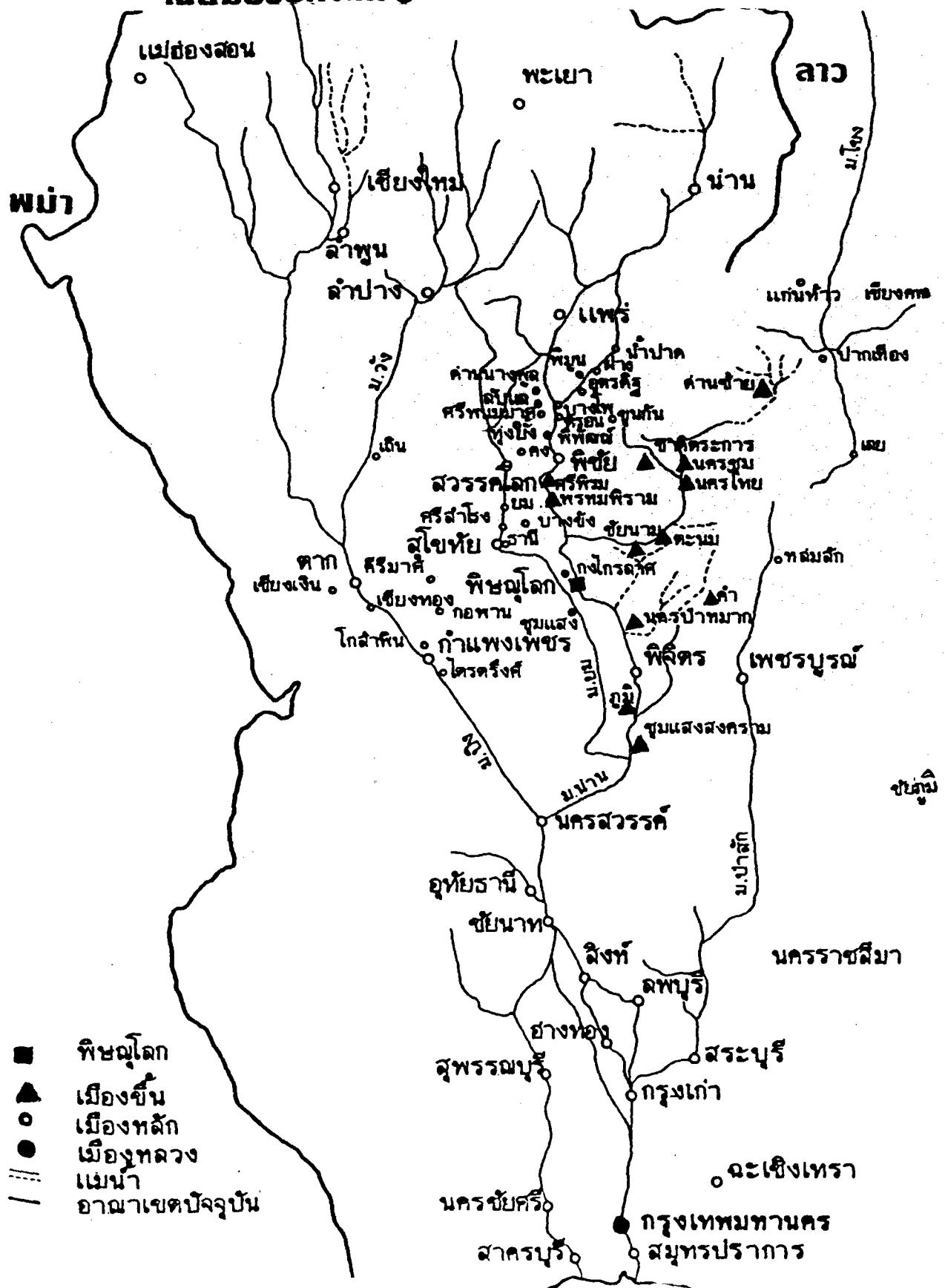
จากสภาพการณดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกว่าเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง พื้นที่ของเมืองพิษณุโลกจะครอบคลุม

---

¹เมืองภูมิเดิมเป็นเมืองขึ้นกับเมืองพิศิตร ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมืองภูมิได้เป็นเมืองขึ้นต่อเมืองพิษณุโลก จึงขึ้นอยู่กับเมืองพิษณุโลกชั่วคราว.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 64. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. เรื่องบัญชีกองส่วยเมืองเหนือ. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 2⁷ 12 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

แผนที่ 2 แผนที่แสดงเมืองพิชัยโลกและเมืองขึ้นเมืองพิชัยโลก ในสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา : ขวัญเมือง จันทราธิราช. การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394). 2534. หน้า 16. และ
 ไม่ทราบที่ตั้งเมืองอีก 3 เมือง คือ เมืองเทพ เมืองภูคั้ง เมืองขมิ้นผอนผาแดง.

พื้นที่บริเวณตอนบนของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีดินตะกอนของแม่น้ำมาทับถมทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ตัวเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนแม่น้ำน่าน การตั้งถิ่นฐานจะอยู่บริเวณบนคันดินของสองฝั่งแม่น้ำ พื้นที่ห่างออกไปจากสองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ราบลุ่มเหมาะกับการทำนา ทางตะวันออกเป็นพื้นที่กว้างขวางไปจนจดเขตที่ราบเชิงเขาซึ่งเป็นพื้นที่แคบ ๆ ตลอดแนวจากเหนือจดใต้ทางด้านตะวันตกเป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำจนถึงแม่น้ำยม พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำนา มีที่ลุ่มน้ำขังเป็นแห่ง ๆ อยู่ทั่วไป¹ ด้วยเหตุที่เมืองพิษณุโลกมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวสำหรับเลี้ยงประชากรจำนวนมากได้ และคงจะทำต่อเนื่องกันมาในอดีต ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงในยามสงครามว่า เมืองพิษณุโลกมักจะได้รับผลกระทบกระเทือนในฐานะที่เป็นแหล่งเสบียงอาหาร

2. การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม

จากทำเลที่ตั้งของเมืองพิษณุโลกดังกล่าวแล้วทำให้เมืองพิษณุโลกมีความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางการคมนาคม เพราะเมืองพิษณุโลกมีเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ²

1 ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. "การใช้ภาพถ่ายสมัยศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจังหวัดพิษณุโลก," ในเอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก. ครั้งที่ 2. 2525. หน้า 2 - 3.

2 เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองเอกของหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งประกอบด้วยเมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สุโขทัย สวรรคโลก กางแพงเพชร ตาก นครสวรรค์ และเพชรบูรณ์ ดังปรากฏจากหลักฐานในบทพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ได้กำหนดศักดินาของหัวเมืองฝ่ายเหนือที่สำคัญไว้ทั้ง 8 หัวเมือง คือ เมืองพิษณุโลก เมืองเอกภู นา 10,000 เมืองสวรรคโลก เมืองโท นา 10,000 เมืองสุโขทัย เมืองโท นา 10,000 เมืองกางแพงเพชร เมืองโท นา 10,000 เมืองเพชรบูรณ์ เมืองโท นา 10,000 เมืองพิจิตร เมืองตรี นา 5,000 เมืองพิษณุ เมืองตรี นา 5,000 เมืองนครสวรรค์ เมืองตรี นา 5,000 ครายละเอียดเพิ่มเติม ใน "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง," ใน กฎหมายตราสามดวง. 2521. หน้า 173 - 176.

และเมืองของอาณาจักรใกล้เคียงได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยนั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ

เส้นทางน้ำที่สำคัญที่ใช้ติดต่อกันภายในหัวเมืองฝ่ายเหนือคือลำน้ำน่าน โดยเริ่มต้นจากปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์ ผ่านท່อพ้อ พิษณุโลก พรหมพิราม ครอน พิชัย จนถึงท่าอิฐ ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าสำคัญทางตะวันออก¹

เส้นทางบกที่ใช้ติดต่อกันภายในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้แก่ เส้นทางจากเมืองพิษณุโลก นครไทย แยกไปทางเมืองหล่มสัก และมีเส้นทางจากเมืองนครไทยแยกไปเมืองด่านซ้าย ส่วนเส้นทางบกจากเมืองพิชัย พิษณุโลก ถึงเมืองนครสวรรค์ นั้นจะมีผู้ใช้น้อย เพราะหนทางไม่สะดวกเนื่องจากในฤดูฝนน้ำจะท่วมขังบริเวณหนองน้ำและบึงใหญ่ตั้งแต่ตอนใต้ของเมืองพิษณุโลก จนถึงนครสวรรค์ การเดินทางมักจะบรรทุกสิ่งของมีน้ำหนักมาก เช่น การส่งช้างพลวง หรือการเดินทัพ อีกเส้นทางหนึ่งคือเส้นทางจากเมืองพิษณุโลกผ่านพิชัย ท่งเชลียง สวรรคโลก เกิน และตาก เส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินทัพสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2.2 เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองของอาณาจักรใกล้เคียง

เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองของอาณาจักรใกล้เคียง ได้แก่ เส้นทางจากพิษณุโลกไปเมืองในล้านนา และในล้านช้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับอาณาจักรล้านนา ทางตะวันออก ใช้เส้นทางลำน้ำน่านจากพิษณุโลกถึงท่าอิฐ บางโพ แขวงเมืองพิชัย แล้วต่อไปยังเมืองแพร่

---

¹รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ร่างสารตราเมืองช้างประหลาดงาโอบเข้าไปข้างแก้ม. กรมศิลปากร. เลขที่ 234 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207 คำให้การขุนเมืองพิษณุโลกที่ลงมาอยู่กรุงเทพฯ. และ มงเซญอร์ ปาลเลอกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. 2520. หน้า 84 - 87.

และเมื่อน่านหรือต่อไปยังเมืองพะเยาและเชียงราย ทางทิศตะวันตกพ่อค้าเชียงใหม่จะมาค้าขายที่ตากซึ่งสามารถเดินทางมาทางเถิน สวรรคโลก พง์เซียง ผ่านพิชัยถึงพิษณุโลก เส้นทางนี้เป็นทางติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวจีนจากภาคกลางขึ้นไปซื้อขายสินค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนา

2. เส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับอาณาจักรล้านช้าง มีเส้นทางที่สำคัญ 2 เส้นทาง

เส้นทางแรก คือ เส้นทางพิษณุโลก - หลวงพระบาง เป็นเส้นทางที่เริ่มตั้งแต่เมืองพิษณุโลก นครไทย ค่านซ้าย เลย หลวงพระบาง เส้นทางนี้พ่อค้าชาวเมืองค่านซ้ายนำสินค้าไปจำหน่ายที่หลวงพระบาง ตลอดจนใช้เส้นทางนี้มาลงเรือที่พิษณุโลกเพื่อติดต่อกับเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง หรือขึ้นทางเมื่อน้ำป่าคั้นแขวงเมืองพิชัยแล้วไปเมืองหลวงพระบางได้

เส้นทางที่สอง คือ เส้นทางพิษณุโลก - เวียงจันทน์ โดยมีจุดเริ่มต้นที่เมืองพิษณุโลกผ่านเมืองนครไทย - ค่านซ้าย - เลย - อุดรธานี - พนงคาย - เวียงจันทน์ หรือเดินทางจากพิษณุโลก - พิชัย - นครไทย - เวียงจันทน์ และเวียงคำได้

จากทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองพิษณุโลก นอกจากจะเอื้อต่อการเป็นแหล่งผลิตสินค้าทางภาคเกษตรกรรมและของป่าแล้ว ยังทำให้เมืองพิษณุโลกเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะสามารถติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ได้สะดวกรอบทิศทาง

3. ความเหมาะสมด้านผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ

พื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองพิษณุโลกเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณด้านตะวันออกของเมือง มีแม่น้ำน่านเป็นหลัก และยังมีลำน้ำวังทองและธารน้ำอีกหลายสาขาไหลลงมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ผ่านเข้ามาหล่อเลี้ยงพื้นที่ ทำให้บริเวณที่ราบทางด้านตะวันออกของเมืองเหมาะสำหรับทำนา ทำสวน ทำไร่ นอกจากนั้นลำน้ำวังทองยังทำหน้าที่ระบายน้ำซึ่งหลากลงจากเขาในเวลาฝนตกชุกผ่านเขตเมืองพิษณุโลกไป

ออกแม่น้ำ่านตอนใต้ของเมือง เป็นการช่วยไม่ให้น้ำหลากลงมาท่วมไร่นาได้ ส่วนทางเหนือ มีลำน้ำแควน้อยซึ่งไหลจากหุบเขาเพชรบูรณ์ไปทางเขตเมืองนครไทยทางตะวันออกเฉียงเหนือ ไหลมาบรรจบกับลำน้ำ่านที่หน้าวัดเกาะในเขตบ้านขอบทอง ลำน้ำนี้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อไปยังเมืองนครไทยและชุมชนทางตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่บริเวณตั้งแต่ปากลำน้ำแควน้อยลงมา ยังเมืองพิษณุโลกเป็นที่ราบที่เหมาะสมแก่การทอผ้า ทางด้านตะวันตกเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่ต่อเนื่องกับแม่น้ำยม พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการทอผ้า¹

เมืองพิษณุโลกมีที่ราบที่อุดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกและมีที่ราบที่เหลือนพอจะขยาย เพื่อการเกษตรออกไปได้อีก เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2444 ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองพิษณุโลกว่าสภาพเมืองพิษณุโลกจะมีที่ราบเป็นส่วนน้อย ส่วนมากจะเป็นที่ราบที่เรียกว่า "พรุ" จะมีน้ำขังในฤดูน้ำหลาก แม่น้ำถือเป็นหัวใจในการคมนาคมและเศรษฐกิจคือริมสองฝั่งแม่น้ำจะมีบ้านเรือนของราษฎรออาศัยอยู่ ส่วนเรือกสวนไร่นาจะตั้งอยู่ด้านในริมฝั่งแม่น้ำจะเป็นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากน้ำจะพัดพาเอาหน้าดินที่มีอาหารพืชมาทับถมทำให้เหมาะแก่การเพาะปลูก ส่วนบริเวณเมืองพรมพิรามเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ดี มีราษฎรออาศัยอยู่มาก ส่วนมากจะมีอาชีพทอผ้า ไร่อ้อย และยาสูบตามริมแม่น้ำ ตามบริเวณบ้านเรือนของราษฎรชาวบ้านนิยมปลูกผลไม้ส้มเป็นสำคัญ ต้นส้มโอสูงใหญ่เหมือนต้นมะม่วง²

นอกจากนั้นทางด้านตะวันออกของเมืองพิษณุโลกยังเป็นป่าไม้และภูเขาที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติหรือของป่านานาชนิด มีไม้เศรษฐกิจหลายประเภท เช่น ไม้สัก ไม้กระยาเลย ไม้ตะแบก ไม้ยาง ไม้เต็ง และของป่า เช่น น้ำผึ้งและสีผึ้ง ชัน น้ำรัก น้ำมันยาง

¹ศรีศักร วัลลิโภคม. "หลักฐานและแนวคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก," ศรีนครินทร์วิโรฒ พิษณุโลก. 9 (3) : 10 - 19 ; ธันวาคม 2521 - มีนาคม 2522.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 1.1/4. เรื่องเสด็จประพาสเมืองเหนือ. 20 สิงหาคม ร.ศ. 120.

ครั้ง ฯลฯ ตลอดจนสัตว์ป่า นานาชนิด แร่ทองคำ และเหล็ก¹ สินค้าของป่าไม้ได้ว่าเป็นสินค้าที่รัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ 1 - 5 จัดส่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญไปจำหน่ายยังต่างประเทศ สถิติประชากรที่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับป่าไม้และการจัดเก็บของป่ามาจากหน้านั้นไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มีหลักฐานว่าทางรัฐบาลได้จัดตั้งเจ้าหน้าที่มาควบคุมดูแลการจัดเก็บภาษีอากรจากราษฎร และการให้สัมปทานเข้าทำป่าไม้ในเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นกับพิษณุโลก ตลอดจนการส่งส่วยของเมืองพิษณุโลกให้กับรัฐ

อนึ่งเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกทั้ง 15 เมืองยังเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญและมีทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่าและแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์ดังกล่าวอีกด้วย รัฐบาลจะจัดเก็บผลประโยชน์จากเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกทั้ง 15 เมือง โดยผ่านการดูแลและความรับผิดชอบของเมืองพิษณุโลกดังจะกล่าวในตอนต่อไป

4. นโยบายของรัฐที่มีผลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก

ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสมัยที่เริ่มก่อสร้างตัวเริ่มฟื้นฟูบูรณะราชอาณาจักร ตลอดจนต้องทำสงครามกับเพื่อนบ้านบ่อย ๆ และเป็นช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของเศรษฐกิจไทย ความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้รัฐต้องการเงินของและเงินตรามาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมือง รัฐจึงหันมาดำเนินนโยบายจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วยและภาษีอากร และดำเนินนโยบายการค้ากับต่างประเทศ เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหนึ่งที่เป็นแหล่งที่มาของรายได้ของรัฐส่วนกลาง ดังนั้นนโยบายของรัฐจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

---

¹D.E. Malloch. Siam : Some General Remarks On Its Production. 1852. p. 41 - 42.

4.1 นโยบายการหารายได้มาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมือง

เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงระยะฟื้นฟูพระราชอาณาจักร และการทำสงครามกับเพื่อนบ้านบ่อยครั้ง ดังนั้นรายจ่ายในสมัยนี้จึงมุ่งเน้นเพื่อการป้องกันพระราชอาณาจักร การทำนุบำรุงศาสนา การใช้จ่ายในราชสำนัก การพัฒนาบ้านเมือง และการใช้จ่ายเพื่อราชการทั่ว ๆ ไป ในบรรดารายจ่ายทั้งหมดรายจ่ายเพื่อการป้องกันพระราชอาณาจักรเป็นรายจ่ายที่มากที่สุด เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไทยต้องทำสงครามเกือบตลอดสมัย กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ต้องทำสงครามกับเพื่อนบ้านถึง 14 ครั้ง ในจำนวนนี้ยกทัพไป 2 ครั้ง มิได้ปะทะข้าศึก สงครามทั้ง 14 ครั้ง รบกับพม่า 8 ครั้ง มลายู 2 ครั้ง ญวน 2 ครั้ง คิดเฉลี่ยต้องทำสงครามทุก 2 ปี¹ สมัยรัชกาลที่ 2 ยกทัพไปรบกับพม่า 2 ครั้ง ยกทัพไปเตรียมพร้อมในเขมร 2 ครั้ง ปราบกบฏ 2 ครั้ง คือ กบฏเกียจจั้ง กับกบฏไทยบุรี รวม 6 ครั้ง คิดเฉลี่ยแล้วไปรบทุก 2 ปีครึ่ง² สมัยรัชกาลที่ 3 ไทยทำสงครามกับพม่า 1 ครั้ง ปราบกบฏอนุวงศ์ 1 ครั้ง กบฏไทรบุรี 2 ครั้ง รบกับญวน 1 ครั้ง ซึ่งเป็นสงครามที่ยืดเยื้อถึง 14 ปี มีจลาจลเกิดขึ้น 2 ครั้ง คือ จลาจลจีนตัวเหี้ยที่สำคัญที่นครบุรี กับที่จะเซียงเทรา รวม 7 ครั้ง เฉลี่ยแล้วต้องยกทัพไปรบทุก 3 ปี 9 เดือน 18 วัน³ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยมีปัญหาเกี่ยวกับฝรั่งเศสเรื่องดินแดนเขมรส่วนนอก ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 5 ไทยมีปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษ กรณีชายแดนล้านนา กับพม่า และกรณีหัวเมืองมลายู⁴ และมีปัญหา

---

¹สุวิทย์ อิศาศวัต. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310 - 2394). 2525. หน้า 202.

²แหล่งเดิม. หน้า 203.

³แหล่งเดิม.

⁴ไทยเสียดินแดนให้อังกฤษ 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2435 เสียหัวเมืองชายแดนล้านนา ที่ติดกับพม่าอันได้แก่ เมืองแจะ เมืองใหม่ เมืองทา เมืองจอด เมืองหาง เมืองต่วน เมืองสาต เมืองตูม เมืองยอ เมืองกวาน เมืองไฮ เมืองฮ้องลิ่ง และเมืองโก และพ.ศ. 2451 เสียไทรบุรี ปะลิส ตรังกานู และกลันตัน.

กับฝรั่งเศส กรณีดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและฝั่งขวาแม่น้ำโขง¹ รายจ่ายในการป้องกันประเทศส่วนมากจะเป็นค่าเสบียงอาหาร ปืน กระสุนปืน เรือรบ และการสร้างป้อมป้องกันการโจมตีทางทะเลจากญวน นับได้ว่าเป็นยอดรายจ่ายที่มีจำนวนสูงมาก

ส่วนรายจ่ายด้านการทำนุบำรุงศาสนา เป็นรายจ่ายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา รายจ่ายด้านนี้ส่วนมากจะเป็นการสร้างวัด การซ่อมแซมวัด การรวบรวมสร้าง และจารพระไตรปิฎก ค่าภัตตาหารถวายพระสงฆ์ และอื่น ๆ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการสร้างวัดใหม่ 3 วัด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสระเกศ วัดที่ซ่อมใหญ่ 10 วัด และสมัยรัชกาลที่ 3 มีวัดที่สร้างใหม่ 3 วัด คือ วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดเทพธิดา และวัดราชนาค วัดที่ซ่อมใหญ่ถึง 50 วัด² รายจ่ายด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาต้องใช้จ่ายเงิน วัสดุ และแรงงานเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้รัฐบาลยังจะต้องหาเงินมาใช้จ่ายในการพัฒนาบ้านเมือง การติดต่อกับต่างประเทศการค้าขายกับต่างประเทศ และด้านราชการทั่ว ๆ ไป เช่น เบี้ยหวัดพระราชพิธีและการพระราชทานเงินช่วยเหลือ เป็นต้น

4.2 นโยบายการค้ากับต่างประเทศ

การค้าขายกับต่างประเทศเป็นที่มาของรายได้แผ่นดินอย่างหนึ่งนอกจากการเก็บภาษีอากร ในสมัยรัตนโกสินทร์ไทยจะส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศมากเพราะรัฐต้องการเงินมาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมืองต่าง ๆ นโยบายการค้ากับต่างประเทศของรัฐบาลมีผลต่อบทบาท

¹ไทยเสียดินแดนให้ฝรั่งเศส 5 ครั้ง คือ พ.ศ. 2410 เสียเขมรส่วนนอกและเกาะอีก 6 เกาะ พ.ศ. 2431 เสียสิบสองจุไทย พ.ศ. 2436 เสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พ.ศ. 2446 เสียฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือ ดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง เมืองจำปาศักดิ์ และมโนไพร และพ.ศ. 2449 เสียเสียมราฐ พระตะบอง และศรีโสภณ.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. 2478. หน้า 307 - 308. และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. 2481. หน้า 114 - 115. และ 346 - 356.

ทางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เพราะสินค้าส่วนหนึ่งที่รัฐบาลนำไปค้าขายเก็บจากส่วย¹ ของราษฎรนั่นเอง การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศนั้น ในระยะต้นรัฐดำเนินนโยบายการค้าแบบผูกขาด ต่อมาได้เปลี่ยนมาใช้นโยบายการค้าแบบเสรี ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 นโยบายการค้าของรัฐดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกด้วย

สำหรับการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศในช่วง พ.ศ. 2325 - 2437 นั้นในระยะแรกไทยนิยมติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกมากกว่าชาวตะวันออก ตลาดสินค้าที่สำคัญที่สุด คือ จีน รองลงมาคือกลุ่มประเทศอินเดียตะวันออกและเมืองท่าชายฝั่งมลายู เหตุที่ไทยนิยมติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกมากกว่าชาวตะวันออกก็เพราะชาวตะวันตกมีขนบธรรมเนียมคล้ายคลึงกัน มีจุดมุ่งหมายเพียงการค้าอย่างเดียวไม่เรียกร้องสิ่งใด ๆ ยอมรับปฏิบัติตามกฎหมายและขนบธรรมเนียมของไทย แต่พ่อค้าชาวตะวันตกจะตรงกันข้าม มีการส่งทูตเข้ามาเจรจาขอทำสัญญาค้าขายเพื่อผูกมัดรัฐบาลตลอดจนกฎหมายธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อเอารัดเอาเปรียบและแสวงหาผลประโยชน์จากไทยโดยไม่ยอมเสียเปรียบ ดังจะเห็นได้จากการที่อังกฤษส่งทูตเข้ามาขอทำสนธิสัญญาเบอร์นีใน พ.ศ. 2369 และสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398

สนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 มีสาระสำคัญทางการค้า คือ อนุญาตให้พ่อค้าไทยและพ่อค้าอังกฤษซื้อขายสินค้ากันเองโดยเสรีและตามสะดวก รัฐบาลจะเก็บภาษีปากเรือในอัตราวาละ 1,700 บาท ถ้าเรือไม่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายจะเก็บอัตราวาละ 1,500 บาท และห้ามมิให้พ่อค้าซื้อข้าวเพื่อส่งออกนอกประเทศ ต่อมาพ.ศ. 2375 ไทยได้ทำสนธิสัญญาทำนองนี้กับสหรัฐอเมริกา ผลของสนธิสัญญาเบอร์นีทำให้การค้าแบบเดิมของไทยต้องเปลี่ยนแปลง ไทยต้องเลิกผูกขาดทางการค้าของหลวง แต่รัฐบาลได้ให้มีการผูกขาดการค้าและภาษีอากรของ

1ส่วยเป็นสิ่งที่เรียกเก็บจากไพร่หลวงที่มีภูมิลำเนาทางไกลไม่สามารถมารับราชการด้วยการเข้าเดือนได้สะดวก ส่วยที่เรียกเก็บในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เร่ว ทองคำฝูย เงิน ป่าน ครั่ง น้ำรัก ไม้ ขี้ผึ้ง ดีบุก ผ้าย นอระมด เป็นต้น การกำหนดชนิดของส่วยจะขึ้นอยู่กับท้องถิ่นว่ามีสิ่งของชนิดใดบ้าง ส่วยจะถูกเก็บไว้จนพระคลังเต็มมีมากเหลือใช้ในราชการก็จะนำไปขายให้พ่อค้าต่างชาติ หรือบรรทุกเรือสำเภาหลวงไปขายยังต่างประเทศอีกต่อหนึ่ง.

เอกชน โดยทำในรูปแบบเจ้าภาษีนายอากรแทน ซึ่งส่งผลให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการค้ากับต่างประเทศก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นทีกของบาลเลอกัวซ์ว่า ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 สินค้าออกของไทยมีถึง 53 รายการ คือ ข้าว ไม้สัก ไม้ฝาง น้ำมันมะพร้าว น้ำตาลทราย น้ำตาลโตนด เกลือ พริกไทย กระวาน เหว่ ครั่งแห้ง ตีบกุ๊ก เหล็ก งาช้าง รง นอแรด เขากวางอ่อน เขากวางแก่ เขาควาย เอ็นกวาง หนังแรด กระดุกเสื่อ หนังกวายและหนังวัว กายาน รังนก ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ปลาร้าหรือกะปิ น้ำมันยาง ยางไม้ ไม้ไผ่แดงจีน หวาย เปลือกไม้ใช้ย้อมสี ปลิงทะเล ทองผง ผ้ายคราม แกแล (เปลือกไม้ใช้ย้อมสีเหลือง) ตะกั่ว ไม้กฤษณา ยาสูบ ตีปัส พลอย ไม้มะเกลือ น้ำมันปลา กระดองเต่า ขนนก ขิง ขาตร ปลาทุเค็ม กาแฟ¹ แต่พ่อค้าชาวตะวันตกก็ยังไม่พอใจระบบและวิธีการค้าของไทย โดยเฉพาะระบบการผูกขาดของเจ้าภาษีนายอากรที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าเสรี ดังนั้นใน พ.ศ. 2398 อังกฤษจึงได้ส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไทยจึงได้ทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้าอีกฉบับหนึ่งกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ สนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 ต่อมาไทยก็ได้ทำสนธิสัญญาทานองเดียวกันกับชาติตะวันตกอื่น ๆ เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เยอรมนี เดนมาร์ก เนเธอร์แลนด์ เป็นต้น

ผลของสนธิสัญญาเบาริงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ คือ พิกัดอัตราภาษีตามสนธิสัญญาเบอร์นี เก็บภาษีปากเรือวาละ 1,700 บาท ถ้าไม่บรรทุกสินค้าเข้ามาเก็บวาละ 1,500 บาท เปลี่ยนมาเป็นให้เสียภาษีสินค้าขาเข้าร้อยละ 3 แทน ให้มีการค้าแบบเสรีซึ่งมีผลให้ยกเลิกพระคลังสินค้าที่มีแต่เดิมไป และข้าวเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศได้ทำให้เกิดการขยายตัวในการเพาะปลูกข้าว โดยมีรัฐบาลเป็นผู้ส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวเพื่อการค้า หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงแล้ว ไทยมีการค้ากับต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นจากจำนวนสินค้าส่งออกของไทยซึ่งปรากฏในพิศดภาษิตที่ติดท้ายสนธิสัญญาเบาริง อันได้แก่ น้ำตาลทรายขาว น้ำตาลทรายแดง พริกบด พริกเม็ด สีเสียด พริกไทย ปลาทุ กาช้าง ถั่วทุ กอย่างชา ไหม สีผึ้ง ไข่ เนื้อ เกลือ ยาสูบ ข้าวสาร ไม้ค้ำ ไม้แดง ครั่ง ป่านาเบ รง นอแรด กระวาน

¹ มงเซญอร์ บาลเลอกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร.

เร็ว หมากแห้ง ปลาแห้ง ปลาใบไม้ เนื้อเค็มแห้ง เปลือกไม้ พังเสื่อ พังช้าง พังโค
และกระบือ กระตู่ช้าง เขากกระบือ เอ็นเนื้อ ผาง พังทราย พังกวาง หอยแมลงภู่ กระตู่โค
และกระบือ ออกเต้า พังแรด หางนกยูง เนื้อไม้ เขากวางแก่และอ่อน รังนก ปีกนกกระเต็น
กายาน รังนก ขนนก หมากแห้ง ฯลฯ¹

เมื่อพิจารณาถึงรายชื่อสินค้าส่งออกของไทยดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่ามีจำนวนมาก
ที่เป็นผลผลิตจากป่าซึ่งมีมากที่พิษณุโลก ดังนั้นอาจอนุมานได้ว่าเมืองพิษณุโลกจะเป็นแหล่งที่มา
ของสินค้าของไทย² ดังในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 - 4 และเอกสารรัชกาลที่ 5 ประเภทใบบอก
ร่างสารตรา บัญชี และฎีกา ของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 จะเห็นว่า
มีสินค้าที่ผลิตจากเมืองพิษณุโลกหลายชนิด เช่น ข้าว ไม้สัก ครั่ง ทองคำฝอย น้ำมันยาง ยางไม้
ไต้ หวาย เปลือกไม้ใช้ย้อมสี ผ้าฝ้าย ยาสูบ สีส้ม ไม้แดง น้ำตาล ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ขนนก หัวหอม
ขิง งาช้าง นอระมด เขากวางแก่และอ่อน ปลาใบไม้ พังช้าง กระตู่ช้าง พังกวาง คราม
พังทราย และเกลือ เป็นต้น

5. การลดบทบาททางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2319 - 2437

ภายหลังจากศึกอะแซหวุ่นกี้ในปี พ.ศ. 2318 เมืองพิษณุโลกได้ลดบทบาททางด้าน
ยุทธศาสตร์ลง โดยมีปัจจัยส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ

-
- 1 กรมศิลปากร. เล่มที่ 14. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.
หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ.
  - 2 มัลลอค กล่าวว่า สินค้าผ้าฝ้าย เหล็ก น้ำมัน และคราม เป็นสินค้า ที่ผลิตในแถบบริเวณ
เมืองพิษณุโลกเพื่อส่งไปขายยังจีน ไทหล่า และโคชินไชน่า และใช้ภายในประเทศ อ้างอิงจาก
D.E. Malloch. Siam : Some General Remarks On Its Production.
1852. p. 36 - 41.

5.1 การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์

การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลก เนื่องจากแนวรบทางยุทธศาสตร์ของพม่าและไทยได้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงทำให้สงครามเริ่มเปลี่ยนทิศทางไป กล่าวคือ ไทยใช้นโยบายปรับยุทธวิธีทางการรบใหม่ โดยใช้กำลังทัพส่วนใหญ่สกัดทัพพม่าตามแนวพรมแดนมากกว่าที่จะให้กองทัพของพม่ารุกไล่สู่หัวเมืองชั้นในของราชอาณาจักร เช่น การตั้งรับศึกพม่าที่เมืองกาญจนบุรี และถ้าพม่ายกกองทัพมาทางหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ใช้ยุทธวิธีการตั้งรับศึกแบบ "ขัดตาทัพ" พม่าอยู่ที่เมืองนครสวรรค์¹ ดังนั้นจึงเป็นการยกเลิกใช้เมืองพิษณุโลกเป็นด่านสกัดทัพพม่าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในขณะที่ยุทธวิธีการรบของพม่าก็เริ่มแปรเปลี่ยนทิศทางไปจากเดิม กล่าวคือกองทัพพม่าเริ่มใช้กองทัพเรือในการเปิดแนวรบในเขตหัวเมืองฝ่ายใต้มากกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเปิดแนวรบในเขตทะเลอันดามัน เช่น ในการโจมตีเมืองถลาง และส่งกองทัพเข้ารุกรานเมืองไชยา นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา เพื่อตัดกำลังทัพหัวเมืองฝ่ายใต้ในการส่งกำลังมาช่วยกรุงเทพฯ ตีกระหนาบทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรี ดังปรากฏว่าใน พ.ศ. 2328 ได้เกิดสงครามเก้าทัพ สงครามครั้งนี้พม่าใช้เส้นทางเดินทัพทางด่านเจดีย์สามองค์ในการบุกโจมตีกรุงเทพฯ และใช้กองทัพย่อยหลายกองเข้ามาทางหัวเมืองล้านนา หัวเมืองฝ่ายเหนือ และหัวเมืองฝ่ายใต้ โดยเน้นการส่งกองทัพเรือเข้าโจมตีหัวเมืองฝ่ายใต้

อาจกล่าวได้ว่าไทยและพม่าได้เปลี่ยนแนวรบจากเดิมบริเวณเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือมาสู่แนวรบโดยใช้หัวเมืองฝ่ายใต้แทน ไทยใช้นโยบายรับศึกนอกกำแพงเมืองหลวงโดยส่งกองทัพปะทะตามแนวพรมแดนแล้วแต่พม่าจะยกทัพมาด้านใด ดังกรณีสงครามเก้าทัพ

---

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเดชาดิศรราชานภาพ. ไทยรบพม่า. 2514. หน้า 563.

นอกจากนั้นสงครามระหว่างไทยและพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยไทยเป็นฝ่ายรุกและพยายามตีดินแดนทวายและมะริดคืนมา¹ และใน พ.ศ. 2337 ได้เกิด ปัญหาทางการเมืองระหว่างรัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษในอินเดีย ปัญหาระหว่างรัฐบาลพม่า กับรัฐบาลอังกฤษได้เรื้อรังตลอดมาจนพม่าสูญเสียอิสรภาพให้แก่อังกฤษในปี พ.ศ. 2429² กรณีสงครามไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์ดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้ความสำคัญทางด้าน ยุทธศาสตร์ของ เมืองพิษณุโลกลดบทบาทความสำคัญลงในเวลาต่อมา

---

1. ดี.จี.อี. ฮอลล์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เล่ม 2. แปลโดย คุณวรฤทธิยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. 2522. หน้า 712.

2. ปี พ.ศ. 2337 ได้เกิดปัญหาทางการเมืองระหว่างพม่ากับรัฐบาลอาณานิคม ของอังกฤษในอินเดีย กล่าวคือ เกิดเหตุการณ์กบฏของชนกลุ่มน้อยในพม่าโดยพวกกบฏได้ รับความช่วยเหลือจากพวกกองโจรในเมืองจิตตะกอง พวกกบฏครั้งนี้ได้รับความแพ้พ่ายอย่าง ล้นเชิง กองทัพพม่าจึงยกกำลังติดตามกลุ่มกบฏเหล่านี้ข้ามแม่น้ำน่านพม่าและตั้งฐานทัพบนพรมแดน ด้านของอังกฤษ ปัญหาดังกล่าวนำมาสู่ความยุ่งยากทางการเมืองระหว่างพม่าและรัฐบาลใน อาณานิคมของอังกฤษในอินเดียทำให้เกิดสงครามครั้งที่ 1 ระหว่างพม่ากับรัฐบาลอังกฤษใน อินเดีย ใน พ.ศ. 2368 สงครามครั้งนี้สิ้นสุดลงด้วยสนธิสัญญายันดาโบ (Treaty of Yandabo) ใน พ.ศ. 2369 พม่าสูญเสียมณฑลตะนาวศรีที่ติดกับไทยให้กับอังกฤษในอินเดีย แต่ยังเป็นเจ้าของเมืองท่า 3 แห่ง คือ พะสิม ย่างกุ้ง และเมะตะมะ แต่อย่างไรก็ตาม ความพ่ายแพ้ในการรบทำให้ภาพประวัติศาสตร์ของพม่าต้องเปลี่ยนไปสิ้นเชิง คือ นอกจาก จะสูญเสียที่ดินจำนวนมาก พม่ายังต้องสูญเสียเกียรติยศของตน อำนาจทางทหารของพม่า เคยเป็นที่หวาดกลัวของบรรดาประเทศใกล้เคียงต้องสูญเสียอย่างสิ้นเชิงได้ยาก ปัญหา ระหว่างพม่ากับรัฐบาลอังกฤษในอินเดียได้เรื้อรังตลอดมาจนกระทั่งพม่าเสียเอกราชให้แก่ อังกฤษในปี พ.ศ. 2429 ครายละเอียดเพิ่มเติมใน ดี.จี.อี. ฮอลล์. ประวัติศาสตร์เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2. แปลโดย คุณวรฤทธิยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. 2522. หน้า 709 - 750.

5.2 ผลกระทบจากกบฏเจ้าอนุวงศ์

สงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์สงครามในดินแดนลาวอีกหลายครั้ง ซึ่งเป็นผลพวงมาจากสงครามปราบกบฏครั้งนี้ ดินแดนพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือได้รับผลกระทบโดยตรง คือ ลาวได้ยกทัพเข้ามากวาดต้อนไพร่พลในเมืองขึ้นของพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น น้ำปาด เมืองนครไทย เมืองนครชุม เมืองด่านซ้าย ไปไว้ที่เมืองหล่มสักและบางส่วนถูกกวาดต้อนไปไว้ที่หัวเมืองลาวพั่งซ้ายแม่น้ำโขง¹ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่กองทัพเมืองพิษณุโลกจะต้องถูกเกณฑ์เข้าร่วมปราบกบฏครั้งนี้ ดังปรากฏว่า "...พระพิจิตรพิษณุโลก พระวิเสทจุมพล ออกไปรบอ้ายลาวกลางทุ่ง"²

หลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้มีการกวาดต้อนไพร่พลชาวลาวมาเป็นเชลยของไทย โดยนำเข้าอยู่ ณ สังกัดกองส่วยไม้ขนสัก กองส่วยทองใน เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังตัวอย่างในบัญชีจำนวนแลกทำส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง พ.ศ. 2374 ว่า "เมืองพิษณุโลก กองขุนพิณิจัฒษา หมื่นประชาบาล คู่มเลกลาวเจเลยพระพิษณุโลก 109 คน"³ การปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์มีผลดีต่อเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก เพราะมีการกวาดต้อนไพร่พลจากสงครามในดินแดนลาวเข้ามาสังกัดในระบกกองส่วยและส่วยเกณฑ์ จึงเท่ากับว่าเป็นการเพิ่มปริมาณในการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ

---

¹คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. 2530. หน้า 16.

²คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. 2530. หน้า 26.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวนแลกทำส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง.

5.3 บทบาททางด้านยุทธศาสตร์ของหัวเมืองล้านนาในสมัยรัตนโกสินทร์

ในช่วงศึกอะแซหุ่นกี้ เมืองพิษณุโลกถูกปิดล้อมจากกองทัพพม่าและถูกตีได้ในเวลาต่อมา เมื่อกองทัพพม่ายกไปจากเมืองพิษณุโลกก็ได้เผาเมืองเสียสิ้นเหลือแต่พระพุทธรูป¹ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีแนวพระราชดำริกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือมาเสริมความแข็งแกร่งให้แก่หัวเมืองชั้นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพม่าบุกตีเมืองสวรรคโลก พ.ศ. 2328 หัวเมืองฝ่ายเหนือไม่สามารถต้านทานพม่าได้² ประกอบกับพม่าตั้งมั่นอยู่ที่เชียงใหม่ส่งทหารเข้ามารบกวตลอค รัชกาลที่ 1 จึงมีนโยบายจะรักษาล้านนาไว้ในพระราชอาณาจักรให้ได้ โดยการขับไล่อิทธิพลของพม่าออกไปจากล้านนา ด้วยเหตุนี้ล้านนาจึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านแทนเมืองพิษณุโลก ทำให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นดินแดนชั้นในโดยมีหัวเมืองล้านนาเป็นรัฐกับชนแทน ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการฟื้นฟูหัวเมืองล้านนาให้เข้มแข็ง มีการขยายชุมชนเมืองอย่างรวดเร็ว หัวเมืองล้านนาได้เข้ามามีบทบาทในการทำสงครามหลายครั้ง เช่น สงครามพม่าตีเชียงใหม่ พ.ศ. 2345 ถูกเกณฑ์ไปร่วมทำสงครามเชียงตุงใน พ.ศ. 2392 เป็นต้น

หัวเมืองล้านนามีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์และมีฐานะเป็นรัฐกันชนแทนเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ ความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในด้านยุทธศาสตร์ได้ลดลงเมื่อเทียบกับหัวเมืองล้านนา เช่น เชียงใหม่ และหัวเมืองชั้นเอกอื่น ๆ เช่น นครราชสีมา และนครศรีธรรมราช

จะเห็นได้ว่าในช่วง พ.ศ. 2319 - 2437 บทบาทความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกได้ลดลง ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแนวยุทธศาสตร์และสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นรัฐจึงสามารถเข้าไปจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกได้เต็มที่

¹กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65. 2503. หน้า 76.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. 2478. หน้า 111.

สรุปได้ว่าบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 มีปัจจัยที่ช่วยส่งเสริม 2 ประการใหญ่ ๆ คือ ปัจจัยภายในเมืองพิษณุโลกและปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายในเมืองพิษณุโลกได้แก่

1. ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เมืองพิษณุโลกประกอบด้วยเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกอีก 15 เมือง ดังนั้นเมืองพิษณุโลกจึงตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางพื้นที่จะครอบคลุมบริเวณตอนบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ตัวเมืองตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำน่าน จากท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์เหล่านี้ เมืองพิษณุโลกจึงเหมาะจะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองฝ่ายเหนือ
2. การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม เมืองพิษณุโลกมีเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองของอาณาจักรใกล้เคียงได้ทั้งทางบกและทางน้ำ
3. ความอุดมสมบูรณ์ทางด้านผลผลิตการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ ข้าว ฝ้าย ยาสูบ อ้อย ไม้สักและของป่า ตลอดจนแร่ทองคำ เป็นต้น

ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่

1. นโยบายของรัฐที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกอันได้แก่นโยบายการหารายได้มาใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง และนโยบายการค้ากับต่างประเทศ นับตั้งแต่ต้นนโยบายการค้าแบบผูกขาดจนกระทั่งถึงนโยบายการค้าแบบเสรีซึ่งเป็นผลจากการทำสนธิสัญญาเบาริง ใน พ.ศ. 2398.

2. การลดบทบาททางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2319 - 2437 ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแนวยุทธศาสตร์และสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกลดลง รัฐจึงสามารถจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกได้เต็มที่

ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เมื่อทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจแล้ว ก็ควรจะพิจารณาถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 3

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2398

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 เนื่องจากมีปัจจัยส่งเสริมหลายประการดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 เพื่อให้การศึกษามบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 และบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437

บทนี้จะกล่าวถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. 2325 - 2398 ในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองพิษณุโลกมีบทบาทด้านเศรษฐกิจในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของส่วย ภาษีอากร และการผูกปี้ชาวจีน บทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกจะสำคัญแค่ไหนนั้น จะเห็นได้จากจำนวนรายได้ของรัฐที่จัดเก็บจากเมืองพิษณุโลกในช่วงนี้ เพื่อจะได้เข้าใจถึงบทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 ชัดเจนขึ้น จำเป็นต้องศึกษาถึงวิธีการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ รายได้สำคัญที่จัดเก็บในเมืองพิษณุโลก และการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจภายในเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. วิธีการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ

การจัดเก็บผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจากเมืองพิษณุโลกนั้น รัฐบาลที่กรุงเทพฯ จะเป็นผู้ออกนโยบายในการจัดเก็บทั้งหมด สำหรับรายได้ที่จัดเก็บในเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 3 ประเภท คือ ส่วย ภาษีอากร และการผูกปี้ชาวจีน การจัดเก็บรายได้ดังกล่าวจะอยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทยทั้งหมด โดยมีผู้บังคับบัญชาสูงสุด คือ เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคต

สมุหนายก อัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากรมภาหุ¹ วิธีการจัดเก็บรายได้ทั้ง 3 ประเภท มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนการจัดเก็บส่วยใน เมืองพิษณุโลกและ เมืองขึ้นเมืองพิษณุโลก² โดยสังเขป เริ่มต้นจากเจ้าพระยาจักรีฯ มีหนังสือแต่งตั้งนายกองส่วยต่าง ๆ ผ่านทางเจ้าเมืองพิษณุโลก คือ พระยาสุรสุนทรบวรพิษมาธิราชชาติพิพิธาธิเบศ สวราธิบดีอภัยพิริยปรากรมภาหุ พระยาพิษณุโลก³ นายกองส่วยส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลภายในท้องถิ่น ซึ่งจะทำหน้าที่ควบคุมเลกไพร่และทาส⁴ ในสังกัดเพื่อจัดหาสิ่งของตามที่รัฐกำหนดส่งให้รัฐเป็นประจำทุกปี เมื่อถึงกำหนดเวลาส่งส่วย นายกองส่วยก็จะรวบรวมส่วยจากไพร่ส่วยในสังกัดส่งให้รัฐ โดยผ่านทางเจ้าเมืองพิษณุโลก หรือพระราชฤทธาณนที่พลภักดิ์พระไชยบุรณ์⁵หรือกรรมการเมืองคนอื่น ๆ เจ้าเมืองหรือกรรมการเมืองก็จะส่งส่วยเข้าพระคลังมหาสมบัติพร้อมกับมีใบบอกรายงานการส่งส่วยต่อเจ้าพระยาจักรีฯ ถ้านายกองส่วยไม่ยอมส่งส่วยหรือส่งส่วยไม่ครบ เจ้าเมืองพิษณุโลกและขุนจ่านองอักษรข้าหลวงจากกรมมหาดไทยผู้เร่งรัดส่วยเมืองพิษณุโลก ก็จะออกไปเร่งรัดให้นายกองส่วยส่งส่วยให้ครบ⁶

ส่วนขั้นตอนการจัดเก็บภาษีอากรโดยสังเขป เริ่มต้นจากเจ้าพระยาจักรีฯ มีหนังสือแจ้งให้เจ้าเมือง หรือกรรมการเมืองพิษณุโลกทราบถึงผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากร และ

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมัตตสร.

²ดูรายละเอียดเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกในบทที่ 2 หน้า 25.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 86. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก เรื่องส่งไม้ขนสีกเกณฑ์ตัด.

⁴ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการจัดเก็บส่วยจากทาสด้วย อ้างอิงจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

⁵ในเอกสาร เมืองพิษณุโลกประเภทใบบอกและสารตราในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวถึงพระราชฤทธาณนที่พลภักดิ์พระไชยบุรณ์ ว่า มีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองพิษณุโลก.

⁶ดูภาคผนวก ก. ตัวอย่างใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสีกส่วย.

อัตราที่เจ้าภาษีนายอากรประมาณได้ ตลอดจนพิทักษ์อัตราภาษีที่จะจัดเก็บจากราษฎร (สำหรับภาษีที่ต้องมีพิทักษ์) เจ้าภาษีนายอากรก็จะดำเนินการจัดเก็บภาษีจากราษฎรส่งให้รัฐโดยตรงเป็นงวด ๆ¹

สำหรับขั้นตอนผูกปี้ชาวจีนโดยสังเขป เริ่มต้นจากเจ้าพระยาจักรีฯ ส่งข้าหลวงผูกปี้ออกไปผูกปี้ชาวจีนที่เมืองพิษณุโลก เจ้าเมืองและกรรมการเมืองพิษณุโลกจะเป็นผู้สำรวจจัดทำบัญชีจำนวนชาวจีนเตรียมไว้ให้ พร้อมทั้งพาชาวจีนซึ่งมีทั้งจีนจรและจีนคงเมืองมารายงานตัวต่อข้าหลวงผูกปี้ เพื่อทำการผูกปี้² เมื่อผูกปี้ชาวจีนเรียบร้อยแล้ว ข้าหลวงผูกปี้จะรวบรวมเงินที่ได้จากการผูกปี้ พร้อมทั้งบัญชีจำนวนชาวจีนเมืองพิษณุโลกมามอบให้กับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ

2. รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398

รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ส่วย ภาษีอากร และการผูกปี้ชาวจีน ซึ่งมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

1 คุกคณวก ข. ตัวอย่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพิศร.

2 การผูกปี้ เป็นการเก็บค่าแรงในรูปเงินตราแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อชาวจีนเสียค่าผูกปี้แล้ว จะถูกผูกข้อมือซ้ายด้วยเชือกป่านหรือสายแถบแดงแล้วติดครั้งที่ปมเชือกให้เป็นรูปกลม ๆ จากนั้นข้าหลวงผูกปี้จะประทับตราของทางราชการลงบนครั้งเป็นหลักฐาน เรียกครั้งที่ประทับตราแล้วว่า "ปี้" ชาวจีนที่ผูกปี้แล้วจะได้รับใบเสร็จหรือใบฎีกาซึ่งระบุรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อ รูปพรรณสัณฐาน ตาหนิ และที่อยู่อาศัยของชาวจีนผู้นั้น ส่วนปี้ที่ผูกไว้บนข้อมือซ้าย เมื่อพ้นระยะที่ทางการกำหนดไว้ว่าเป็นช่วงของการผูกปี้แล้ว ชาวจีนสามารถตัดปี้ที่ข้อมือซ้ายทิ้งได้ อ้างอิงจาก ศุภชัย เลิศพานิชย์กุล. "การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (2325 - 2435)," ใน การประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ภาษากับประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย". 2533.

หน้า 6 - 7.

2.1 รายได้ที่เกิดจากส่วย

รายได้ที่เกิดจากส่วยเป็นรายได้หลักอย่างหนึ่งที่รัฐจัดเก็บจากเมืองพิษณุโลก ส่วยเป็นภาษีอีกรูปแบบหนึ่งที่เก็บจากไพร่หลวงที่ไม่ได้มาเข้าเดือน สิ่งที่ไพร่ส่งมาส่วนใหญ่มักจะเป็นสิ่งที่รัฐต้องการ และมีมากในแถบที่เป็นภูมิลำเนาของไพร่ ไพร่หลวงที่ส่งส่วยเรียกว่าไพร่ส่วย การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์มีจำนวนสูงมากในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 สาเหตุที่มีการเก็บส่วยเป็นจำนวนมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เพราะ รัฐต้องการส่วยเพื่อเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศ รวมทั้งนำมาใช้เกี่ยวกับกิจการทางพระพุทธศาสนา และการต่อเรือไว้ใช้ในราชการ

ส่วยที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ กองส่วย และส่วยเกณฑ์ กองส่วยเป็นส่วยที่จะต้องส่งให้รัฐเป็นประจำทุกปี ส่วนส่วยเกณฑ์เป็นส่วยที่รัฐจะทำการจัดเก็บเป็นบางโอกาสในลักษณะที่เร่งด่วนเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ² เช่น การเกณฑ์ส่วยเพื่อใช้

---

¹ กองส่วย เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การจัดเก็บส่วยในรูปกองส่วยนั้นรัฐจะมีวิธีการจัดเก็บ โดยการจัดตั้งนายกองส่วย ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นบุคคลภายในท้องถิ่นทำหน้าที่ควบคุมเลกไพร่ในสังกัดของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อจัดหาสิ่งของที่มีอยู่มากในท้องถิ่นตามที่รัฐกำหนดส่งให้รัฐ เลกไพร่ส่วยในสังกัดกองส่วยแต่ละกองจะมีจำนวนไม่เท่ากัน กล่าวคือ อาจมีเลกไพร่ในกองส่วยหนึ่งตั้งแต่ 7, 11, 15 หรือบางกองส่วยอาจมีจำนวนเลกตั้งแต่ 55, 100, 179 และ 293 เป็นต้น การจัดเก็บกองส่วยจะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับบทบาทของนายกองส่วยในการควบคุมเลกไพร่ส่วย เพราะปรากฏบางครั้งเลกไพร่ส่วยหลบหนีทำให้นายกองส่วยไม่สามารถจัดเก็บส่วยได้ นอกจากนั้นรายได้จากกองส่วยจะแน่นอนตรงปดที่ตัวเลขในสังกัดกองส่วยมีจำนวนคงที่ รัฐจะดูจำนวนตัวเลขในสังกัดกองส่วยเป็นมาตรฐานในการกำหนดปริมาณการจัดเก็บ .

² ส่วยเกณฑ์ เป็นส่วยที่รัฐจะทำการจัดเก็บเป็นบางโอกาสในลักษณะที่เร่งด่วนเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ เช่น ผลิตผลของส่วยชนิดนั้น ๆ ไม่เพียงพอสำหรับเป็นสินค้าออกของรัฐ และมีการเกณฑ์ส่วยในโอกาสพิเศษเพื่อใช้ในราชการของรัฐส่วนกลาง อาทิ เกณฑ์ส่วยไม้ขนสักเพื่อใช้ในกิจการศาสนาและซ่อมแซมพระนคร เป็นต้น ลักษณะการจัดเก็บส่วยเกณฑ์จะคล้ายกับการจัดเก็บในระบบกองส่วย เพียงแต่การจัดเก็บในระบบส่วยเกณฑ์จะมีเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปทำหน้าที่เร่งรัดในการจัดส่งของบรรดาเจ้าเมือง และกรมการเมืองที่ทำหน้าที่ในการควบคุมส่วย .

เป็นเครื่องราชบรรณาการ¹ การเกณฑ์ส่วยเพื่อใช้ทำเครื่องพระเมรุ² เป็นต้น ในการศึกษารายได้ที่เกิดจากส่วยจะขอล่าวถึงส่วยทั้ง 2 ประเภทควบคู่กันเลย

เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปส่วยที่สำคัญ ได้แก่ ส่วยไม้ ขอนสัก ส่วยครั่ง ส่วยทอง ส่วยสีผึ้ง ส่วยน้ำผึ้ง ส่วยน้ำรัก ส่วยเงิน และส่วยเกณฑ์อื่น ๆ การจัดเก็บส่วยดังกล่าวมีข้อมูลการจัดเก็บดังนี้

(1) รายได้จากส่วยไม้ขนสัก

กองส่วยไม้ขนสักของเมืองพิษณุโลกไม่พบหลักฐานว่ามีการจัดตั้งกองส่วยไม้ขึ้นเมื่อใด พบแต่หลักฐานว่ารัฐได้เกณฑ์ส่วยไม้ทำเครื่องพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจากเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองพิษณุโลก³ ซึ่งแสดงว่ารัฐได้ใช้ประโยชน์จากไม้ในเมืองพิษณุโลกมาแล้วตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 สำหรับกองส่วยไม้ขนสักของเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐาน

---

1 เครื่องราชบรรณาการ ประกอบด้วย ภูษณาทอนน้ำจม กรักบี้ การบุน ผลกระเบา แก่นไม้มะเกลือ นอราผด อาพัน จันหมด ทางนกยูง ปีกนก คีปสี ผ้าไหมสีแดง งาช้าง พิมเสน ขี้บัก กากเพชร เปลือกสีเสียด เปลือกสมุลแวง รง กระวาน และฝาง อ้างอิงจาก "พระราชสาส์นที่มีไปมากับกรุงปักกิ่ง จ.ศ. 1171 และ จ.ศ. 1172," ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513. หน้า 70 - 75.

2 เครื่องทำพระเมรุ ประกอบด้วย ไม้เครื่องพระเมรุ ได้แก่ เสาพระเมรุใหญ่ เสาพระเมรุทิศ เสาพระเมรุทอง เสาหน้าร้าน เสากระชา เสาสามทราง โรงรำ ไม้ใช้ ไม้อุโลก ไม้จั่ว ไม้ไผ่ หวายระวาง หวายโป่ง แฉงแก่ แฉงอ่อน น้ำมันยาง พันธ์โคกระบือเคียวกวาดินสอพอง ยางสน แก่นสน ดินแดง นุ่น เครื่องดอกไม้เพลิง ไม้ไลพลู ข่อยพะเนียง จันทนา ศรีผึ้ง ป่านใบ ผ้าขาว กระดาษขาว เป็นต้น ครายละเอียดเพิ่มเติมใน "บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จ.ศ. 1171," ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513. หน้า 36 - 57.

3 กรมศิลปากร. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171. บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.

ในพ.ศ. 2367 มี 1 กอง¹ และพ.ศ. 2374 มีจำนวนกองส่วย 3 กอง² การกำหนดอัตราการจัดเก็บสำหรับตัวเลขในสังกัดกองส่วยที่จะต้องรับผิดชอบในการจัดส่งผลผลิตให้แก่รัฐว่าจะเก็บจำนวนคนละกี่ต้นจะขึ้นกับจำนวนที่รัฐกำหนดให้ ซึ่งแต่ละกองมีจำนวนไม่เท่ากัน เช่น กองขุนไชยเสนา เลก 11 คน ทำส่วยไม้ขนสักคนละ 5 ต้น เป็นไม้ปีหนึ่ง 55 ต้น³ กองหลวงไพรธรรมรักษา มีเลก 50 คน ทำส่วยคนละ 2 ต้น เป็นไม้ขนสัก 100 ต้น⁴ เป็นต้น ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากเขตที่นายกองส่วยจัดทำไม้ขนสักมีปริมาณไม่มากนักหรือไม่เท่ากัน นอกจากนั้นกองส่วยกองเดียวกันยังกำหนดไม้ให้เลกส่วยรับผิดชอบไม่เท่ากัน เช่น กองขุนไชยเสนา ใน พ.ศ. 2367 เลก 1 คน ทำไม้คนละ 5 ต้น แต่ พ.ศ. 2374 เลก 1 คน ทำไม้ 3 ต้น⁵ ซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากปริมาณไม้ที่ทำอาจจะเบาบางลง

อย่างไรก็ตามการจัดเก็บไม้ขนสักจะมีปริมาณมากเพียงใดขึ้นอยู่กับอัตราตัวเลขในกองส่วย เพราะถ้ามีการเพิ่มหรือลดอัตราตัวเลขในกองส่วยก็จะส่งผลถึงปริมาณผลผลิตไม้ด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2374 กองส่วยเมืองพิษณุโลกมี 3 กอง คือ

ก. กองหลวงไพรธรรมรักษา มีเลกทำส่วยไม้ขนสัก 50 คน ทำส่วยไม้คนละ 2 ต้น เป็นไม้ขนสักปีละ 100 ต้น

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1186. บัญชีส่วยอากร จ.ศ. 1186.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวนเลกทำส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1186.

⁴กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193.

⁵แหล่งเดิม.

ข. กองขุนไชยเสนา มีจำนวนเลกทั้งหมด 15 คน จำหน่ายเลกตาย หนี 9 คน
จึงเหลือ 6 คน ทำส่วยไม้คนละ 3 ตัน เป็นจำนวนไม้ปีละ 16 ตัน

ค. กองขุนพิณิจัฒษาและหมื่นประชาบาล คุมเลกลาวเจดยพระพิษณุโลกผู้ถึง
อนิจกรรม 109 คน เป็นชายฉกรร 19 คน ครว 90 คน ทำไม้คนละ 2 ตัน รวมเป็นไม้
ปีละ 38 ตัน¹

สำหรับสถิติการส่งไม้ประจำปีของกองส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลกมีข้อมูลเท่าที่พบ
ดังตารางนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1293. บัญชี
จำนวนเลกกองส่วยไม้ขอนแก่นและขี้ผึ้ง.

ตาราง 1 การส่งส่วยไม้ขนสักประจำปีของกองส่วยไม้ขนสักเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	จำนวนเลกส่วย	จัดส่งไม้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
2367	11	55	1 กอง
2374 - 2389	76	156	3 กอง
2390	151	282	3 กอง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เล่มที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1186. ส่วยอากร จ.ศ. 1186. กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวนเลกทาส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง. กรมศิลปากร. เล่มที่ 29. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักส่วย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักส่วย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 50. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักส่วย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 28. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1203. บัญชีเรื่องจำนวนเลกไม้ขนสัก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 125. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักส่วย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 108. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักส่วย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 106. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. ใบบอกเมืองพิษณุโลกบอกจำนวนเลกครว้ลาวทาส่วยไม้ขนสัก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 112. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีไม้ขนสักที่หัวเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามา. กรมศิลปากร. เล่มที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่งเงินเมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 182. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายวันส่งส่วยไม้ขนสัก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 137. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ขนสักที่ส่งมาจากหัวเมืองต่าง ๆ.

จากตารางการส่งไม้ขนสีกส่วยของเมืองพิษณุโลกจะเห็นว่า การส่งส่วยไม้ขนสีกประจำปีของกองส่วยเมืองพิษณุโลกมีจำนวนการส่งไม้มากที่สุด 282 ต้น น้อยที่สุด 55 ต้น สาเหตุจำนวนส่งไม้กองส่วยแตกต่างกันก็เพราะจำนวนตัวเลขไม่คงที่ และการกำหนดความรับผิดชอบในการส่งไม้ของตัวเลขไม่เท่ากัน ดังตัวอย่าง ใน พ.ศ. 2367 กองขุนไชยเสนา เก็บส่วยไม้ขนสีกได้ปีละ 55 ต้น เพราะกองขุนไชยเสนาซึ่งมีจำนวนเลข 11 คน ทำส่วยไม้คนละ 5 ต้น เป็นจำนวนไม้ปีละ 55 ต้น แต่ใน พ.ศ. 2374 เลขส่วยขุนไชยเสนาได้ตายและหนีไป 8 คน ทำให้เหลือเลขทำส่วย 7 คน ทำส่วยปีละ 3 ต้น เป็นไม้ปีละ 18 ต้น แต่ปีนี้กองส่วยได้เพิ่มขึ้นอีก 2 กอง จึงมีจำนวนส่งไม้เพิ่มขึ้น สำหรับสาเหตุการหลบหนีของเลขส่วยน่าจะมาจากกองส่วยไม้ขนสีกมีความยากลำบากและมีภาระหนักมาก เพราะต้องรับผิดชอบในการส่งไม้ขนสีกส่วยประจำปีแล้วยังถูกเกณฑ์ไม้ส่วยอีกเป็นจำนวนมากควบคู่กันทุกปี แต่อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ. 2390 ได้มีการเพิ่มเลขส่วยของกองหลวงไพร่รักษาและกองขุนพิณิจัฒนา ทำให้สามารถจัดเก็บส่วยไม้ได้ปีละ 282 ต้น การเพิ่มจำนวนเลขส่วยไม้ขนสีกแสดงว่ารัฐบาลต้องการใช้ไม้ขนสีกในปริมาณที่มาก ดังปรากฏว่าในปี 2395 ขุนวิจารณ์คำวีได้นำเงินอากรค่านาซื้อไม้จำนวน 207 ต้น ส่งรัฐ¹ หลังจาก พ.ศ. 2390 จำนวนตัวเลขกองส่วยไม้ขนสีกเมืองพิษณุโลกตามหลักฐานที่ค้นพบไม่มีการเปลี่ยนแปลง

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 56. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก ให้ขุนพิณสุทนต์ ขุนวิจารณ์คำวี ข้าหลวงขึ้นมาชำระเรียกเงินค่านา.

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ากงส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกต้องรับผิดชอบส่งไม้ทั้งจาก
 กongs่วยและส่วยเกณฑ์ ทำให้กงส่วยเมืองพิษณุโลกต้องส่งไม้เป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่าง
 ใน พ.ศ. 2390 กongs่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกต้องรับผิดชอบส่งไม้ขอนสักให้รัฐเป็นจำนวน
 ถึง 678 ตัน¹ ภาระความรับผิดชอบดังกล่าวจึงทำให้กงส่วยไม่สามารถส่งไม้ได้ตามความ
 ต้องการของรัฐบาล จึงมีการค้างส่งไม้ประมาณ 2,882 ตัน เป็นกงหลวงไพร่ธรรมาคาร้าง
 15 ปี เป็นไม้ 2,753 ตัน และกงขุนไชยเสนาคาร้าง 15 ปี เป็นไม้ 129 ตัน²

เมื่อนำปริมาณการส่งส่วยไม้ขอนสักของกงส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกเปรียบเทียบกับ
 กับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2374 - 2384 สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 108. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชี
 รายวันเรื่องส่งเงินส่วยหัวเมืองต่าง ๆ. กรมศิลปากร. เลขที่ 112. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.
 จ.ศ. 1209. บัญชีไม้ขอนสักที่หัวเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามา. กรมศิลปากร. เลขที่ 153.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกงส่วยเงินเมืองพิษณุโลก. และ
 กรมศิลปากร. เลขที่ 182. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายวันส่งไม้
 ขอนสักส่วย.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 142 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. เรื่องบัญชี
 รับไม้ขอนสักและทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

ตาราง 2 การส่งส่วยไม้ขนสีกของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2374 - 2384

เมือง	จำนวนเลกส่วย	จัดส่งไม้ขนสีกปีละ (ตัน)
พิจัย	573	1,068
สุโขทัย	210	420
พิษณุโลก	76	156
สวรรคโลก	23	65
กำแพงเพชร	19	57

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. เรื่องบัญชี
 เลิกทาส่วยไม้ขนสีกและขี้ผึ้ง และกรมศิลปากร. เล่มที่ 28. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.
 จ.ศ. 1203. บัญชีเรื่องเลกส่วยไม้ขนสีก จ.ศ. 1203.

จากตารางเปรียบเทียบการส่งส่วยไม้ขนสีกของกองส่วยไม้เมืองพิษณุโลกกับหัวเมือง
 ฝ่ายเหนืออื่น ๆ จะเห็นว่าในช่วงพ.ศ. 2374 - 2384 เมืองพิษณุโลกจัดส่งไม้ขนสีกส่วยให้
 รัฐเป็นอันดับ 3 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ส่วนการเกณฑ์ส่วยไม้ขนสีกเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐานการเกณฑ์ใน พ.ศ. 2352
 ว่าได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้เมืองพิษณุโลกมาทำเสาพระเมรุสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹ และ
 พบว่าใน พ.ศ. 2357 ได้เกณฑ์ไม้เครื่องสำเภาจากเมืองพิษณุโลกจำนวน 6 รายการ และ
 ไม้ขนสีก 150 ตัน² การเกณฑ์ส่วยไม้ขนสีกจะปรากฏหลักฐานการเกณฑ์เป็นจำนวนมาก

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171. บัญชี
 เกณฑ์เครื่องทำพระเมรุสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 16. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1176. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับไม้เครื่องสำเภา.

ตลอดรัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2374 รัฐบาลได้เกณฑ์ไม้จำนวน 2,765 ต้น¹ โดยเกณฑ์จากเมืองต่าง ๆ ดังนี้

พิษณุ	1,050	ต้น
พิษณุโลก	243	ต้น
สวรรณโลก	394	ต้น
พิจิตร	88	ต้น
กำแพงเพชร	150	ต้น
สุโขทัย	373	ต้น
ตาก	317	ต้น
เชียงใหม่	50	ต้น
เถิน	100	ต้น

อาจกล่าวได้ว่า ใน พ.ศ. 2374 การเกณฑ์ส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลกมีปริมาณ 243 ต้นต่อปี โดยแยกจัดเก็บตามเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก คือ พิษณุโลก 140 ต้น นครไทย 66 ต้น ขาดิระการ 12 ต้น และนครชุม 25 ต้น² การเกณฑ์ส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลก ใน พ.ศ. 2374 เมื่อเทียบกับหัวเมืองเหนืออื่น ๆ แล้ว จะเห็นว่ามีความสามารถในการจัดเก็บน้อยกว่าเมืองอื่น ๆ อย่างไรก็ตามถึงแม้เมืองอื่น ๆ จะมีความสามารถในการเกณฑ์ไม้ขอนแก่นมากกว่าเมืองพิษณุโลก แต่เมื่อถึง พ.ศ. 2383 แล้วปรากฏว่าการเกณฑ์ไม้จากเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ลดปริมาณลงอย่างเห็นได้ชัดดังตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 23. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีเรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการตัดไม้ขอนแก่น. จ.ศ. 1193.

²แหล่งเดิม.

ตาราง 3 เปรียบเทียบการเกณฑ์ไม้ขนสักส่วยหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2374
กับ พ.ศ. 2383

เมือง	พ.ศ. 2374 เกณฑ์ไม้ปีละ (ตัน)	พ.ศ. 2383 เกณฑ์ไม้ปีละ (ตัน)
พิษย	1,050	545
พิษณุโลก	243	198
สวรรคโลก	394	209
สุโขทัย	374	122
กำแพงเพชร	150	160
ตาก	317	290

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 23. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีเรื่อง
เกณฑ์เจ้าเมืองกรมการตัดไม้ขนสัก จ.ศ. 1193. และกรมศิลปากร. เล่มที่ 201.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. บัญชีงบไม้ขนสักที่เกณฑ์ให้ตัด.

จากตารางเปรียบเทียบการเกณฑ์ไม้ขนสักส่วยหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่างปี พ.ศ.
2374 กับ พ.ศ. 2383 จะเห็นได้ว่าการเกณฑ์ส่วยไม้ขนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือจะมีปริมาณ
ลดลงมาก เมื่อเทียบกับการเกณฑ์ส่วยไม้เมืองพิษณุโลกจะมีปริมาณลดลงเล็กน้อย เช่น เมืองพิษย
เดิมเคยถูกเกณฑ์ 1,050 ตันได้ลดลงเหลือ 545 ตันต่อปี สุโขทัยเดิมเคยถูกเกณฑ์ 374 ตัน
ได้ลดลงเหลือ 122 ตันต่อปี สถิติการเกณฑ์ส่วยไม้ขนสักก่อนปี พ.ศ. 2383 การเกณฑ์ส่วย
ไม้ขนสักจะกระทบบางปี แต่หลังจากปี พ.ศ. 2383 แล้วจะมีการเกณฑ์เป็นประจำทุก ๆ ปี

และมีการกำหนดอัตราจำนวนไม้ที่ถูกเกณฑ์คงที่ตลอดไปจนถึงรัชกาลที่ 31 กล่าวคือ เมืองพิษณุโลกถูกเกณฑ์ปีละ 198 ต้น พิชัยปีละ 545 ต้น สวรรคโลกปีละ 209 ต้น สุโขทัยปีละ 122 ต้น กำแพงเพชรปีละ 160 ต้น และตากปีละ 290 ต้น² สำหรับสาเหตุการลดปริมาณการเกณฑ์ส่วยไม้จากเดิมในพ.ศ. 2374 ลงเหลือเท่ากับปริมาณไม้ที่เกณฑ์ใน พ.ศ. 2383 ดังตารางข้างต้นน่าจะมีสาเหตุมาจากการค้าส่งส่วยไม้เป็นจำนวนมาก เพราะเลกในสังกัดกองส่วยจะต้องรับผิดชอบในการส่งไม้เป็นจำนวนมากต้องส่งไม้กองส่วยและไม้ส่วยเกณฑ์พร้อม ๆ กัน

สำหรับข้อมูลการส่งไม้ของกองส่วยและไม้ส่วยเกณฑ์ของเมืองพิษณุโลกมีดังตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 111. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ของส่วยจำนวนเกณฑ์., กรมศิลปากร. เล่มที่ 201. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. บัญชีรับจำนวนไม้ของส่วยที่เกณฑ์ให้ตัด และกรมศิลปากร. เล่มที่ 142. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ของส่วยและทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

²แหล่งเดิม.

ตาราง 4 การส่งไม้กองส่วยและไม้ส่วยเกณฑ์ของเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	จำนวนเลขส่วย	ส่งไม้กองส่วย ปีละ (ตัน)	ส่งไม้ส่วยเกณฑ์ ปีละ (ตัน)	รวมส่งไม้ทั้งหมด (ตัน)
2374 - 2382	76	156	243	399
2383 - 2389	76	156	198	354
2390 - 2398	138	282	198	480

ที่มา : รวบรวมจากตาราง 1 และ กรมศิลปากร. เลขที่ 23. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีเรื่องเกณฑ์เจ้าเมือง กรมการตัดไม้ขนสัก จ.ศ. 1193. กรมศิลปากร. เลขที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ จ.ศ. 1193. กรมศิลปากร. เลขที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เลขที่ 111. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักเกณฑ์ตัด. กรมศิลปากร. เลขที่ 86. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักเกณฑ์ตัด. กรมศิลปากร. เลขที่ 93. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก เรื่องส่งไม้ขนสักเกณฑ์ตัด. กรมศิลปากร. เลขที่ 201. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. บัญชีรับจำนวนไม้ขนสักที่เกณฑ์ให้ตัด. กรมศิลปากร. เลขที่ 85. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. ใบบอกพระราชอุทยานท่าเรือเรื่องส่งไม้ขนสัก. และกรมศิลปากร. เลขที่ 142. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ขนสักและทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

จากตารางข้อมูลการส่งไม้กองส่วยและไม้ส่วยเกณฑ์ของเมืองพิษณุโลก พบว่าเลขในสังกัดกองส่วยจะต้องรับผิดชอบส่งไม้ขอนแก่นปีละ 354 - 480 ต้น นอกจากนั้นบางปีรัฐยังมีการเกณฑ์ไม้มากเป็นพิเศษ เช่น พ.ศ. 2374 มีการเกณฑ์ไม้ถึง 710 ต้น¹ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงมีการค้างส่งไม้ขอนแก่นเป็นจำนวนมากสะสมกันหลาย ๆ ปี ดังข้อมูลการค้างส่งส่วยของเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2393² ดังนี้

พิษณุโลก	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	3,629	ต้น
พิชัย	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	6,766	ต้น
พิจิตร	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	9,959	ต้น
ตาก	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	2,634	ต้น
สุโขทัย	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	1,636	ต้น
สวรรคโลก	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	1,927	ต้น
กำแพงเพชร	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	1,363	ต้น
เถิน	ค้างส่งไม้ขอนแก่น	309	ต้น

เมืองพิษณุโลกมีไม้ขอนแก่นค้างส่งทั้งหมด 3,629 ต้น ใช้เวลาสะสมค้างส่งไม้ขอนแก่นทั้งหมด 17 ปี³ แต่อย่างไรก็ตามทางรัฐบาลกลางก็ได้ตั้งขุนนางอักษรเป็นผู้คอยเร่งรัดส่วยไม้ขอนแก่นเกณฑ์

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของส่วยไม้ขอนแก่นได้มากพอสมควร ซึ่งนับว่ามีประโยชน์ต่อรัฐมาก เพราะรัฐต้องการไม้เป็นจำนวนมากเพื่อใช้ในการปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ข่อมแซมพระนคร การทำพระเมรุ และการต่อเรือไว้ใช้ในราชการ ตลอดจนเป็นสินค้าส่งออก เมืองพิษณุโลกสามารถจัดส่งไม้จากกองส่วยและส่วยเกณฑ์

1 กรมศิลปากร. เลขที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

2 กรมศิลปากร. เลขที่ 142. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ขอนแก่นและทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

³ แหล่งเดิม.

ใน พ.ศ. 2374 - 2382 ได้ประมาณปีละ 399 ต้น ใน พ.ศ. 2383 - 2389 ส่งไม้ประมาณปีละ 354 ต้น และใน พ.ศ. 2390 - 2398 สามารถจัดส่งไม้ได้ประมาณปีละ 480 ต้น อย่างไรก็ตามการจัดเก็บส่วยไม้ขนสักบางครั้งมีการเกณฑ์ส่วยเป็นพิเศษจะหาให้กองส่วยไม้ขนสักเมืองพิษณุโลกส่งไม้เป็นจำนวนมากกว่าปกติดังที่กล่าวมา เช่น ใน พ.ศ. 2374 เมืองพิษณุโลกส่งไม้ขนสักถึง 710 ต้นต่อปี¹

(2) รายได้จากส่วยครั้ง

ภายหลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ. 2369 เมืองพิษณุโลกได้กำลังคนเพิ่มขึ้น ตั้งสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มีมาถึงเจ้าเมืองพิษณุโลกว่า "พระยาพิษณุโลกกับพระแก้วอาษา ได้จัดแจงเกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนครอบครัวเมืองหล่มสัก เมืองเลย เมืองด่านซ้ายได้มากน้อยเท่าใด..."² นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังได้เข้าควบคุมเมืองด่านซ้ายและเมืองภูครั้ง ใน พ.ศ. 2371³ การที่เมืองพิษณุโลกได้กำลังคนเพิ่ม และได้เมืองด่านซ้ายและภูครั้งเป็นเมืองขึ้น เป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วย นั่นคือ ได้มีการจัดตั้งกองส่วยครั้งของเมืองด่านซ้าย 1 กอง คือ กองพระแก้วอาษา ใน พ.ศ. 2386 มีหลักฐานปรากฏว่าเมืองด่านซ้ายได้ส่งครั้งส่วยให้รัฐประมาณ 100 ทาบต่อปี⁴

เนื่องจากรัฐมีความต้องการครั้งเป็นจำนวนมากเพื่อใช้ภายในประเทศ และส่งเป็นสินค้าออกต่างประเทศ รัฐจึงได้เพิ่มปริมาณการผลิตครั้งจากกองส่วยมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏหลักฐานว่า

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ จ.ศ. 1193.

²คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดทูลเกล้าถวายฯ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4. 2530. หน้า 28 - 29.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 8. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1190. สมุครายชื่อเจ้าเมืองลาว เขมรที่เป็นหัวเมืองขึ้น.

⁴กรมศิลปากร. เล่มที่ 70. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องนำส่งเรือส่วยครั้งส่วยและเครื่องราชบรรณาการ.

ในพ.ศ. 2390 รัฐได้เพิ่มปริมาณเลกครึ่งส่วยของกองส่วยครึ่งเมืองด่านซ้ายจากเดิมมีจำนวนเลก 450 คน ผลิตครึ่งส่วยได้ปีละ 90 ทาบ¹ ต่อมา มีจำนวนเลกใหม่ในกองส่วยเพิ่มอีก 329 คน โดยเลก 5 คน จะต้องรับผิดชอบส่งครึ่ง 1 ทาบ คิดเป็นครึ่งปีละ 65 ทาบ 80 ซึ่ง เมื่อรวมส่วยครึ่งใหม่กับส่วยครึ่งเดิมจะมีจำนวนเลกส่วยทั้งหมด 779 คน ส่งครึ่งปีละ 155 ทาบ 80 ซึ่ง² นอกจากนั้นรัฐแก้ไขปริมาณครึ่งส่วยซึ่งไม่เพียงพอกับความต้องการของรัฐ โดยการนำเงินอากรต่าง ๆ มาจัดซื้อครึ่ง ดังปรากฏว่ารัฐได้นำเอาเงินอากรตลาด อากรฝ้าย และอากรสุราเมืองพิษณุโลกจัดซื้อครึ่งที่เมืองพิษณุโลกในราคาทาบละ 3 ตำลึง ได้ครึ่งหนัก 50 ทาบ เป็นเงิน 7 ชั่ง 10 ตำลึง³

การจัดเก็บส่วยครึ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่าที่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บมี 2 เมือง คือ เพชรบูรณ์⁴ และพิษณุโลก เพชรบูรณ์เก็บครึ่งส่วยได้ประมาณปีละ 369 ทาบ ซึ่งจัดเก็บอัตราเลก 4 คน ต่อ 1 ทาบ⁵ ส่วนพิษณุโลกมีอัตราการเก็บเลก 5 คน ต่อ 1 ทาบเก็บได้ปีละ 156 ทาบ 30 ชั่ง⁶ แสดงว่าเมืองพิษณุโลกสามารถจัดเก็บส่วยครึ่งได้มากกว่าเพชรบูรณ์ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของส่วยครึ่ง โดยสามารถจัดเก็บส่วยครึ่งในช่วง พ.ศ. 2386 - 2389 ได้ประมาณปีละ 90 - 100 ทาบ และใน พ.ศ. 2390 สามารถจัดเก็บส่วยครึ่งเพิ่มขึ้นเป็นปีละ 156 ทาบ 30 ชั่ง ซึ่งการจัดเก็บครึ่งส่วยทั้งหมดเก็บจากเมืองด่านซ้ายเพียงเมืองเดียว นอกจากนั้นรัฐยังมอบให้เมืองพิษณุโลกเป็นผู้จัดซื้อครึ่งส่งให้รัฐบาลกลางอีกต่างหาก

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 113. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. สารตราตอบรับครึ่งส่วยเมืองด่านซ้าย.

²แหล่งเดิม.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 145. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกให้จัดซื้อครึ่ง.

⁴เพชรบูรณ์มีเมืองขึ้น คือ หล่มสัก เลย และแก่นท้าว.

⁵กรมศิลปากร. เล่มที่ 80. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงมทศไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เลกทาส่วยครึ่งถวาย.

⁶50 ชั่ง = 1 ทาบ, เก็บได้ 155 ทาบ 80 ชั่ง = 156 ทาบ 30 ชั่ง.

(3) รายได้จากส่วยทอง

กองส่วยทองคำเมืองพิษณุโลก มีหลักฐานปรากฏใน พ.ศ. 2373 ว่ากองส่วยทองของเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 4 กอง¹ คือ

1. กองพระเมืองคำ มีเลิก 82 คน ส่งทองคำปีละ 10 ตำลึง 1 บาท
  2. กองลาวพวน กองเพี้ย แก้วมงคลมีเลิก 31 คน ส่งทองคำปีละ 3 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง
  3. กองขุนนัยภักดีเมืองภูมิ มีเลิก 10 คน ส่งทองคำปีละ 1 ตำลึง 1 บาท
  4. กองขุนพิณิจัฒนา มีเลิก 142 คน ส่งทองคำปีละ 17 ตำลึง 3 บาท
- ดังนั้นเมืองพิษณุโลกมีเลิกส่วยทองทั้งหมด 265 คน ส่งส่วยทอง 1 ชั่ง 13 ตำลึง 2 สลึงต่อปี ส่วนหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ที่ปรากฏการเก็บส่วยทองคือ เมืองสวรรคโลกและเพชรบูรณ์ ซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบการจัดเก็บส่วยทองระหว่างกองส่วยทองเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 5 การส่งส่วยทองของกองส่วยทองหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2373

เมือง	จำนวนกอง	จำนวนเลิกในสังกัด	ส่งทองประมาณปีละ
พิษณุโลก	4	265	1 ชั่ง 13 ตำลึง 2 สลึง
เพชรบูรณ์	9	465	2 ชั่ง 18 ตำลึง 2 สลึง
สวรรคโลก	3	125	15 ตำลึง 2 สลึง

ที่มา : คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดทูลเกล้าถวายฯ.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5. 2530. หน้า 98 - 99.

¹คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดทูลเกล้าถวายฯ.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5. 2530. หน้า 98 - 99.

จากตารางการส่งส่วยทองของกองส่วยทองหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2373 พบว่าเมืองพิษณุโลกส่งส่วยทองได้มากเป็นอันดับ 2 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือรองจากเมืองเพชรบูรณ์

ต่อมาใน พ.ศ. 2381 ปริมาณการส่งทองของเมืองพิษณุโลกได้เพิ่มขึ้นเป็นปีละ 10 ชั่ง 1 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง และเมืองสวรรคโลกส่งทองเพิ่มเป็นปีละ 9 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท¹ ทั้งนี้ น่าจะมีผลมาจากนโยบายการค้าเพื่อส่งออกเพราะทองคำผู้เป็นหนึ่งในจำนวนสินค้าส่งออกต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วย

กองส่วยทองเป็นกองส่วยที่มั่งานรับผิดชอบค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับกองส่วยอื่น ๆ โดยเฉพาะกองส่วยไม้ขนอสัก กล่าวคือ กองส่วยทองเป็นกองส่วยที่ใช้แรงเบาว่ากองส่วยไม้ขนอสักและไม่มีอันตรายเท่ากองส่วยไม้ขนอสัก เลกจึงสมัครใจที่จะทำส่วยทองมากกว่าไม้ขนอสัก ดังปรากฏหลักฐานว่ารัฐได้เกณฑ์เลกเมืองคำให้ตัดไม้ขนอสัก เลกเมืองคำยินยอมที่จะเสียเงินคนละ 1 ตำลึง 2 บาท แทนการเกณฑ์ไปตัดไม้ขนอสักแล้วเลกเมืองคำก็ไปร่อนทองคำสั่งแทนไม้ขนอสัก²

อาจกล่าวได้ว่ากองส่วยทองเมืองพิษณุโลกเป็นกองส่วยหนึ่งที่หารายได้ให้กับรัฐบาลพอสมควรในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ ปี พ.ศ. 2373 รัฐจัดเก็บส่วยทองได้ปีละ 1 ชั่ง 13 ตำลึง 2 สลึง และในปี 2381 รัฐจัดเก็บได้ปีละ 10 ชั่ง 1 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 64. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. บัญชีส่งส่วยทองคำจากหมู่ส่วยต่าง ๆ.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกให้เมืองคำทำส่วยทองคำ.

(4) รายได้จากส่วยสีผึ้ง

กองส่วยสีผึ้งได้พบหลักฐานการจัดเก็บในรูปกองส่วยใน พ.ศ. 2352 ได้มีการเกณฑ์ส่วยสีผึ้งไปใช้ในงานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจากเมืองต่าง ๆ รวมทั้งพิษณุโลกด้วย ดังปรากฏ "เมืองพิษณุโลกกรมการสีผึ้ง 40 สลึง..."¹ จากหลักฐานแสดงว่ากองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกมีการจัดเก็บมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว เพราะเมื่อรัชกาลที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์ก็มีการจัดเก็บสีผึ้งจากเมืองพิษณุโลกแล้วทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะสีผึ้งเป็นของป่าที่มีความสำคัญในกิจการทางศาสนา มาก ใช้ในการทำน้ำมันใส่ผม ทาปาก และเป็นสินค้าส่งออก

ใน พ.ศ. 2374 กองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 7 กอง บางกองมีการทำกองส่วยไม้ขนนกควบคู่กับของส่วยสีผึ้งด้วย กองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกมีการจัดเก็บสีผึ้งส่งรัฐดังตารางต่อไปนี้

---

¹"บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จ.ศ. 1171,"
ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513. หน้า 36 - 57.

ตาราง 6 การส่งส่วยสิ่งของของกองส่วยสิ่งเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2374

ชื่อกอง	จำนวนเลขส่วย	ส่งสิ่งปดะ
ขุนรักษ่อุดม	53	11 ทาบ
หมื่นศรีนครนัย	8	1 ทาบ 5 ชั่ง
ขุนชำนาญกัศิ	6	60 ชั่ง
หมื่นทิพเกษร	7	37 ชั่ง
หมื่นพิทักษ์ไพศาล	10	1 ทาบ
หมื่นกัศิจุมพล	7	42 ชั่ง
หลวงไพรรณรักษา	15	2 ทาบ 50 ชั่ง ¹
รวม	102	5 ภารา 3 ทาบ 44 ชั่ง ²

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวน
 เลขทาส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง จ.ศ. 1193. และศิลปากร. เล่มที่ 153. จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายวันกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

¹หลวงไพรรณรักษารับทาส่วยไม้ขนสัก ส่วยสิ่ง และส่วยเงินพร้อมกันทั้ง 3 ส่วย.

²มาตราซึ่งน้ำหนักสิ่งของ มีอัตราเทียบดังนี้ .

20 ตาลึง = 1 ชั่ง
 50 ชั่ง = 1 ทาบ
 3 ทาบ = 1 ภารา

ภารา	ทาบ
ตาลึง	ชั่ง

จากตารางการส่งส่วยสีผึ้งของกองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลก ทั้ง 7 กอง จะเห็นว่ามีจำนวนตัวเลขทั้งหมด 102 คน ในแต่ละปีจะส่งส่วยสีผึ้ง 5 ภารา 3 ทาบ 44 ชั่ง เมื่อนำการจัดเก็บส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกมาเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2374 ปรากฏผลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 7 การส่งส่วยสีผึ้งของกองส่วยหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2374

เมือง	จำนวนกอง	จำนวนเลขส่วย	ส่งส่วยสีผึ้งปีละ
พิษณุโลก	7	102	5 ภารา 3 ทาบ 44 ชั่ง
กำแพงเพชร	4	153	5 ภารา 2 ทาบ 50 ชั่ง
พิจิตร	4	94	9 ทาบ 42 ชั่ง
ตาก	2	75	9 ทาบ
นครสวรรค์	2	26	2 ทาบ 80 ชั่ง
สวรรคโลก	1	20	2 ทาบ
พิจัย	2	61	10 ชั่ง
สุโขทัย	2	55	7 ชั่ง

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวน
เลขไม้ขนสีกและขี้ผึ้ง.

จากตารางเปรียบเทียบการส่งส่วยสีผึ้งของกองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกส่งส่วยสีผึ้งมากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างไรก็ตามถึงแม้กองส่วยสีผึ้งจะมีปริมาณการจัดเก็บที่มากก็ตาม กองส่วยสีผึ้งก็ได้เริ่มลดบทบาทลงเพราะรัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บโดยจัดเก็บในรูปของอากรป่าผึ้งเพิ่มขึ้นและต่อมารัฐได้นำวิธีการจัดเก็บในรูปของตัวเงินขึ้นมาใช้แทน ส่วนกองส่วยน้ำผึ้งรัฐจัดเก็บในรูปของตัวเงินอยู่แล้ว

จะเห็นว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปส่วยสีผึ้ง ซึ่งสามารถจัดเก็บส่วยสีผึ้งได้มากที่สุดของหัวเมืองฝ่ายเหนือ คือจัดเก็บได้ปีละ 5 ภารา 3 หาบ 44 ชั่ง การจัดเก็บส่วยสีผึ้งในลักษณะดังกล่าวได้ลดบทบาทลงในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะรัฐให้ความสำคัญต่อการจัดเก็บในระบบเงินตรา

(5) รายได้จากส่วยน้ำผึ้ง

กองส่วยน้ำผึ้งเป็นกองส่วยที่จะต้องมีการผลิตร่วมกับกองส่วยสีผึ้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ลักษณะการจัดเก็บของกองส่วยน้ำผึ้งแตกต่างจากกองส่วยสีผึ้งกล่าวคือ รัฐจะจัดเก็บในรูปของเงินตราแทนที่จะจัดเก็บในรูปของผลผลิต ใน พ.ศ. 2370 กองส่วยน้ำผึ้งเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 10 กอง แต่ละกองมีรายละเอียดการส่งส่วยน้ำผึ้งดังต่อไปนี้

ตาราง 8 การส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2370

กอง	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยน้ำผึ้งปีละ (บาท)
ขุนจ้านงักดี	35	144
ขุนสมบัติพิมล	15	45
ขุนภิรมย์ศิริ	6	30
ขุนศรีไพรसान	10	42
ขุนอรุณไพโรจิต	16	56
ขุนพิทักษ์พลรบ	14	54
ขุนภูมิเรศนาวิน	17	72
ขุนบำรุงมธูรา	28	111
พระบำรุงสมบัติ	124	471
ขุนหิมาเวศรักษา	19	75
รวม	282	1,100

ที่มา : คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ชุดเกล้า

ถวายฯ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. พ.ศ. 2530. หน้า 212 - 122.

จากตารางการส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งเมืองพิษณุโลกทั้ง 10 กอง มีจำนวน
เลกส่วยในสังกัดทั้งหมด 282 คน ซึ่งปรากฏว่ารัฐจะมีรายได้จากการจัดเก็บส่วยน้ำผึ้ง 1,100
บาทต่อปี เมื่อทำการส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งเมืองพิษณุโลกมาเปรียบเทียบกับ การส่งส่วย
น้ำผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2370 ปรากฏข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 9 การส่งส่วยน้ำผึ้งของกองส่วยน้ำผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2370

เมือง	จำนวนกอง	จำนวนเลกส่วย	ส่งเงินส่วยน้ำผึ้งปีละ (บาท)
กำแพงเพชร	5	324	1,325
พิษณุโลก	10	282	1,100
สุโขทัย	9	482	912
พิษณุ	5	201	747
ตาก	6	115	648
พิจิตร	4	112	447
นครสวรรค์	2	97	162
สวรรคโลก	1	37	135

หมายเหตุ : กองส่วยเมืองนครสวรรค์ถูกเกณฑ์ไปทำพระเมรุเป็นจำนวนเลก 31 คน

จำนวนเลกส่วยจึงลดลง

ที่มา : คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ทูลเกล้าถวายฯ.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. 2530. หน้า 120 - 123.

จากตารางข้อมูลอาจกล่าวได้ว่า กองส่วยน้ำผึ้งที่สามารถเก็บได้มากที่สุด คือ กองส่วยน้ำผึ้งเมืองกำแพงเพชร ถึงแม้จะมีจำนวนกองส่วยแค่ 5 กองก็ตาม แต่ตัวเลขในสังกัดกองส่วยมีถึง 324 คน ในขณะที่เมืองพิษณุโลกมีกองส่วยถึง 10 กอง แต่มีตัวเลขเพียง 282 คน แต่อย่างไรก็ตามการพิจารณาการจัดเก็บเงินจากส่วยน้ำผึ้งไม่ได้พิจารณาจากตัวเลขส่วยในสังกัดเพียงอย่างเดียว ดังกรณีเมืองพิษณุโลกมีกองส่วย 10 กอง แต่มีตัวเลขในสังกัด 282 คน สามารถจัดเก็บส่วยน้ำผึ้งได้ปีละ 1,100 บาท ในขณะที่เมืองสุโขทัยมีกองส่วย 9 กอง มีเลขในสังกัด 482 คน แต่เก็บเงินส่วยน้ำผึ้งได้ปีละ 912 บาท

อย่างไรก็ตาม เมืองพิษณุโลกก็มีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้แก่รัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มากพอสมควร โดยสามารถจัดส่งส่วยน้ำผึ้งใน พ.ศ. 2370 ได้ปีละ 1,100 บาท ซึ่งต่อมากองส่วยน้ำผึ้งได้ลดบทบาทลง เพราะรัฐได้เปิดโอกาสให้เอกชนทำการประมุลอากรป่าผึ้งแทนกองส่วย

(6) รายได้จากส่วยน้ำรัก

กองส่วยน้ำรักของเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐานการจัดเก็บครั้งแรกใน พ.ศ. 2367 คือ กองหลวงอินสมบัติ มีอัตราการส่งส่วยน้ำรัก 260 ทะนานต่อปี¹ ต่อมาปีพ.ศ. 2373 กองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกได้เพิ่มจำนวนกองส่วยขึ้นอีก 2 กอง รวมเป็น 3 กอง มีรายละเอียดการจัดเก็บดังนี้

ตาราง 10 การส่งส่วยน้ำรักของกองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2373

กอง	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยน้ำรักปีละ (ทะนาน)
หลวงอินสมบัติ	64	896
หลวงจำเริญ	12	280
หลวง... (ข้อมูลขาด)	12	140
รวม	88	1,316

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.. จ.ศ. 1193.

บัญชีจำนวนเลกส่วยไม้ขนสักและขี้ผึ้ง .

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1186.

บัญชีส่วยอากร จ.ศ. 1186.

จากตารางข้อมูลการส่งส่วยน้ำรักรของกองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลก จะเห็นว่าทั้ง 3 กอง มีจำนวนตัวเลขรวมทั้งหมด 88 คน รัฐบาลสามารถจัดเก็บส่วยน้ำรักได้ปีละ 1,316 ทะนาน นอกจากนี้ กองส่วยน้ำรักยังมีจัดทำควบคู่กับส่วยสิ่งอื่น ๆ และการเกณฑ์ส่วยน้ำรักควบคู่กับการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสัก

อนึ่ง กองส่วยน้ำรักก็มีหลักฐานปรากฏในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ว่ามีการจัดตั้งและจัดเก็บกองส่วยน้ำรัก นอกจากเมืองพิษณุโลก แต่มีการเกณฑ์ส่วยน้ำรักในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นบางครั้ง เช่น ปี พ.ศ. 2377 เกณฑ์ส่วยน้ำรักเมืองตาก 130 ทะนาน เป็นต้น¹

อาจกล่าวสรุปได้ว่า กองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกเป็นกองส่วยที่จัดตั้งขึ้นเพียงเมืองเดียวในหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งสามารถทำการจัดเก็บได้ ประมาณปีละ 260 ทะนานในปี 2367 และสามารถจัดเก็บได้เพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. 2373 เป็นจำนวนส่วยน้ำรัก 1,316 ทะนานต่อปี แสดงว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความต้องการน้ำรักเป็นจำนวนมากเพื่อใช้ในงานศิลปะต่าง ๆ

(7) รายได้จากส่วยเงิน

กองส่วยเงินจัดเป็นกองส่วยที่เป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระบบส่วย กล่าวคือ กองส่วยเงินเป็นตัวทำให้ระบบส่วยที่จัดเก็บในรูปของผลผลิตล้มเลิกไป

กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐานการจัดเก็บใน พ.ศ. 2388 ดังปรากฏว่า "โปรดฯ ให้ทำส่วยเงินขึ้นใหม่ เมื่อปีมะแมพศก. คนละ 2 ตำลึง 2 บาท เลกเดิมศักเมื่อปีมะเมียอัฐศก (พ.ศ. 2388) ให้ส่งเงินปีมะแมพศก (พ.ศ. 2389)"² ต่อมาปีพ.ศ. 2390

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 41. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. ในบอกเมืองตากเรื่องส่งไม้ซ้อฟ้า และบานประตู.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลกส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

อัตราการจัดเก็บส่วยเงินเก็บไพร่ คนละ 2 ตำลึง 2 บาท ส่วนทาสเก็บคนละ 1 ตำลึง 1 บาท¹
 สำหรับกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2389 มีทั้งหมด 11 กอง² แต่ในปี พ.ศ. 2390
 กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกลดลงเหลือ 10 กอง³ การจัดเก็บส่วยเงินเมืองพิษณุโลกทั้ง 2 ปี
 มีรายละเอียดการจัดเก็บ ดังตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

บัญชีรายกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

ตาราง 11 การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก

กอง	พ.ศ.	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยเงินปีละ
หลวงไพร่รักษา	2389 ¹	178	1,780 บาท (22 ชั่ง 5 ตำลึง)
	2390	101	660 บาท (8 ชั่ง 5 ตำลึง)
ขุนบำรุงไพร่สน	2389	41	370 บาท (4 ชั่ง 12 ตำลึง 2 บาท)
	2390	24	175 บาท (2 ชั่ง 3 ตำลึง 3 บาท)
ขุนศรีพนมไพร	2389	17	120 บาท (1 ชั่ง 10 บาท)
	2390	13	70 บาท (17 ตำลึง 2 บาท)
ขุนศรีสมบัติ	2389	78	670 บาท (8 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท)
	2390	79	634 บาท (7 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท)
ขุนณรงค์ศักดิ์	2389	51	440 บาท (5 ชั่ง 10 ตำลึง)
	2390	47	340 บาท (4 ชั่ง 5 ตำลึง)
ขุนราชโกษา	2389	62	560 บาท (7 ชั่ง)
	2390	62	410 บาท (5 ชั่ง 2 ตำลึง 2 บาท)
ขุนศักดิ์สมบัติ	2389	23	150 บาท (1 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท)
	2390	22	150 บาท (1 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท)
ขุนราชพิทักษ์	2389	16	160 บาท (2 ชั่ง)
	2390	15	80 บาท (1 ชั่ง)
หลวงอุดมสมบัติ	2389	40	270 บาท (3 ชั่ง 7 ตำลึง 2 บาท)
	2390	42	290 บาท (3 ชั่ง 12 ตำลึง 2 บาท)

¹มีการสักร์เลกส่วยในปี 2388 แต่ส่งเงินในปี 2389.

ตาราง 11 (ต่อ)

กอง	พ.ศ.	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยเงินปีละ
หลวงจางงักคี	2389	22	190 บาท (2 ชั่ง 7 ตำลึง 2 บาท)
	2390	11	70 บาท (17 ตำลึง 2 บาท)
ขุนศรีวิชัย	2389	79	790 บาท (17 ตำลึง 2 บาท)
รวม	2389	607	5,500 บาท (68 ชั่ง 15 ตำลึง)
รวม	2390	416	2,879 บาท (35 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท)

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลกส่วย
เงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ. และกรมศิลปากร. เล่มที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.
จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

จากตารางข้อมูลการส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก จะเห็นว่ากองส่วยเงิน
ที่จัดเก็บใน พ.ศ. 2389 มีทั้งหมด 11 กอง มีจำนวนตัวเลกส่วยทั้งหมด 607 คน ส่งเงินส่วย
ให้รัฐปีละ 5,500 บาท (68 ชั่ง 15 ตำลึง) ส่วนปี พ.ศ. 2390 กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก
ได้ลดลง 1 กอง เหลือกองส่วยเพียง 10 กอง มีจำนวนตัวเลกเพียง 416 คน สามารถจัดเก็บ
เงินส่วยได้ปีละ 2,879 บาท (35 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท) สำหรับสาเหตุของการลดลงของ
เงินส่วยในปี พ.ศ. 2390 น่าจะมาจากจำนวนเลกกองส่วยเงินลดลง 1 กอง ดังกล่าวมาแล้ว
ประกอบกับอัตราการเก็บส่วยเงินใน พ.ศ. 2390 ได้เก็บไพร่คนละ 2 ตำลึง 2 บาท และ
เก็บทาสเพียงคนละ 1 ตำลึง 1 บาท ซึ่งใน พ.ศ. 2389 อัตราการเก็บเงินส่วยกับเลกส่วย
คนละ 2 ตำลึง 2 บาท เสมอกันทั้งไพร่และทาส ดังนั้นการจัดเก็บส่วยเงินใน พ.ศ. 2390
จึงเก็บได้เพียง 2,890 บาทต่อปี

อย่างไรก็ตามการจัดเก็บเงินส่วยใน พ.ศ. 2389 ในอัตราคนละ 2 ตำลึง 2 บาท เสมอกันทุกคน ถือว่าเป็นอัตราการจัดเก็บที่ค่อนข้างสูงทำให้เลิกต้องรับภาระหนัก และน่าจะเป็นสาเหตุทำให้เกิดการค้างส่งส่วยเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่ากองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกค้างส่งส่วยเงินถึง 30 ชั่ง 5 ตำลึง 1 บาท (2,421 บาท)¹ ดังรายละเอียดคือ

กองหลวงไพรธรรักษ์	ค้างส่งส่วยเงิน 9 ชั่ง 5 ตำลึง
กองขุนศรีพนมไพร	ค้างส่งส่วยเงิน 7 ตำลึง 2 บาท
กองขุนบำรุงไพรสน	ค้างส่งส่วยเงิน 1 ชั่ง 16 ตำลึง 9 บาท
กองหลวงจันทงักดี	ค้างส่งส่วยเงิน 2 ชั่ง 7 ตำลึง 2 บาท
กองขุนณรงค์กักดี	ค้างส่งส่วยเงิน 2 ชั่ง 4 ตำลึง
กองหลวงราชโกษา	ค้างส่งส่วยเงิน 7 ชั่ง
กองขุนราชพิทักษ์	ค้างส่งส่วยเงิน 2 ชั่ง
กองขุนอุดมสมบัติ	ค้างส่งส่วยเงิน 3 ชั่ง 7 ตำลึง 2 บาท
กองขุนกักดีสมบัติ	ค้างส่งส่วยเงิน 1 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท ²

จากข้อมูลการค้างส่งส่วยเงินเป็นจำนวนมากเช่นนี้จึงน่าจะเป็นสาเหตุให้มีการปรับอัตราการเก็บเงินเลิกไพรส่วยใน พ.ศ. 2390 ใหม่ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทั้งนี้เพื่อให้เลิกไพรส่วยสามารถรับภาระในการส่งส่วยได้นั้นเอง

ส่วนการจัดเก็บส่วยเงินของหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2389 สามารถนำมาเปรียบเทียบกับอัตราการจัดเก็บกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้ดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 178. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีส่งส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือและเงินส่วยค้าง.

²แหล่งเดิม.

ตาราง 12 การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2389

เมือง	จำนวนกอง	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยเงินปีละ
พิษณุโลก	11	607	5,500 บาท (68 ชั่ง 15 ตำลึง)
สุโขทัย	8	368	3,510 บาท (43 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท)
สวรรคโลก	4	67	620 บาท (7 ชั่ง 15 ตำลึง)
พิชัย	1	57	520 บาท (6 ชั่ง 10 ตำลึง)
กำแพงเพชร	—	55	470 บาท (5 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท)
นครสวรรค์	1	38	260 บาท (3 ชั่ง 5 ตำลึง)

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลกส่วยเงินหัวเมืองต่าง ๆ ฝ่ายเหนือ.

จากข้อมูลการเปรียบเทียบการส่งส่วยเงินระหว่างกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ใน พ.ศ. 2389 จะเห็นได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีกองส่วยมากที่สุด 11 กอง มีจำนวนเลก 607 คน จัดส่งส่วยเงินให้รัฐปีละ 5,500 บาท ซึ่งมีอัตราการส่งส่วยเงินให้รัฐมากเป็นอันดับ 1 ของจำนวนกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนข้อมูลการจัดเก็บส่วยเงินของหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2390 ของแต่ละเมืองมีกองส่วยในสังกัดดังนี้

เมืองพิษณุโลก	10 กอง
เมืองสุโขทัย	10 กอง
เมืองสวรรคโลก	3 กอง
เมืองนครสวรรค์	2 กอง
เมืองพิชัย	1 กอง ¹

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

เนื่องจากข้อมูลการเก็บส่วยเงินใน พ.ศ. 2390 บางส่วนขาด ทำให้ไม่ทราบจำนวน ตัวเลขส่วยและจำนวนเงินที่จัดเก็บได้แน่นอน แต่อย่างไรก็ตามได้ปรากฏการชักชวนให้ไพร่ไร้สังกัด ให้เข้ามาสังกัดในกองส่วยเงินให้มากขึ้นอีก¹

จะเห็นได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปของกองส่วย เงินที่มีความสำคัญมากที่สุดในการบรรดาของส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งทำรายได้ให้กับรัฐปีละ 5,500 บาท นับว่าเป็นรายได้สำคัญของรัฐส่วนกลางอย่างหนึ่ง

(8) รายได้จากส่วยเกณฑ์อื่น ๆ

นอกจากการเกณฑ์ส่วยไม้ขนสักแล้ว เมืองพิษณุโลกได้ถูกเกณฑ์ส่วยอื่น ๆ อีก เช่น ขนนกกระเต็น ทางนกยูง นอрмаด เร่ว น้ำมันยาง หวาย ไม้ไผ่ ผ้าขาว เป็นต้น ดังปรากฏ หลักฐานการเกณฑ์ว่า ใน พ.ศ. 2383 เมืองพิษณุโลกได้ส่งปีนกกระเต็น 300 ตัว นอрмаด 4 ชั่ง ทางนกยูง 6 ทาง ยังค้างทางนกยูง 1 ทาง² ใน พ.ศ. 2386 เมืองพิษณุโลก ได้ส่งเงินแทนการเกณฑ์นอрмаด ขนนกกระเต็น และทางนกยูง ดังนี้ คือ นอрмаด 2 ชั่งเป็นเงิน 6 ตำลึง ขนนกกระเต็น 60 ตัว เป็นเงิน 15 ตำลึง ทางนกยูง 5 ทาง เป็นเงิน 7 บาท 2 สลึง รวมเป็นเงิน 1 ชั่ง 1 ตำลึง 7 บาท 2 สลึง³ และใน พ.ศ. 2352 เมืองพิษณุโลก

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 22. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202.

บัญชีเครื่องราชบรรณาการ.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 70. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องนำเครื่องส่วย ครั่งส่วย และเครื่องราชบรรณาการ.

ถูกเกณฑ์น้ำมันยาง 1,000 ทะนัน ไม้ไผ่ 14,000 แพง¹ เป็นต้น การเกณฑ์ส่วยที่กล่าวมาข้างต้นรัฐจะนำมาใช้เป็นเครื่องราชบรรณาการ และเครื่องทูลพระเมรุในงานพระราชพิธีบรมศพ การเกณฑ์ผลผลิตเหล่านี้มีปริมาณน้อยเพราะไม่เกณฑ์ส่วยทุกปี

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งผลิตสิ่งของที่รัฐต้องการไว้สำหรับราชการที่สำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งสามารถสรุปการจัดเก็บส่วยเกณฑ์เมืองพิษณุโลกได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 13 การส่งส่วยเกณฑ์อื่น ๆ ของเมืองพิษณุโลก

ส่วยเกณฑ์	พ.ศ.	ส่งประมาณปีละ
ขนนกกระเตน	2383	300 ตัว
	2386	60 ตัว
นอรรมาด	2383	4 ชั่ง
	2386	2 ชั่ง
หางนกยูง	2383	7 หาง
	2386	5 หาง
น้ำมันยาง	2352	1,000 ทะนัน
ไม้ไผ่	2352	14,000 เล่ม
แพง	2352	40 แพง
เชือกหนัง	2352	30 เส้น
หวายป่อง	2352	100 เส้น

1 กรมศิลปากร. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171.

บัญชีเกณฑ์เครื่องทูลพระเมรุสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.

ตาราง 13 (ต่อ)

ส่วยเกณฑ์	พ.ศ.	ส่งประมาณปีละ
หวายระยาง	2352	300 เส้น
ชั้น	2352	8 บาท
แก่นสน	2352	40 บาท
ยางสน	2352	40 บาท
จันทนา	2352	25 บาท
ผ้าขาว	2352	400 ผืน
ขมิ้น	2352	2 ทาบ
คินเคง	2352	10 บาท

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 22. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1202.
บัญชีเครื่องราชบรรณาการ. กรมศิลปากร. เลขที่ 70. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2.
จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องนาส่งเร็วส่วย ครั่งส่วย และเครื่องราช
บรรณาการ. และ "บัญชีเกณฑ์เครื่องท้าวพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
จ.ศ. 1171," ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513.
 หน้า 36 - 37.

กล่าวโดยสรุปได้ว่าส่วยจากเมืองพิษณุโลกนับได้ว่าทำรายได้ให้แก่รัฐเป็นจำนวนมาก ทั้งประเภทของป่า เงินตรา และแร่ธาตุ กองส่วยเมืองพิษณุโลกที่มีบทบาทในการทำรายได้ให้กับรัฐเป็นจำนวนมาก คือ ส่วยเงิน ส่วยไม้ขนสั๊ก ส่วยน้ำผึ้ง ส่วยสีผึ้ง ส่วยทอง ส่วยครั่ง ส่วยน้ำรักและส่วยเกณฑ์อื่น ๆ ซึ่งรายได้จากส่วยเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของรัฐ

ดังนั้น ตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นปริมาณรายได้จากการจัดเก็บในกองส่วยต่าง ๆ ทั้งหมดของเมืองพิษณุโลก แต่ด้วยข้อจำกัดของหลักฐาน คือ ในช่วงพ.ศ. 2325 - 2352 ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานขั้นต้นเกี่ยวกับการจัดเก็บส่วยของรัฐในเมืองพิษณุโลกได้ และหลัง พ.ศ. 2325 สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บส่วยต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลกได้ในบางช่วงเวลาเท่านั้น นอกจากนี้ส่วยบางชนิดยังได้เริ่มจัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานดังกล่าว ทำให้ภาพการจัดเก็บส่วยต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 บางช่วงเวลาขาดหายไป

ตาราง 14 การจัดเก็บส่วยต่าง ๆ ของเมืองพิษณุโลก

ชื่อส่วย	พ.ศ.	จำนวนเลขในกองส่วย	จัดเก็บได้ประมาณปีละ
ไม้ขนนก	2367	11	55 ต้น
	2374 - 2382	76	399 ต้น
	2383 - 2389	76	354 ต้น
	2390 - 2398	138	480 ต้น
ครึ่ง	2386 - 2389	-	90 - 100 ทาบ
	2390 - 2398	779	155 ทาบ 80 ชั่ง
ทอง	2373 - 2380	265	1 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง
	2381	-	10 ชั่ง 1 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง
สีผึ้ง	2351	-	40 สลึง
	2374	102	5 ภารา 3 ทาบ 44 ชั่ง
น้ำผึ้ง	2370	282	1,100 บาท
น้ำรัก	2367	-	260 ทะนาน
	2373	-	1,316 ทะนาน

ตาราง 14 (ต่อ)

ข้อส่วย	พ.ศ.	จำนวนเลขในกองส่วย	จัดเก็บได้ประมาณปีละ
ส่วยเงิน	2389	607	5,500 บาท (68 ชั่ง 15 ตำลึง)
	2390 - 2398	416	2,879 บาท (35 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท)
ส่วยเกณฑ์ อื่น ๆ	-	-	-

หมายเหตุ : เรื่องส่วยเกณฑ์อื่น ๆ ดูรายละเอียดในหน้า 74

ที่มา : รวบรวมจากตาราง 1 - ตาราง 13

2.2 รายได้ที่เกิดจากภาษีอากร

ภาษีอากรเป็นการเก็บผลประโยชน์ของแผ่นดิน คำว่า "ภาษี" เป็นคำที่เริ่มใช้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาษีเป็นคำที่ใช้เรียกการจัดเก็บผลประโยชน์ที่รัชกาลที่ 3 ทรงเรียกเก็บจากราษฎรเพิ่มขึ้นกว่ารัชกาลก่อน ๆ ทั้งหมด ส่วนผลประโยชน์ของรัฐที่เคยเก็บจากราษฎรมาตั้งแต่อดีตก่อนรัชกาลของพระองค์ให้เรียกว่าอากร ดังนั้น เจ้าภาษีคือ ผู้รับประมุลผูกขาดอากรที่เพ่งตั้งขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ส่วนนายอากร ก็คือผู้รับประมุลเก็บอากรชนิดที่เคยมีมาแต่เดิมนั่นเอง

ระบบเจ้าภาษีนายอากร เป็นระบบการเก็บภาษีของรัฐด้วยวิธีการประมุลผูกขาดการจัดเก็บภาษี โดยเปิดโอกาสให้เอกชนทำการประมุลจัดเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ใครเสนอเงินภาษีที่จะส่งให้รัฐมากที่สุดคนนั้นก็จะได้เป็นเจ้าภาษีนายอากร มีอำนาจจัดเก็บภาษีอากรตามเงื่อนไขที่คนประมุลได้ เงื่อนไขจะมีเพียง 2 - 3 ข้อ เช่น

(1) ส่งเงินตามที่ประมุลได้ ปีละ 1-3 งวด แล้วแต่ทางรัฐจะกำหนดว่าจะให้ส่งกี่งวดส่งเดือนไหนบ้าง

(2) ถ้าเป็นภาษีอากรที่ต้องมีพิศัตตรา รัฐบาลก็จะกำหนดอัตราไว้เป็นการแน่นอน อย่างเช่น อากรสมพัทธ อากรตลาด อากรป่าผึ้ง อากรเกวียน ถ้าเป็นภาษีอากรที่ไม่มีพิศัตตรา เช่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย ก็จะไม่มีการขึ้นไขว้

(3) รัฐได้มอบหมายให้เจ้าภาษีนายอากรชำระว่ากล่าวคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่คนของเจ้าภาษีนายอากรไปมีเรื่องกับราษฎร หรือราษฎรหลีกเลี่ยงภาษี แต่ขณะเดียวกันก็กำชับมิให้เจ้าภาษีนายอากรกดขี่ชาวบ้าน ไม่ให้ค้าฝิ่น หรือทำสิ่งที่มีผิดกฎหมาย และที่กำชับอยู่เสมอคือไม่ให้เก็บภาษีอากรเกินอัตราในพิศัตตรา

เมื่อเจ้าภาษีนายอากรประมูลได้ ถ้าเป็นคนที่มีได้รับราชการก็จะตั้งให้เป็นขุนนาง มีบรรดาศักดิ์ ออกมาทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรแทนทางราชการต่อไป

การประมูลผูกขาดภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกจากการตรวจสอบหลักฐานร่วมสมัย ผู้ประมูลได้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน ยกเว้นอากรตลาด และอากรป่าผึ้ง การจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกที่สำคัญ ได้แก่ อากรค่านา อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรป่าผึ้ง อากรตลาด อากรสมพัทธ อากรเกวียน และภาษีต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดการจัดเก็บดังนี้

(1) รายได้จากอากรค่านา

อากรค่านา รัฐบาลกลางจะเป็นผู้ดำเนินการจัดเก็บเองทั้งในรูปตัวเงินและผลผลิต โดยรัฐจะเรียกเก็บจากราษฎรเพราะถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของกษัตริย์ ราษฎรทำนาหากินบนที่ดินของพระองค์ก็ต้องเสียค่าเช่าในรูปของอากร การจัดเก็บอากรค่านาเดิมเก็บเป็นข้าวเปลือก เรียกว่า "ทางข้าว" ขึ้นมาหลวง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้อนุญาตให้ราษฎรเสียอากรค่านาเป็นเงินได้

การจัดเก็บอากรค่านารัฐจะเก็บตามชนิดของนาซึ่งมี 2 ชนิด คือ นาฟางลอย และนาคูโค นาคูโคเป็นนาหว่าน นาชนิดนี้ไม่ว่าราษฎรจะทำหรือไม่ทำพอถึงปีก็ต้องเสียอากรค่านาให้รัฐยกเว้นปีใดที่ฝนแล้งและน้ำท่วม รัฐก็ยกเว้นเงินอากรให้ นาคูโครัฐไม่ต้องส่งเจ้าหน้าที่ออกไปสำรวจและประเมินปริมาณพื้นที่นาเหมือนนาฟางลอยซึ่งเป็นนาดำ นาเป็นนาที่รัฐบาลจะเก็บเฉพาะแปลงที่ทำเท่านั้น เมื่อราษฎรเก็บเกี่ยวแล้วรัฐจะตั้งเจ้าหน้าที่ออกไปสำรวจ โดยดูจากตอฟาง จึงเรียกว่านาฟางลอย จะเห็นได้ว่าอากรค่านาฟางลอยจะยุติธรรมกว่า

เพราะเก็บจากผลผลิตถ้าหากเก็บมาก ทำได้น้อยก็เก็บน้อย ไม่ทำก็ไม่เก็บ ดังนั้นพวกที่ทํานา
คู่โคจึงมักร้องเรียนว่าไม่ได้รับความยุติธรรม¹

ต่อมารัฐได้ส่งข้าหลวงออกไปเดินหาหรือรังวัดที่นา เพื่อให้การเก็บอากรค่านามี
ประสิทธิภาพไม่รวนไหลมาก สำหรับการจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอน
ต้น ปรากฏหลักฐานการแต่งตั้งข้าหลวงออกไปรังวัดที่นาเมืองพิษณุโลกในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ
พ.ศ. 2354 โดยแต่งตั้งข้าหลวง คือ ขุนสะท้านพลแสน กรมมหาดไทย เป็นแม่กองรังวัดที่นา
เมืองนครสวรรค์และเมืองพิษณุโลก² จากการรังวัดที่นารัฐได้กำหนดอัตราการจัดเก็บไว้ดังนี้คือ
เมืองพิชัย สุโขทัย นครสวรรค์ สวรรคโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ และพิษณุโลก จัดเก็บในอัตราไร่ละ
1 สลึง ส่วนกำแพงเพชรเก็บในอัตราไร่ละ 2 ถึง³ การรังวัดที่นาจะทำการกันเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่
ดังปรากฏในรัชกาลที่ 3 ปี พ.ศ. 2387 รัฐได้ทำการรังวัดที่นาพร้อมออกโฉนดตราแดง
ในการจับจองที่ดินที่ทำการเพาะปลูกแหล่งใหม่ของรัฐในเขตพื้นที่เมืองพิษณุโลก สุโขทัย เพชรบูรณ์
และพิจิตร⁴ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐมีนโยบายสนับสนุนการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าว
และตอนปลายรัชกาลที่ 3 มีการเพิ่มอัตราจัดเก็บอากรค่านาเป็นไร่ละ 1 เฟื้อง 1 สลึง⁵

การจัดเก็บอากรค่านาของเมืองพิษณุโลกแบ่งได้ 2 ประเภท คือ

1. จัดเก็บอากรค่านาในรูปผลผลิตข้าว
2. จัดเก็บอากรค่านาในรูปของค่าเงิน แบ่งได้ 2 ประเภท

¹สุวิทย์ อิศราควัต. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310 - 2394). 2525. หน้า 109.

²จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. (ร่างสารตราถึงหัวเมืองเรื่อง
รังวัดที่นาออกตรวจตราจองที่ดิน จ.ศ. 1173) 2513. หน้า 37 - 42.

³จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. (ร่างสารตราถึงหัวเมืองเรื่อง
รังวัดที่นาออกตรวจตราจองที่ดิน จ.ศ. 1173) 2513. หน้า 37 - 42.

⁴กรมศิลปากร. เล่มที่ 27. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตราแต่งตั้งเสนาฯ.

⁵กรมศิลปากร. เล่มที่ 42. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตรา
ถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้เร่งกรมการเก็บอากรค่านาส่งกรุงเทพฯ.

2.1 จัดเก็บอากรค่านาแล้วจัดซื้อสิ่งของจากเงินอากรค่านา โดยเฉพาะซื้อสินค้าท้องถิ่นที่รัฐต้องการ เช่น ข้าวไม้ขนสัก

2.2 การจัดเก็บอากรค่านาในรูปตัวเงินแล้วจัดส่งเมืองหลวง ดังปรากฏว่าข้าหลวงเดินหาเมืองพิษณุโลกยกยอกเงินอากรค่านาไม่จัดส่งรัฐบาลทำให้อากรค้างหลายปี¹

การจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2325 - 2398 ไม่พบหลักฐานที่แสดงว่ามีการจัดเก็บอากรค่านาที่แท้จริงว่าได้เท่าไร แต่พบหลักฐานการจัดเก็บอากรข้าวในรูปตัวเงินของเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2388 ว่า หมื่นอินเสนายักษ์ยกเงินอากรค่านาเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2383 - 2385 เป็นจำนวนเงิน 27 ชั่ง² ซึ่งถ้าเฉลี่ยการเก็บเงินอากรค่านาเมืองพิษณุโลกจะเก็บได้ประมาณปีละ 9 ชั่ง (720 บาท) และใน พ.ศ. 2395 ขุนวิจารณ์ควานำเงินอากรค่านาเมืองพิษณุโลกไปซื้อไม้ขนสัก จำนวน 207 ตัน เป็นจำนวนเงิน 12 ชั่ง 8 ตาลึง รวมกับค่าจ้างล่องแพไม้ 18 ตาลึง เป็นเงิน 13 ชั่ง 6 ตาลึง³ ส่วนหลักฐานการจัดเก็บอากรค่านาหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ไม่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บ

สรุปได้ว่า การจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกทำรายได้ให้กับรัฐปีละ 9 ชั่ง ต่อมาใน พ.ศ. 2395 จัดเก็บได้ปีละ 13 ชั่ง 6 ตาลึง การเก็บอากรค่านามีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น เพราะข้าวได้เริ่มเป็นสินค้าออกในปลายสมัยรัชกาลที่ 3⁴ และรัฐได้ส่งเสริมให้ขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอีก

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 226. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. หนังสือถึงเมืองพิษณุโลกให้ส่งตัวผู้ที่ติดค้างค่านาลงไปกรุงเทพฯ.

²แหล่งเดิม.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 56. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกให้ขุนพิสุทธสุทนต์ ขุนวิจารณ์ควา ขันมาชำระเรียกเงินค่านา.

⁴มงเซเดอร์ บาลเลอแกวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. 2520. หน้า 308 - 309.

(2) รายได้จากอากรตลาด

อากรตลาด คือ ภาษีที่นายอากรตลาดเก็บจากผู้ที่มาขายในตลาด ไม่ว่าจะเป็นตลาดที่บนบก หรือในแม่น้ำลำคลอง รวมไปถึงเก็บจากเจ้าของโรงร้านที่ตั้งอยู่ในเขตที่นายอากรตลาดประมูลได้ เขตที่นายอากรประมูลได้บางทีก็เท่ากับเมืองหนึ่ง บางคนประมูลอากรตลาดได้ถึง 5 เมืองก็มี

การจัดเก็บอากรตลาดเมืองพิษณุโลกจะเก็บรวมกับเมืองพิชัย สุโขทัย สวรรคโลกและพิจิตร โดยการประมูลจัดเก็บอากรตลาดรวมกัน 5 เมือง จากหลักฐานการจัดเก็บอากรตลาดของเมืองพิษณุโลก พบว่าใน พ.ศ. 2383 "นายนาถ กำนันตลาดนำอากรตลาดเมืองพิษณุโลก 1 ซึ่ง 10 ตำลึง รวมกับอากรสุราและอากรฝ้าย จัดซื้อครั้ง"¹ และใน พ.ศ. 2384 นายนาถได้ทำการประมูลจัดเก็บอากรตลาด 5 เมือง คือ เมืองพิษณุโลก พิจิตร พิชัย สวรรคโลก และสุโขทัย ในอัตราการประมูล 33 ซึ่ง 5 ตำลึง² ซึ่งแสดงว่านายนาถจะต้องประมูลจัดเก็บอากรตลาดก่อนปี พ.ศ. 2383 อย่างแน่นอน เพราะมักจะให้คนเดิมได้ประมูลจนกว่าจะมีคนใหม่ให้เงินประมูลที่สูงกว่านี้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2385 "อาแดงอิง พร้อมด้วยหุ้นส่วนคือ อาแดงทรัพย์ อาเองเอม และอาแดงทรัพย์ ขอยื่นประมูลอากรต่อจากนายนาถในอัตราประมูล 35 ซึ่ง 5 ตำลึง³ โดยการเพิ่มจากเดิม 2 ซึ่ง ซึ่งนายนาถนายอากรตลาดคนเก่าเห็นว่าอากรตลาดเดิมมีราคาประมูลสูงอยู่แล้ว⁴ ดังนั้นอาแดงอิงจึงได้เป็นนายอากรตลาดต่อจากนายนาถ

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 145. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลกให้จัดซื้อครั้ง.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตั้งให้ผู้เข้าส่วนกำนันตลาดเมืองฝ้ายเหนือ 5 เมือง.

³แหล่งเดิม.

⁴แหล่งเดิม.

จากข้อมูลการจัดเก็บอากรตลาดเมืองฝ้ายเหนือ 5 เมือง ใน พ.ศ. 2385 พบว่ามีสินค้าและประเภทของโรงร้านที่จำหน่ายสินค้าทั้งสิ้น 40 รายการ¹ แต่เนื่องจากเอกสารชำรุดจึงทำให้ไม่ทราบว่าทั้งหมดมีกี่รายการที่ถูกจัดเก็บ แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานการเก็บอากรตลาดเมืองฝ้ายเหนือ 5 เมือง ใน พ.ศ. 2389 ทำให้ทราบว่าในปีนี้มีสินค้าและประเภทของโรงร้านสินค้าเพิ่มเติมจาก พ.ศ. 2385 อีก 32 รายการ ซึ่งรวมทั้งหมดเป็น 72 รายการ²

ใน พ.ศ. 2389 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรตลาดก็ได้เพิ่มขึ้นจากเดิมอีก กล่าวคือ นายอนุประมูลอากรตลาดต่อจากอาแคงนึ่งซึ่งทำอากรตลาดปีละ 40 ชั่ง 10 ตำลึง และเงินนอกท้องตราอีก 2 ชั่ง รวมเป็นปีละ 42 ชั่ง 10 ตำลึง ซึ่งนายอนุรับทำตามจำนวนเดิม³ จะเห็นว่าการประมูลจัดเก็บอากรตลาดมีปริมาณเพิ่มขึ้นจากเดิมตลอด ซึ่งสามารถสรุปอัตราการประมูลการจัดเก็บอากรตลาดได้ดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตั้งให้ผู้นำนานตลาดเมืองฝ้ายเหนือ 5 เมือง.

²ดูรายละเอียดในภาคผนวก ค. (พิภคอัตราอากรตลาดเมืองพิษณุโลก) อ้างอิงจาก
กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก สิบเขต พิจิตร พิษณุและสวรรคโลก เรื่องตั้งกานันตลาด.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.

ตาราง 15 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง¹

พ.ศ.	ประมูลอากรตลาดปีละ	ผู้รับทำอากรตลาด
2383 - 2384	2,660 บาท (33 ชั่ง 5 ตาลึง)	นายนาถ
2385 - 2385	2,820 บาท (35 ชั่ง 5 ตาลึง)	อ้าแดงอิงร่วมกับอ้าแดงทรัพย์ อ้าแดงเอมและอ้าแดงทรัพย์
2386 - 2388	3,240 บาท (40 ชั่ง 10 ตาลึง)	อ้าแดงนิม
2389	3,400 บาท (42 ชั่ง 10 ตาลึง)	นายณ

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตั้งให้ผู้เข้าส่วนก้านั้นตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง. กรมศิลปากร.
เล่มที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิษณุ เรื่องตั้งก้านั้นตลาด.

การเพิ่มปริมาณในการประมูลจัดเก็บอากรตลาดนั้น แสดงให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจได้
ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานจากรายสินค้าและโรงงานที่ใช้ประกอบการค้าเมื่อนำการ
จัดเก็บอากรตลาดเมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สวรรคโลก และสุโขทัย ไปเปรียบเทียบกับ
การประมูลจัดเก็บอากรตลาดเมืองกำแพงเพชร ตาก และนครสวรรค์แล้ว ปรากฏรายละเอียด
ดังตารางต่อไปนี้

¹เป็นอากรตลาดที่เก็บรวมกัน 5 เมือง ด้วยกัน คือ เมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ
สวรรคโลก และสุโขทัย.

ตาราง 16 เปรียบเทียบอัตราการประมูลจัดเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือ

พ.ศ.	เมือง	รายได้ประมาณปีละ
2382 - 2384	พิษณุโลก พิจิตร สุโขทัย	2,660 บาท (1 เมือง : 532 บาท)
2385 - 2385	สวรรคโลก และพิจิตร	2,820 บาท (1 เมือง : 564 บาท)
2386 - 2388	(5 เมือง)	3,240 บาท (1 เมือง : 648 บาท)
2389		3,400 บาท (1 เมือง : 680 บาท)
2388	กำแพงเพชร ตาก	300 บาท
2389		320 บาท สิ้น 30 ชั่ง
2387	นครสวรรค์	600 บาท
2389		660 บาท

หมายเหตุ : รายได้ทั้งหมดเป็นรายได้รวมของทั้ง 5 เมือง จึงได้อา 5 ทารรายได้เพื่อหาค่าเฉลี่ยของรายได้ต่อ 1 เมือง เช่น รายได้ 2,660 บาท ทารด้วย 5 เมือง เท่ากับ 532 บาท ต่อ 1 เมือง

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตั้งให้ผู้นำนก้านตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง. กรมศิลปากร. เล่มที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิชัย เรื่องตั้งก้านตลาด. กรมศิลปากร. เล่มที่ 19. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองกำแพงเพชร เมืองตาก เรื่องนำตั้งอาแดงสาตเป็นก้านตลาด และกรมศิลปากร. เล่มที่ 247. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องนำตั้งรอดเป็นก้านตลาดขึ้นไปเรียกเก็บอากรตลาดเมืองนครสวรรค์.

จากตารางเปรียบเทียบอัตราการประมูลจัดเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะเห็นว่าในช่วง พ.ศ. 2387 - 2389 อัตราการประมูลอากรตลาดโดยเฉลี่ยต่อเมืองพบว่าเมืองในกลุ่ม 5 เมือง คือพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สุโขทัย และสวรรคโลก มีรายได้จากการประมูลอากรเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรตลาดนับว่าเป็นอุปสรรคต่อการค้ามาก และเป็นภาษีที่พยายามเก็บเอาจากราษฎรทุก ๆ อย่าง ดังจะเห็นได้จากการจัดเก็บอากรตลาดมีสินค้าและโรงร้านสินค้าถึง 72 รายการ ซึ่งเป็นการเก็บที่ละเอียดถี่ถ้วน กล่าวคือ เก็บแม้กระทั่งแม่ค้าหาบเร่กระเดียดเร่ แผงลอย ซึ่งเก็บเป็นรายวัน เก็บเป็นรายเดือน เช่น ร้านขายพริก ร้านขายผ้า (1 เฟื้องต่อเดือน) เก็บเป็นรายปี เช่น ร้านขายข้าวสาร ร้านขายรองเท้า (1 บาทต่อปี) ร้านขายหมู (เบียงละ 2 บาทต่อปี) เรือ แพ จะเก็บและแบ่งไว้อย่างละเอียดโดยเก็บตามสินค้าและขนาดของเรือ เช่น เรือมะม่วง น้อยหน้าใหญ่ เก็บ 1 สลึง น้อย 1 เฟื้อง เรือทุเรียน 100 ละ 1 สลึง เรือมังคุด 100 ละ 400 เบียง เป็นต้น

นอกจากนั้นอากรตลาดยังรวมถึงอากรที่เก็บจากเจ้าของโรงงานหัตถกรรม และอุตสาหกรรมในเขตที่นายอากรประมูลได้ เช่น โรงงานทาสมุด โรงงานทากะดาศ เก็บปีละ 1 บาท โรงสี โรงครามเก็บปีละ 1 บาท โรงเตาทองหล่อเก็บปีละ 2 บาท เป็นต้น¹ ด้วยเหตุที่มีการเก็บที่ละเอียดถี่ถ้วนจึงน่าจะสิ้นเปลืองคนในการจัดเก็บมาก ดังนั้นรัฐจึงให้เอกชนประมูลไปทำ โดยที่รัฐไม่ต้องลงทุนอะไร คอยรับแต่เงินงวดอากรและสั่งให้เจ้าเมืองดูแลมิให้นายอากรเก็บอากรเกินกำหนด

จะเห็นได้ว่าการจัดเก็บอากรตลาดเมืองพิษณุโลกจะมีราคาการประมูลที่เพิ่มสูงขึ้นตลอดนับตั้งแต่ พ.ศ. 2382 - 2389 ซึ่งแสดงให้เห็นสภาพการค้าที่ขยายตัวมากขึ้นของเมืองพิษณุโลกในปลายรัชกาลที่ 3 รัฐมีรายได้จากการประมูลอากรตลาดเมืองพิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สุโขทัย และนครสวรรค์ ดังนี้

---

¹ดูภาคผนวก ค. (พิศัตราอากรตลาดเมืองพิษณุโลก) อ้างอิงจาก กรมศิลปากร. เล่มที่ 46. จดหมายรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สาระถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร พิษณุ และสวรรคโลก เรื่องตั้งกานันตลาด.

พ.ศ. 2382 - 2384 มีรายได้จากการประมูลอากรตลาดปีละ 2,660 บาท
(1 : 532)

พ.ศ. 2385 - 2385 มีรายได้จากการประมูลอากรตลาดปีละ 2,820 บาท
(1 : 564)

พ.ศ. 2386 - 2388 มีรายได้จากการประมูลอากรตลาดปีละ 3,240 บาท
(1 : 648)

พ.ศ. 2389 มีรายได้จากการประมูลอากรตลาดปีละ 3,400 บาท (1 : 680)
ถ้าคิดอัตราเฉลี่ยอากรตลาด 5 เมืองแล้ว เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่ง
รายได้ให้รัฐในรูปของอากรตลาดปีละ 532 - 680 บาท

(3) รายได้จากอากรเกวียน

อากรเกวียนเป็นอากรที่ตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยให้เอกชนประมูลไปจัด
การเก็บเองตามพิภพที่รัฐตั้งไว้ การจัดเก็บอากรเกวียนเมืองพิษณุโลกเริ่มมีการจัดเก็บในพ.ศ.
2388 เป็นการจัดเก็บรวมกับเมืองอื่น ๆ อีก 5 เมือง คือ เมืองกำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก
พิชัย และพิจิตร โดยมีเงินมากเป็นนายอากรในราคาประมูล 6 หัวเมือง ปีละ 10 ชั่ง และกำหนด
อัตราการจัดเก็บเกวียนเทียมกระบือ 2 บาท และเกวียนเทียมโค 1 บาท 2 สลึง¹

การจัดเก็บอากรเกวียนในตอนแรกประสบความยุ่งยาก เนื่องจากได้รับการต่อต้านจาก
บรรดากลุ่มผู้นำท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะถือว่าเป็นการจัดเก็บผลประโยชน์จากเครื่องมือ
ทามาหากินในการดำรงชีพขั้นพื้นฐานของราษฎร จึงเกิดการต่อต้านการจัดเก็บอากรเกวียนขึ้นที่
เมืองกำแพงเพชรก่อน ต่อมาเมืองอื่น ๆ รวมทั้งพิษณุโลกได้พากันเอาแบบอย่าง ดังปรากฏว่า
"พระยากำแพงเพชร กรมการ ขัดขวางไว้ไม่ให้ราษฎรเจ้าของเกวียนพ่อสลัวเสียเงินอากร
เจ้าเมือง กรมการ และราษฎร เมืองพิจิตร พิชัย พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก รู้ความว่าเมือง

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราฯ
เรื่องตั้งให้เงินมากเป็นที่ยืนชานาญไพรสณฑ์นายอากร.

กาแพงเพชรขัดไว้ไม่ให้เสียเงินอากรเกวียนล้อสลี่ เจ้าเมือง กรมการ และราษฎรหัวเมืองทั้งปวง ก็พากันขัดเสียดาผูกแก่เงินอากรให้กับอากรไม่..."¹

ปัญหาราษฎรขัดขึ้นไม่ยอมเสียอากรเกวียนล้อสลี่มีเรื่องร้องมาจนถึง พ.ศ. 2393 บรรดาเจ้าเมืองและกรมการเมือง และราษฎร ก็ยังพยายามหลีกเลี่ยงไม่ยอมเสียอากรเกวียน อยู่ดังปรากฏว่า "เมืองพิษณุโลก...พระยาพิษณุโลก 20 กรมการ 54 บ่าวหลวงภักดีบ้านลาน กระบือ 17 ราษฎรที่ส่งไม้ขนสั๊กซื้อขาย 107 รวมทั้งหมด 198 เล่ม ไม่ยอมเสียภาษีอากร" นอกจากนั้นยังมีเมืองพิชัย 48 เล่ม กาแพงเพชร 146 เล่ม สุโขทัย 142 เล่ม พิจิตร 50 เล่ม รวม 584 เล่ม² การขัดขึ้นไม่ยอมเสียอากรเกวียนเช่นนี้ ทางรัฐได้แก้ไขโดยส่งสารตราถึง เจ้าเมืองต่าง ๆ ให้ส่งตัวผู้ขัดขึ้นไม่เสียอากรเกวียนล้อสลี่ลงไปกรุงเทพฯ

ต่อมาใน พ.ศ. 2393 - 2394 ขุนณรินชัชชา ได้ประมุขเป็นนายอากรเกวียนในอัตรา ปีละ 8 ชั่ง³ จนกระทั่ง พ.ศ. 2395 จินคดได้ประมุขขอจัดเก็บอากรเกวียนในอัตราปีละ 9 ชั่ง ซึ่งเป็นการประมุขเพิ่มจากเดิมอีก 1 ชั่ง⁴

การจัดเก็บอากรเกวียนล้อสลี่ใน 6 เมืองฝ่ายเหนือ ทารายได้ให้กับรัฐปีละ 640 - 800 บาท กล่าวคือ พ.ศ. 2388 รัฐมีรายได้จากการประมุขอากรเกวียน 640 บาทต่อปี (1 เมือง : 106.6 บาท) พ.ศ. 2394 รัฐมีรายได้จากอากรเกวียน 720 บาทต่อปี (1 เมือง : 120 บาท) และใน พ.ศ. 2395 รัฐมีรายได้จากอากรเกวียนปีละ 800 บาท (1 เมือง : 133.3 บาท) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทเป็นแหล่งรายได้ให้รัฐจากการเก็บ

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราฯ เรื่องตั้งให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไพรสณฑ์นายอากร.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 44. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราฯ ถึงเจ้าเมืองพิษณุโลก เรื่องราษฎรขัดขึ้นไม่เสียค่าอากรเกวียนล้อให้ส่งตัวลงไปกรุงเทพฯ.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 53. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1214. สารตราฯ เรื่องตั้งนายอากรเกวียนเมืองพิษณุโลก และ 5 เมืองเหนือ.

⁴แหล่งเดิม.

อากรเกวียนประมาณปีละ 106.6 - 133.3 บาท¹ การจัดเก็บอากรเกวียนล้อสำลีได้ถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะอากรเกวียนเป็นลักษณะของการขูดรีดของรัฐต่อเครื่องมือทอผ้าทากันของราษฎรซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตของอาชีพเกษตรกรรม

(4) รายได้จากอากรสุรา

อากรสุราเป็นอากรหนึ่งที่รัฐมิได้ตั้งพักอัตราที่นายอากรจะเรียกเก็บจากราษฎร เมืองใดที่นายอากรสุราประมูลได้ ใครจะนำสุรานอกเขตเข้ามาขายไม่ได้ ใครจะต้มสุรายาไม่ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากนายอากรสุราเท่านั้น และราคาที่ยาวยรัฐไม่ได้ควบคุมให้นายอากรกำหนดเองตามความพอใจ

การจัดเก็บอากรสุราเมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการจัดเก็บตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ดังปรากฏว่า ในพ.ศ. 2352 นายขุนเป็นทมิฬนพพรหมนายอากรสุราเมืองพิษณุโลกและพิจิตรรับทำอากรปีละ 19 ชั่ง 6 ตำลึง และในช่วงปีเดียวกันนี้ได้มีการประมูลอากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ด้วย ดังตารางเปรียบเทียบอัตราการประมูลอากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อไปนี้

---

¹อากรเกวียนเก็บรวม 6 เมือง จึงหาอัตราเฉลี่ยรายได้ต่อเมือง โดยเอารายได้รวมหารด้วยจำนวนเมืองทั้งหมด เช่น 720 หาร 6 = 120 ดังนั้น 1 ใน 6 ส่วน จึงเป็นรายได้โดยประมาณจากอากรสุราเมืองพิษณุโลก.

²จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513. หน้า 58 - 67.

ตาราง 17 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2352

เมือง	รายได้ประมาณปีละ	ผู้รับทำอากรสุรา
พิษณุโลก, พิจิตร	1,544 บาท (19 ชั่ง 6 ตำลึง)	นายขุน
นครสวรรค์, ชัยนาท, อุทัยธานี	4,960 บาท (62 ชั่ง)	จีนงอ
พิจัย	1,920 บาท (24 ชั่ง)	จีนซอน
สวรรคโลก, สุโขทัย	940 บาท (11 ชั่ง 15 ตำลึง)	จีนเสี้ย
เพชรบูรณ์ และท่าโรง	1,220 บาท (15 ชั่ง 5 ตำลึง)	จีนซุ

ที่มา : "บัญชีเงินส่วยอากร จ.ศ. 1171," ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173.
2513. หน้า 647.

การจัดเก็บอากรสุราเมืองพิษณุโลกและเมืองพิจิตร ใน พ.ศ. 2352 ทหารายได้ให้กับรัฐบาลในอัตราปีละ 1,544 บาท ซึ่งเห็นว่าทหารายได้ให้กับรัฐบาลเป็นอันดับ 3 รองจากเมืองพิจัยและนครสวรรค์¹ สำหรับผู้รับประมูลอากรสุราเมืองพิษณุโลกจะเป็นคนไทยในขณะที่เมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ เป็นคนจีนทั้งหมด

อัตราการประมูลอากรสุราในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ลดจำนวนลงอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะปรากฏว่าใน พ.ศ. 2383 รัฐบาลได้นำเงินอากรสุราที่จัดเก็บได้จากเมืองพิษณุโลกจำนวน 3 ชั่ง (240 บาท) จัดซื้อครั้ง² จึงสันนิษฐานว่าการจัดเก็บอากรสุราได้ลดลงอย่างมาก

¹คิดจากอัตราเฉลี่ยรายได้ต่อเมือง เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร มีรายได้จากอากรสุราปีละ 1,544 บาท แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนั้น 1 ส่วนก็เป็นอัตราเฉลี่ยการจัดเก็บอากรสุราเมืองพิษณุโลก คือ 772 บาท เป็นต้น เมืองนครสวรรค์เก็บได้ 1653.3 บาทต่อปี.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 145. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ในบอกเมืองพิษณุโลกให้จัดซื้อครั้ง.

เมื่อเปรียบเทียบกับการจัดเก็บอากรสุราในต้นรัชกาลที่ 2 ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ อัตราการจัดเก็บอากรสุราก็ลดลงเช่นเดียวกัน เช่น การจัดเก็บอากรสุราเมืองเพชรบูรณ์ จัดเก็บได้เพียง 8 ชั่ง (640 บาท)¹ แต่อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรสุราเมืองพิษณุโลก ก็ขาดหลักฐานการจัดเก็บจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงพบหลักฐานการจัดเก็บอีกครั้งหนึ่ง ดังจะกล่าวในบทที่ 4

จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในการจัดเก็บอากรสุรา ซึ่งเมืองพิษณุโลกสามารถจัดเก็บได้ประมาณปีละ 240 - 772 บาท

(5) รายได้จากอากรบ่อนเบี้ย

อากรบ่อนเบี้ยเป็นอากรอีกชนิดหนึ่งที่รัฐให้เอกชนประมูลไปจัดเก็บผลประโยชน์กันเอง โดยรัฐมิได้กำหนดพิภพอัตราการจัดเก็บกับราษฎร รายได้ของนายอากรมาจากการผูกขาดการตั้งบ่อนเบี้ย และการเก็บ "ค่าตั้ง" จากผู้ที่เข้าไปเล่นการพนันในบ่อน นายอากรผู้เดียวเท่านั้นที่มีสิทธิเปิดบ่อนได้ในพื้นที่นายอากรประมูลได้ บ่อนเบี้ยมี 2 ชนิด คือ บ่อนเบี้ยไทย และบ่อนเบี้ยจีน ดังนั้นเวลาประมูลจะแยกกัน แต่นายอากรบางคนจะประมูลได้ทั้งบ่อนเบี้ยไทยและจีน

การจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกไม่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บว่า เริ่มตั้งแต่เมื่อใด แต่พบหลักฐานว่าใน พ.ศ. 2394 จันเถียรได้ประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยในอัตราปีละ 7 ชั่ง 10 ตำลึง² ซึ่งเป็นการประมูลเพิ่มขึ้นจากเดิม กล่าวคือ เดิมจันจิวเป็นนายอากรรับทำอากรบ่อนเบี้ยปีละ 5 ชั่ง 15 ตำลึง จันเถียรจึงได้ประมูลเพิ่มขึ้นอีก 1 ชั่ง 15 ตำลึง โดยให้เหตุผลว่า "จันจิวทำอากรบ่อนเบี้ยมาหลายปีมีกำไรหาบออกทุลเกล้าไม่"³ ดังนั้นจันเถียรจึงได้เป็นหมื่นพัฒนสมบัตินายอากรบ่อนเบี้ยขึ้นมาเก็บอากรบ่อนเบี้ยเงินภายในเมืองพิษณุโลก จากหลักฐานดังกล่าวย่อมแสดงว่ามีการเก็บอากรบ่อนเบี้ยมาก่อน พ.ศ. 2394 อย่างแน่นอน

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 148. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1213. หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งจันเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.

³แหล่งเดิม.

ปัญหาอันเกิดจากการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยคือ ผู้ทำการประมูลอากรบ่อนเบี้ยมักจะเปิดให้มีการเล่นการพนันชนิดอื่น ๆ นอกเหนือจากประเภทบ่อนเบี้ยที่รัฐกำหนด เพราะปรากฏว่ารัฐได้ออกกฎหมายห้ามมิให้นายอากรตั้งบ่อนการพนันชนิดอื่น ๆ เช่น ห้ามนายอากรตั้งบ่อนถั่วอี่แปะ¹ เป็นต้น ถ้านายอากรละเมิดรัฐก็ได้กำหนดบทลงโทษนายอากรที่ฝ่าฝืนไว้อย่างรุนแรง กล่าวคือ "ลงพระราชอาญาเชี่ยน 3 ยก เอาอี่แปะผูกคอตะเวน 3 วัน"² สาเหตุที่นายอากรมักจะเพิ่มชนิดการพนันนั้นจะมาจากผู้ทำอากรบ่อนเบี้ยจะต้องหารายได้พิเศษเพื่อเลี้ยงดูพวกนักเลงได้นั่นเองอันที่จริงมาทำหน้าที่ควบคุมบ่อน แต่อย่างไรก็ตามนายอากรบ่อนเบี้ยก็ยังเป็นผู้เดียวที่มีสิทธิเปิดบ่อนในเขตที่ประมูลได้ บางครั้งก็จะมีผู้ลักลอบเปิดบ่อนการพนันต่าง ๆ ดังปรากฏว่า "ขุนจำเรณูสมบัตินายอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกกล่าวโทษขุนเทพเสนา นายสุทธานันต์ตั้งบ่อนชนไก่ปลากัดขึ้น"³

ส่วนการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองฝ่ายเหนือ นั้น เท่าที่หลักฐานปรากฏพบว่ามีประมูลจัดเก็บดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1213. หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.

²แหล่งเดิม.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 63. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องให้พระยาพิษณุโลกชำระตัดสินคดีผู้ตั้งบ่อนชนไก่ปลากัด.

ตาราง 18 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยหัวเมืองฝ่ายเหนือ

พ.ศ.	เมือง	มีรายได้จากอากรบ่อนเบี้ยปีละ
2393	พิษณุโลก	460 บาท (5 ชั่ง 15 ตำลึง)
2394	พิษณุโลก	600 บาท (7 ชั่ง 10 ตำลึง)
2383	นครสวรรค์	360 บาท (4 ชั่ง 10 ตำลึง)
2387	พิจิตร	520 บาท (6 ชั่ง 10 ตำลึง)
2389	พิจิตร	540 บาท (6 ชั่ง 15 ตำลึง)
2389	ตากและกำแพงเพชร	552 บาท (6 ชั่ง 18 ตำลึง)

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1213. หนังสือ
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินเบี้ยเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.
กรมศิลปากร. เลขที่ 119. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิจิตร. กรมศิลปากร. เลขที่ 172. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.
จ.ศ. 1202. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงขุนเฉลิมมัลลย์กัณฑ์. และกรมศิลปากร.
เลขที่ 50. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองตากเรื่องนำตั้งเงินมาเป็นหมื่นพัฒน์สมัคินนายอากรบ่อนเบี้ย.

จากตารางการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะเห็นว่าอัตราการประมูล
จัดเก็บที่ใกล้เคียงกันมาก ถ้าการประมูลอยู่ในปีเดียวกันคงจะมีการจัดเก็บที่ไม่แตกต่างกัน

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ย ซึ่งสามารถ
ทำรายได้ให้กับรัฐประมาณปีละ 460 - 600 บาท การจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยมีข้อจำกัดในเรื่อง
หลักฐานที่พบทำให้ไม่ทราบข้อมูลการจัดเก็บของเมืองพิษณุโลกในช่วงก่อน พ.ศ. 2393

(6) รายได้จากอากรสมัตต

อากรสมัตตเป็นภาษีชนิดหนึ่งที่เก็บจากพวกพืชไร่ พืชสวนครัว แม้จะทำเงินให้รัฐได้ไม่มากแต่ก็เป็นที่มาของรายได้ส่วนหนึ่งของรัฐ การจัดเก็บอากรสมัตตรัฐให้เอกชนทำการประมูลไปจัดทำ ผู้ที่เสนอเงินอากรสูงสุดก็จะได้เป็นนายอากรเก็บอากรจากราษฎรที่ปลูกพืชที่มีอยู่ในรายการอากรสมัตต ดังปรากฏพิคัตอัตราอากรสมัตตเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2389 ซึ่งมีทั้งหมด 18 รายการ ดังนี้

ตาราง 19 รายการชนิดของอากรสมัตตเมืองพิษณุโลกที่เรียกเก็บ

ชนิดของอากรที่เรียกเก็บ	อัตราไร่ละ
1. อ้อยปลูกผสมกับพืชชนิดอื่น ๆ	1 บาท
2. อ้อย	2 สลึง
3. ครามปลูกผสมกับพืชชนิดอื่น ๆ	1 บาท
4. คราม	2 สลึง
5. ถั่วเขียว	2 สลึง
6. ถั่วดำ	2 สลึง
7. งา	2 สลึง
8. กัญชา	2 สลึง
9. ปอกระเจา	2 สลึง
10. ป่านใบ	2 สลึง
11. แม้งลัก	2 สลึง
12. หอม	1 บาท
13. กระเทียม	1 บาท
14. ดอกคํา	1 บาท
15. ถั่วลิสง	1 บาท

ตาราง 19 (ต่อ)

ชนิดของอากรที่เรียกเก็บ	อัตราไร่ละ
16. ผ้าย	1 บาท
17. มะขาม	1 เฟื้อง (2 ตัน)
18. ขมิ้น	1 สลึง

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราฯ
เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.

การจัดเก็บอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลก มีลักษณะการจัดเก็บอยู่ 2 ประเภท คือ

1. การจัดเก็บอากรสมพัทธชนิดไม่แยกประเภทการจัดเก็บ
2. การจัดเก็บอากรสมพัทธชนิดแยกประเภทการจัดเก็บ เพราะพิษชนิดนี้ทำการ

เพาะปลูกมากเป็นพิเศษ เช่น การจัดเก็บอากรผ้ายและยาสูบ

รายละเอียดของการจัดเก็บอากรสมพัทธทั้ง 2 ประเภท มีดังนี้

1. การจัดเก็บอากรสมพัทธชนิดไม่แยกประเภทการจัดเก็บ

อากรสมพัทธชนิดไม่แยกประเภทการจัดเก็บของเมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการจัดเก็บ
ใน พ.ศ. 2375 กล่าวคือ "จีนฮัดเป็นท่หมื่นศรีสมบัติรับทำอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลกจำนวน
ปีละ 80 ชั่ง ๗ ปีมะโรง¹ จอศก..."² การจัดเก็บอากรสมพัทธของเมืองพิษณุโลกในระยะแรก
ของการประมวลมีอัตราการจัดเก็บค่อนข้างสูงมากในอัตราปีละ 80 ชั่ง จึงเป็นสาเหตุของการ
ขาดทุนในการจัดเก็บในเวลาต่อมา นอกเหนือจากนั้นยังมีการค้างส่งอากรสมพัทธถึงปีละ 40 ชั่ง

¹ปีมะโรง จอศก คือ พ.ศ. 2375 .

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.

หลังจากนั้นอัตราการประมูลอากรสัมพัทธราได้ลดลง ดังปรากฏใน พ.ศ. 2386 ว่า "จีนขึ้นเป็น
ที่หมื่นศรีสมบัติรับทำอากรสัมพัทธราเมืองพิษณุโลก จำนวนปีละ 30 ชั่ง"¹ และต่อมาปี พ.ศ. 2389
จีนขึ้นซึ่งเป็นนายอากรสัมพัทธราต้องการลดอัตราการจัดเก็บลงอีก ดังหลักฐาน "ณ ปีมะแมนพศก
หมื่นศรีสมบัติร้องว่ารับทำอากรตามเดิมนั้นไม่ได้จะขอให้เงินหลวงขาดลงไป..."² ด้วยเหตุผลว่า
"น้ำท่วมไร่อ้อย ฝ้าย เป็นหลายครั้งหลายหน อ้อย ฝ้ายทางออกขึ้นไม่"³ แต่ขุนประมูลราชทรัพย์
เห็นว่าอากรสัมพัทธราจะตกต่ำลงไปจึงขอรับทำอากรตามจำนวนเดิมโดยให้จีนเกษเป็นตัวแทนนายอากร
รับทำอากรแทน⁴ อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. 2394 - 2395 อัตราการประมูลอากรสัมพัทธราเมือง
พิษณุโลกได้เพิ่มขึ้นอีก ดังหลักฐาน "จีนบุญศรีเป็นหมื่นศรีสมบัติ ทำอากรสัมพัทธราจำนวนปีละ 40 ชั่ง
10 ตำลึง หลวงศรีไพศดาออกประมูลเงินอากรเพิ่มขึ้น 4 ชั่ง รวมเงินอากรเดิมด้วยเป็นเงิน 44 ชั่ง
10 ตำลึง แล้วหลวงศรีไพศดาได้แต่งตั้งให้จีนสังเป็นตัวแทนนายอากรแทน"⁵

การจัดเก็บอากรสัมพัทธราในเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะทำการประมูลโดยชาวจีน
ซึ่งจะอาศัยความร่วมมือกับข้าราชการในท้องถิ่น การจัดเก็บอากรสัมพัทธราชนิดไม่แยกประเภท
การจัดเก็บนับได้ว่าทำรายได้ให้กับรัฐพอสมควร ดังจะเห็นได้จากตารางอัตราการประมูลจัดเก็บ
อากรสัมพัทธราเมืองพิษณุโลก

---

1 กรมศิลปากร. เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจีนเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสัมพัทธรา.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

5 กรมศิลปากร. เลขที่ 59. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจีนสังเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสัมพัทธรา.

ตาราง 20 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	รายได้อากรสมพัทธปีละ	ผู้รับทำอากรสมพัทธ
2375	6,400 บาท (80 ชั่ง)	จีนฮัด
2386 - 2388	2,400 บาท (30 ชั่ง)	จีนซิ่น
2389	2,400 บาท (30 ชั่ง)	จีนเกษ
2394	3,240 บาท (40 ชั่ง 10 ตำลึง)	จีนบุญศรี
2395	3,560 บาท (44 ชั่ง 10 ตำลึง)	จีนสัง

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่อง ตั้งจีนซิ่นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.
กรมศิลปากร. เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจีนเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ. และ
กรมศิลปากร. เลขที่ 59. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจีนสังเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.

ส่วนรายได้จากการประมูลจัดเก็บอากรสมพัทธหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ เมื่อนำมา
เปรียบเทียบกับรายได้จากการประมูลจัดเก็บอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลก ปรากฏรายละเอียด
ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 21 อัตราการประมวลจัดเก็บอากรสมัตตหรัหั่วเมืองฝ่ายเหนือ

พ.ศ.	เมือง	รายได้จากอากรสมัตตหรั
2375	พิษณุโลก	80 ชั่ง
	พิจิตร	65 ชั่ง 7 ตำลึง
2385	กำแพงเพชร	3 ชั่ง 10 ตำลึง
2386	พิษณุโลก	30 ชั่ง
	พิจิตร	68 ชั่ง 7 ตำลึง
2387	นครสวรรค์	57 ชั่ง 10 ตำลึง
	สุโขทัย สวรรคโลก	6 ชั่ง 10 ตำลึง
	พิษณุโลก	30 ชั่ง
2388	นครสวรรค์	47 ชั่ง
	สุโขทัย สวรรคโลก	2 ชั่ง 15 ตำลึง
	พิษณุโลก	30 ชั่ง
2389	พิจิตร	60 ชั่ง 7 ตำลึง
	พิษณุโลก	30 ชั่ง
2391	พิจัย	11 ชั่ง
2394	พิษณุโลก	40 ชั่ง 10 ตำลึง
2395	พิษณุโลก	44 ชั่ง 10 ตำลึง

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมัตตหรั.
 กรมศิลปากร. เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมัตตหรั.
 กรมศิลปากร. เลขที่ 59. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตรา

ที่มา (ต่อ)

เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินแสงเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัตร.
กรมศิลปากร. เลขที่ 54. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระพิจิตร เรื่องนำตั้งเงินน้อยเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัตร.
กรมศิลปากร. เลขที่ 74. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองกำแพงเพชร เรื่องตั้งเงินน้อยเป็นขุนเทพา นายอากรสมพัตร.
กรมศิลปากร. เลขที่ 272. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระไทรเพชรรัตนราชสงครามให้นำตัวเงินกองไปยเข้ามา.
กรมศิลปากร. เลขที่ 267/7. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตรา
นำตั้งเงินสอนเป็นหมื่นนักคี่สมบัตินายอากรสมพัตร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก.
และกรมศิลปากร. เลขที่ 55. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. สารตราฯ
ถึงเมืองพิษย นำตั้งเงินมีเป็นหมื่นทิพอากรสมพัตร เงินแสงผู้เข้าส่วน.

จากตารางอัตราการประมูลจัดเก็บอากรสมพัตรหัวเมืองฝ่ายเหนือจะเห็นว่า ในช่วงแรก
ที่รัฐเปิดโอกาสให้มีการประมูลจัดเก็บ พ.ศ. 2375 อัตราการประมูลจัดเก็บค่อนข้างสูงโดยเฉพาะ
เมืองพิษณุโลก และพิจิตร ทั้งนี้จะมาจากผู้ทำการประมูลคำนึงถึงพื้นที่ในการเพาะปลูกเป็นเกณฑ์
ในการกำหนดอัตราประมูล เพราะเมืองทั้ง 2 เมืองมีที่ราบที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก จึงน่าจะ
เป็นเมืองที่สามารถจัดเก็บอากรสมพัตรได้มากที่สุด แต่ใน พ.ศ. 2389 การประมูลอากรสมพัตร
เมืองพิษณุโลกได้ลดลง เนื่องจากการจัดเก็บไม่ครบราคาประมูลเพราะพืชไร่ประสบปัญหาน้ำท่วมและ
การเก็บอากรสมพัตรที่ช้าซ้อน กล่าวคือนอกจากมีการเก็บอากรสมพัตรที่ไม่แยกประเภทแล้วใน
ขณะเดียวกันก็เก็บอากรสมพัตรชนิดแยกประเภทจัดเก็บด้วย เช่น ฝ่าย จะเก็บอากรช้าซ้อนโดย
ถูกเก็บทั้ง 2 ประเภทพร้อม ๆ กัน

2. การจัดเก็บอากรสมัตตชนนิตแยกประเภทเก็บ

อากรสมัตตชนนิตแยกประเภทเก็บในเมืองพิษณุโลกมี 2 ชนิด คือ อากรฝ้าย และอากรยาสูบ

ก. อากรฝ้าย เป็นอากรที่มีอยู่ในรายการจัดเก็บอากรสมัตตชนนิตไม่แยกประเภทจัดเก็บ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นอากรสมัตตชนนิตแยกประเภทจัดเก็บด้วย ทำให้เกิดการเก็บอากรที่ซ้ำซ้อนกัน จากหลักฐานการเก็บอากรฝ้ายพบว่าในปี 2383 เมืองพิษณุโลกมีรายได้จากการจัดเก็บประมาณปีละ 3 ชั่ง ดังปรากฏว่า "พินีสร์สมบัตินายอากรฝ้ายนำเงินอากร 3 ชั่ง จัดซื้อครั้ง"¹ เนื่องจากไม่พบหลักฐานการเก็บอากรฝ้าย ทำให้ไม่ทราบอัตราการจัดเก็บอากรฝ้าย ที่แน่นอน

ข. อากรยาสูบ อากรยาสูบพบหลักฐานการจัดเก็บใน พ.ศ. 2392 ว่าได้มีการประมูลอากรยาสูบเมืองพิษณุโลก พิชัย พิจิตร กล่าวคือ "นายเอี่ยม นายน้อย ขอรับทำอากรยาสูบต่อจากขุนประมูลสมบัตินายอากรคนเดิม ซึ่งรับทำอากรจำนวนปีละ 17 ชั่ง 5 ตำลึง และกำลังร้องขอลดอัตราการประมูลลงอีก 5 ชั่ง 5 ตำลึง เป็นอากรจำนวนปีละ 13 ชั่ง นายเอี่ยม นายน้อยเห็นว่าอากรยังมีภาษีอยู่จึงยื่นเรื่องราวขอประมูลขึ้นอีก 1 ชั่ง รวมกับอากรเดิม 13 ชั่ง รวมเป็นอากรประมูลปีละ 14 ชั่ง ดังนั้นนายเอี่ยมจึงได้เป็นขุนประมูลสมบัตินายอากรยาสูบคนใหม่"² จากข้อความดังกล่าวแสดงว่าในระยะแรกที่เปิดประมูลจัดเก็บอากรยาสูบเมืองพิษณุโลกคงจะประมูลในอัตราสูง จึงทำให้ขาดทุนและขอลดอัตราการจัดเก็บอากรลง ซึ่งปัจจัยการขาดทุนอาจจะมีส่วนเกิดจากราษฎรหลีกเลี่ยงการจัดเก็บอากรยาสูบ ดังปรากฏว่ารัฐได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยกำหนดอัตราการปลุกยาสูบหลุมละ 1, 2, 3, 4 ตัน ให้นายอากรเรียกเก็บ 1,000 หลุมต่อ

1กรมศิลปากร. เล่มที่ 145. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ในบอกเมืองพิษณุโลก.

2กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก พิชัย และพิจิตร. เรื่องนำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมูลสมบัตินายอากรยาสูบ.

1 บาท ถ้าราษฎรเอาเปรียบโดยปลูกหลุมละ 5 - 6 ต้น ถึง 20 - 30 ต้น ก็ให้นับจำนวนต้นยาสูบที่ปลูกไปตามหลุมยาวนั้นนับติด 4 ต้น เป็น 1 หลุม¹

เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในการจัดเก็บอากรยาสูบและฝ้าย ซึ่งสามารถหารายได้ให้กับรัฐใน พ.ศ. 2391 ประมาณปีละ 690 บาท² และใน พ.ศ. 2392 หารายได้ให้รัฐประมาณปีละ 560 บาท³ ส่วนอากรฝ้ายหารายได้ให้กับรัฐปีละ 240 บาท

(7) รายได้จากอากรป่าฝั้

อากรป่าฝั้เป็นอากรที่ผู้ประมุขจะต้องส่งสั้ฝั้ให้แก่รัฐ ส่วนสั้ฝั้เป็นของผู้ประมุข การจัดเก็บอากรป่าฝั้จะมีลักษณะที่แตกต่างจากการจัดเก็บอากรชนิดอื่น ๆ คือจะมีลักษณะคล้าย ๆ กับกองสั้ว มีตัวเลขของไพร่ในสังกัด แต่การประมุขจัดเก็บเหมือนระบบภาษีอากรโดยทั่วไป

อากรป่าฝั้เมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการทำอากรครั้งแรกใน พ.ศ. 2367 โดย หลวงอินสมบัติเป็นนายอากรป่าฝั้ มีไพร่ในสังกัด 69 คน รับทำอากรปีละ 10 ทาบ⁴ เมื่อนำการรับทำอากรป่าฝั้เมืองพิษณุโลกมาเปรียบเทียบกับารรับทำอากรป่าฝั้ในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ที่มีการจัดเก็บในปีเดียวกัน ปรากฏรายละเอียดดังนี้

1กรมศิลปากร. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก พิษั และพิจิตร. เรื่องนำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมุขสมบัติ นายอากรยาสูบ.

2อากรยาสูบจัดเก็บรวมกัน 3 เมือง คือ พิษณุโลก พิจิตร และพิษั ใน พ.ศ. 2391 มีรายได้จากอากรปีละ 1,380 บาท จึงหาค่าเฉลี่ยต่อเมือง โดยแบ่งรายได้ออกเป็น 3 ส่วน ด้วยการนำรายได้ หารด้วยจำนวนเมือง (1,380 หาร 3 = 460) 1 ใน 3 จะเป็นอัตราอากรโดยประมาณเมืองพิษณุโลก.

3นำรายได้จากอากรยาสูบ 1,120 บาท หารด้วย จำนวนเมือง 3 เมือง เท่ากับ 373.3 บาท (1 ใน 3 ส่วนเป็นรายได้จากอากรยาสูบของเมืองพิษณุโลก).

4คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์มูลเกล้าถวายเป็น. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. 2530. หน้า 86 - 88.

ตาราง 22 อัตราการประมุขรับทำอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2367

เมือง	จำนวนไพร่ในสังกัด	ทำอากรสี่ฝั่งปีละ
พิษณุโลก	69	10 ทาบ
พิษณุ	54	5 ทาบ
พิจิตร	25	5 ทาบ
สวรรคโลก	14	4 ทาบ
สุโขทัย	32	8 ทาบ
เพชรบูรณ์	21	3 ทาบ
กำแพงเพชร	29	11 ทาบ
นครสวรรค์	1	5 ทาบ 10 ชั่ง

ที่มา : คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์กุลเกล้าถวายฯ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. 2530. หน้า 86 - 88.

จากอัตราการทำอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือจะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกส่งสี่ฝั่งอากรให้
รัฐมากเป็นอันดับ 2 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ รองจากเมืองกำแพงเพชร ต่อมาใน พ.ศ. 2370
หลวงรักษ่อุดมได้เป็นนายอากรป่าฝั่ง รับทำอากรป่าฝั่งจำนวนปีละ 3 ภารา 3 ทาบ¹ ส่วนหัวเมือง
ฝ่ายเหนืออื่น ๆ ที่ปรากฏหลักฐานการทำอากรป่าฝั่งใน พ.ศ. 2370 มี 5 หัวเมือง ซึ่งทำให้
เกิดภาพการส่งอากรป่าฝั่งของกลุ่มนายอากร ดังตารางต่อไปนี้

¹คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์กุลเกล้าถวายฯ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. 2530 หน้า 126.

ตาราง 23 การจัดเก็บอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2370

เมือง	นายอากรป่าฝั่ง	ส่งขึ้นฝั่งอากรปีละ
พิษณุโลก	หลวงรักษ่อุดม	3 ภารา 3 ทาบ (18 ทาบ)
พิจิตร	ขุนศรีสมบัติ	2 ทาบ
กำแพงเพชร	พระยากำแพงเพชร	2 ทาบ
ตาก	พระอินทศิริ	2 ทาบ
สุโขทัย	ขุนนักคิรักษา	20 ชั่ง
นครสวรรค์	พระบริบูรณ์มหารา	6 ทาบ

ที่มา : คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์กุลเกล้าถวายฯ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. 2530 หน้า 126.

จากตารางการจัดเก็บอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2370 พบว่า เมืองพิษณุโลกส่งขึ้นฝั่งอากรมากที่สุดของหัวเมืองฝ่ายเหนือ นั้นแสดงว่าเมืองพิษณุโลกทำอากรป่าฝั่งได้มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ นอกจากนั้นยังพบว่าผู้รับทำอากรป่าฝั่งจะเป็นคนไทยโดยเฉพาะกรมการเมืองในระดับท้องถิ่น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2389 หลวงรักษ่อุดมได้ประมูลขอทำอากรป่าฝั่งปีละ 12 ทาบ โดยประมูลเพิ่มจากนายอากรคนเดิมคือหลวงอินสมบัติเคยรับทำอากรปีละ 10 ทาบ ซึ่งหลวงอินสมบัติไม่เคยประมูลเพิ่มขึ้นเลย ดังนั้นหลวงรักษ่อุดมจึงได้เป็นนายอากรป่าฝั่งรับทำอากรปีละ 12 ทาบ¹

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 117. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราฯ
ตอบเมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลกล่วยฝั่งกองหลวงอินสมบัติ.

การจัดเก็บอากรป่าฝิ่นเป็นอากรที่ทำให้รัฐได้รับผลประโยชน์ในรูปสิ่งของ ซึ่งผลผลิตดังกล่าวรัฐนำไปใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เช่นหล่อเทียนพรรษา¹ และเป็นสินค้าออก รัฐมีรายได้จากสิ่งขี้ผึ้งอากรของเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 - 2389 ปีละ 10 - 12 ทาบ และใน พ.ศ. 2370 เมืองพิษณุโลกได้ส่งสิ่งขี้ผึ้งอากรหนัก 18 ทาบ ซึ่งเป็นจำนวนที่จัดส่งให้รัฐมากที่สุดของหัวเมืองฝ่ายเหนือ จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการจัดเก็บอากรป่าฝิ่นให้กับรัฐ

(8) รายได้จากภาษีอื่น ๆ

ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้รัฐทำการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้น น่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งเป็นสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตกที่ทำให้รัฐไม่สามารถผูกขาดการค้าได้เต็มที่เหมือนดังแต่ก่อน จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐต้องเพิ่มการจัดเก็บภาษีชนิดใหม่ ๆ เพื่อหารายได้มาชดเชย ภาษีที่พบว่ามีการจัดเก็บในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น ภาษีไม้ซุง ภาษีน้ำมันยาง และภาษีไต้ ชัน ตลอดจนผลผลิตส่วนเกินที่ราษฎรนำมาขาย การจัดเก็บภาษีที่กล่าวมาข้างต้นพบหลักฐานการจัดเก็บในบางเมืองของหัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่มีปริมาณการเก็บไม่มากนัก สำหรับเมืองพิษณุโลกไม่พบหลักฐานว่ามีการจัดเก็บได้ปริมาณเท่าไร

นอกจากนั้นในต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีประกาศของรัฐใน พ.ศ. 2397 ให้ราษฎรทราบพิศัตถ์ภาษีต่าง ๆ ที่เจ้าภาษีจะเรียกเก็บจากราษฎร เช่น ภาษีใหม่ สี่ฝู หวาย เลื่อ พริกแห้ง หัวหอม กระเทียม ถั่ว งาเม็ด ภาษีเนื้อ สุกร เป็ด ไก่ ปลา กุ้ง ปู เป็นต้น² จากประกาศดังกล่าวแสดงว่ามีการเก็บภาษีทั่วประเทศ การเก็บภาษีในช่วงก่อน พ.ศ. 2398 ในบริเวณเมืองพิษณุโลกไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการประมวลจัดเก็บภาษีอากรได้ แต่หลัง พ.ศ. 2398 มีหลักฐานการประมวลจัดเก็บภาษีในเมืองพิษณุโลกร่วมกับเมืองอื่น ๆ ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ 4

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 117. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราฯ
ตอบเมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลกส่วยฝู่งทองหลวงอินสมบัติ.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 124. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. ประกาศ
ให้ราษฎรรู้พิศัตถ์ภาษีอากร.

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของภาษีอากร การจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกเริ่มทำกันอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญ ภาษีอากรที่ทำรายได้ให้กับรัฐเป็นจำนวนมากของเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่เป็นภาษีอากรจากผลผลิตทางการเกษตรของราษฎรและของป่า ซึ่งได้แก่ อากรค่านา อากรสมัตตพร อากรตลาด อากรยาสูบ อากรฝ้าย และอากรป่าผึ้ง ดังนั้นตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นถึงการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ทั้งหมดในเมืองพิษณุโลก แต่ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานคือ ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2352 ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกได้ และหลัง พ.ศ. 2352 สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลกได้เพียงบางช่วงเวลาเท่านั้น นอกจากนี้ภาษีอากรบางชนิดยังได้เริ่มจัดเก็บเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานดังกล่าว ทำให้ภาพการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 บางช่วงเวลาขาดหายไป

ตาราง 24 การจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลก

ชนิดของภาษีอากร	พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
อากรค่านา	2354 - 2394	- จัดเก็บในรูปทางข้าวไม่ทราบจำนวน - 720 - 1,064 บาท	
อากรสมัตตพร	2375	6,400 บาท	
	2386 - 2389	2,400 บาท	
	2394	3,240 บาท	
	2395	3,560 บาท	
อากรฝ้าย	2388	240 บาท	

ตาราง 24 (ต่อ)

ชนิดของภาษีอากร	พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
อากรยาสูบ	2391	1,040 บาท (1 เมือง : 690 บาท)	เก็บรวม 3 เมือง คือ พิษณุโลก, พิจิตร และพิจัย
	2392	1,120 บาท (1 เมือง : 560 บาท)	
อากรตลาด	2383 - 2384	2,660 บาท (1 เมือง : 532 บาท)	เก็บรวมกัน 5 เมือง คือ พิษณุโลก, พิจิตร, พิจัย, สุโขทัยและสวรรคโลก
	2385	2,820 บาท (1 เมือง : 564 บาท)	
	2386 - 2388	3,240 บาท (1 เมือง : 648 บาท)	
	2389	3,400 บาท (1 เมือง : 680 บาท)	
อากรเกวียน	2388	640 บาท (1 เมือง : 1066 บาท)	เก็บรวมกัน 6 เมือง คือ พิษณุโลก, พิจัย, สวรรคโลก, สุโขทัย, พิจิตร, กางแพงเพชร
	2393 - 2394	720 บาท (1 เมือง : 120 บาท)	
	2395	800 บาท (1 เมือง : 133.3 บาท)	

ตาราง 24 (ต่อ)

ชนิดของภาษีอากร	พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
อากรสุรา	2352	1,544 บาท (1 เมือง : 772 บาท)	เก็บรวม 2 เมือง คือ พิษณุโลก และพิจิตร
	2383	240 บาท	เฉพาะพิษณุโลก
อากรป่าผึ้ง	2367 - 2388	10 ทาบ	วันปี พ.ศ. 2370
	2370	18 ทาบ	
	2389 - 2398	12 ทาบ	
อากรบ่อนเบี้ย	2393	460 บาท	
	2394	600 บาท	
ภาษีอื่น ๆ	-	-	

ที่มา : รวบรวมจากตาราง 15 - ตาราง 23.

2.3 รายได้จากการผูกปี้ข้าวเงินในเมืองพิษณุโลก

การผูกปี้เป็นการจัดเก็บค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเก็บจากคนจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยไม่ว่าจะเข้ามาอยู่อย่างถาวรหรือชั่วคราว การผูกปี้จะทำการ 3 ปีต่อ 1 ครั้ง สำหรับปกติอัตราค่าผูกปี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 เรียกเก็บคนละ 4 บาท¹

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชี
ส่งเงินปี้เงินและผูกปี้เงิน.

ค่าผูกมัดชาวจีนในเมืองพิษณุโลกนับว่าเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งซึ่งรัฐบาลสามารถจัดเก็บได้ในปริมาณที่มากพอสมควร การผูกมัดชาวจีนมีประโยชน์ต่อรัฐบาล 2 ทางทั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการปกครองเพราะเป็นการควบคุมคนต่างด้าว การอพยพของชาวจีนเข้าสู่เมืองพิษณุโลกมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2377 มีชาวจีนในเมืองพิษณุโลกถึง 1,112 คน¹ สำหรับรายได้จากการผูกมัดหลักฐานการจัดเก็บค่าผูกมัด 2 ปี คือ พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377² ดังข้อมูลต่อไปนี้

พ.ศ. 2374 จำนวนชาวจีน 968 คน จำนวนเงินผูกมัด 3,872 บาท (48 ชั่ง 8 ตาลึง)

พ.ศ. 2377 จำนวนชาวจีน 1,112 คน จำนวนเงินผูกมัด 4,448 บาท (55 ชั่ง 12 ตาลึง)

ส่วนการผูกมัดชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือพบว่า ใน พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377 มีรายได้จากการจัดเก็บค่าผูกมัดชาวจีนดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีส่งเงินปีจีนและผูกมัดจีน.

²ปีเถาะตรีนิศก คือ พ.ศ. 2374 และปีมะเมียจอสก คือ พ.ศ. 2377 อ้างอิงจากกรมศิลปากร. เลขที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีส่งเงินปีชาวจีนและผูกมัดจีน.

ตาราง 25 รายได้จากการผูกปี้ชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377

เมือง	พ.ศ. 2374		พ.ศ. 2377	
	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้ชาวจีน	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้ชาวจีน
พิษณุโลก	968	3,872	1,112	4,448
สุโขทัย	90	360	246	984
พิษณุ	66	264	150	600
พิจิตร	50	200	88	352
นครสวรรค์	43	172	52	224
สวรรค์โลก	27	108	52	208
กำแพงเพชร	40	160	44	179
ตาก	18	72	26	104
รวม	1,302	5,208	1,774	7,096

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีส่งเงิน
ปี้จีนและผูกปี้จีน .

จากตารางข้อมูลรายได้การผูกปี้ชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลก
มีชาวจีนเข้ามาอยู่มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ และมีรายได้จากการจัดเก็บค่าผูกปี้
ชาวจีนมากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2374 มีจำนวนชาวจีนใน
เมืองพิษณุโลก 968 คน จากจำนวนชาวจีนหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด 1,302 คน และรายได้
จากค่าผูกปี้ 3,872 บาท จากจำนวนเงินทั้งหมด 5,208 บาท และใน พ.ศ. 2377 เมืองพิษณุโลก
ก็มีจำนวนชาวจีนและค่าผูกปี้มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ ด้วยจำนวนชาวจีนเมือง

พิษณุโลก 1,112 คน¹ จากจำนวนชาวจีนหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด 1,774 คน และจำนวนเงินผูกปี้ชาวจีนเมืองพิษณุโลก 4,448 บาท จากจำนวนเงินค่าผูกปี้ชาวจีนหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด 7,096 บาท

นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังมีจำนวนชาวจีนและเงินจากค่าผูกปี้มากเป็นอันดับ 4 ของการผูกปี้ชาวจีนทั่วประเทศ ใน ปี พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377 ดังปรากฏตามตารางรายได้จากการผูกปี้เมืองต่าง ๆ ของประเทศ ต่อไปนี้

ตาราง 26 รายได้จากการผูกปี้ชาวจีนในเมืองต่าง ๆ พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377

เมือง	พ.ศ. 2374		พ.ศ. 2377	
	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้(บาท)	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้(บาท)
นครไชยศรี	3,657	14,628	3,695	14,780
จะเชิงเทรา	1,213	4,852	1,748	6,992
กรุงเก่า	1,031	4,124	1,161	4,644
พิษณุโลก	968	3,872	1,112	4,448
สุพรรณบุรี	349	1,396	432	1,728
ชัยนาท	298	1,192	324	1,296
อ่างทอง	218	872	317	1,268
สระบุรี	197	788	204	816

¹มัลลอค อ้างว่าจำนวนพลเมืองในเมืองพิษณุโลกประมาณ พ.ศ. 2391 - 2392 มีชาวไทยประมาณ 1,800 คน ชาวจีน 3,500 คน และลาว 370 คน อ้างอิงจาก D.E. Malloch. Siam : Some General Remarks On Its Productions. 1852, p.71 .

ตาราง 26 (ต่อ)

เมือง	พ.ศ. 2374		พ.ศ. 2377	
	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้(บาท)	จำนวนชาวจีน	จำนวนเงินผูกปี้(บาท)
อุทัยธานี	175	700	248	992
ปราจีน	156	624	158	632
สระบุรี	134	536	140	560
นครนายก	116	464	176	704
พรหมบุรี	116	464	141	564
สิงห์บุรี	113	452	157	628
ลพบุรี	101	404	126	504
พิชัย	90	360	150	600
สุโขทัย	66	264	246	984
พิจิตร	50	200	88	352
นครสวรรค์	43	172	56	224
กำแพงเพชร	40	160	44	176
มโนรมย์	35	140	36	144
สวรรค์โลก	27	108	52	208
อินบุรี	26	104	33	132
ตาก	18	72	26	104

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 52. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีเงินปี่จีน
และผูกปี่จีน.

จากตารางรายได้จากการผูกปี้ชาวจีนจะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีจำนวนชาวจีนและรายได้จากค่าผูกปี้ชาวจีนมากเป็นอันดับ 4 ของการผูกปี้ชาวจีนทั้งประเทศไทยใน ปี พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2377 อันดับ 1 ของประเทศไทย คือ นครไชยศรี อันดับ 2 คือ ฉะเชิงเทรา และ อันดับ 3 คือ กรุงเทพฯ

จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของการผูกปี้ชาวจีนที่มีความสำคัญมาก เพราะเมืองพิษณุโลกมีรายได้จากค่าผูกปี้ชาวจีนมากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือ และมากเป็นอันดับ 4 ของประเทศ การผูกปี้ชาวจีนเมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการจัดเก็บเพียง 2 ปี คือ พ.ศ. 2374 รัฐเก็บเงินค่าผูกปี้ชาวจีนได้ 3,872 บาท และใน พ.ศ. 2377 รัฐเก็บค่าผูกปี้ชาวจีนได้ 4,448 บาท ซึ่งในเวลาต่อมาไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บค่าผูกปี้ชาวจีนเมืองพิษณุโลกได้อีก

อาจกล่าวได้ว่าบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 นั้น เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการจัดเก็บส่วยต่าง ๆ ส่งให้รัฐ โดยเฉพาะส่วยในรูปผลผลิตสิ่งของประเภทของป่าตลอดจนแร่ธาตุ เช่น ส่วยไม้ขนสีก ครั่ง สี่ฝัก น้ำผึ้งและทองคำ เป็นต้น แต่ใน พ.ศ. 2388 เป็นต้นมา ผลผลิตของรัฐที่ได้จากระบบส่วยทั้งในรูปของส่วยและส่วยเกณฑ์ได้เริ่มลดปริมาณลง เพราะรัฐได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บในรูปสิ่งของมาสู่การจัดเก็บในรูปตัวเงินแทนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งกองส่วยเงินขึ้น

ในขณะที่การจัดเก็บส่วยได้ลดลง การจัดเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ด้วยการเปิดให้เอกชนประมูลผูกขาดจัดเก็บภาษีอากร ชาวจีนจึงได้เข้าไปมีบทบาทในประมูลจัดเก็บภาษีอากร การจัดเก็บภาษีอากรส่วนใหญ่จะเก็บในรูปเงินตราจากภาคเกษตรกรรมมากกว่าจะมาจากแหล่งผลิตในรูปของป่า ดังปรากฏจากการจัดเก็บอากรค่านา อากรสมพัทธ อากรตลาด อากรยาสูบ อากรฝ้าย เป็นต้น นอกจากนั้นการผูกปี้ชาวจีนยังทำรายได้ให้กับรัฐบาลมากพอสมควร เพราะเมืองพิษณุโลกสามารถจัดเก็บค่าผูกปี้ชาวจีนได้มากเป็นอันดับ 1 ของหัวเมืองฝ่ายเหนือและมากเป็นอันดับ 4 ของประเทศ

3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจภายในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจใน เมืองพิษณุโลกดังต่อไปนี้

3.1 บทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองพิษณุโลก

เนื่องด้วยข้อจำกัดใน เรื่องหลักฐานทำให้ไม่ทราบว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 - 2 มีจำนวนชาวจีนในเมืองพิษณุโลกเท่าใด แต่สันนิษฐานว่าในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ชาวจีนคงจะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองพิษณุโลกมากพอสมควรแล้ว เพราะจากหลักฐานการผูกปี่ชาวจีนใน พ.ศ. 2374 พบว่ามีชาวจีนในเมืองพิษณุโลกจำนวน 968 คน และใน พ.ศ. 2477 มีจำนวนชาวจีนถึง 1,112 คน ซึ่งจำนวนชาวจีนในเมืองพิษณุโลกนี้มีมากเป็นอันดับ 4 ของการผูกปี่ชาวจีนทั้งประเทศไทย¹ ชาวจีนเหล่านี้ได้เข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ทั้งในเมืองพิษณุโลกตลอดจนเมืองขึ้นกับเมืองพิษณุโลกคงปรากฏว่า "ชาวจีนไปอยู่อาศัยที่เมืองนครชุมเมืองขึ้นของพิษณุโลก"² สำหรับบทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองพิษณุโลกปรากฏเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ชาวจีนได้อาศัยอาชีพการค้าเป็นหนทางสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจแล้ว ชาวจีนก็เริ่มฐานะของตัวเองด้วยการแทรกตัวเข้ารับราชการในท้องถิ่นเมืองพิษณุโลก ดังหลักฐาน "จีนข้าหลวงวังหลวงศรีราชวัตรเนศวร หลวงนา กรมการเมืองพิษณุโลกได้เฝ้ารับสั่งพระนครไทยส่งส่วยไม้ขนสัก..."³ การแทรกตัวเข้าสู่ระบบราชการได้ของชาวจีนทำให้ชาวจีนมีโอกาสเข้าไปมีบทบาทในการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐทั้งในระบบส่วย และระบบเจ้าภาษีนายอากร

---

¹ดูเรื่องการผูกปี่ชาวจีน .

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 279. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราฯ ถึงพระยาเสนาข้าหลวงพระพิทักษ์บดี กรมการเมืองพระตะบอง เมืองมณฑล.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 74. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ขนสักจำนวนเกณฑ์.

ชาวจีนได้อาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของตนเองเข้าไปสร้างอิทธิพลในท้องถิ่นได้อย่างเช่น การประมูลอากรบ่อนเบี้ย ซึ่งผู้ประมูลจะต้องเป็นคนที่มียศพลควบคุมนักเลงการพนันและจ้างนักเลงคุมบ่อนการพนัน¹ และชาวจีนยังอาศัยบุคคลจากวงราชการในการเขียนฐานะทางเศรษฐกิจด้วยการให้คนในวงราชการช่วยประมูลอากรโดยมีตัวเองเป็นนายอากร ดังปรากฏ "ด้วยขุนประมูลราชทรัพย์ทำเรื่องรายนว่า เติมนั้นขึ้นเป็นที่หมื่นศรีสมบัติรับทำอากรสมพิศร เมืองพิษณุโลก จำนวนปีละ 30 ชั่ง ๗ ปีมะแมเทศก หมื่นศรีสมบัติ...จะรับทำอากรตามเดิมนั้นไม่ได้ จะขอร้องให้เงินหลวงขาดลงไป ขุนประมูลราชทรัพย์เห็นว่าเงินอากรหลวงจะตกไป ขุนประมูลราชทรัพย์จะขอรับพระราชทานทำทุกเกล้าๆ ถวายตามจำนวนเดิมปีละ 30 ชั่ง ก็จะขอให้เงินเกษเป็นต้นนายอากร เงินเลี้ยงเป็นผู้เข้าส่วน ขึ้นมารับทำอากรแทน"² นอกจากนั้นชาวจีนยังยื่นประมูลอากรต่าง ๆ ด้วยตัวเอง เช่น อากรบ่อนเบี้ย และอากรเกวียน³ เป็นต้น

การรุกคืบหน้าทางเศรษฐกิจของชาวจีนค่อนข้างเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการอาศัยระบบราชการและความชำนาญในการจัดเก็บภาษี เพราะปรากฏว่ามีคนไทยหลายคนที่พำนักในการประมูลและประสบปัญหาการเก็บอากรขาดทุน ต้องเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้าดำเนินการ⁴

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1213. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากร.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1213. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย. และกรมศิลปากร เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไพรสณฑ์นายอากรเกวียน.

⁴กรมศิลปากร. เล่มที่ 66. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตราฯ เรื่องตั้งเงินคดเป็นขุนชำนาญไพรสณฑ์นายอากรเกวียน และกรมศิลปากร. เล่มที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากร.

ชาวจีนที่เข้าไปมีบทบาทในการเป็นนายอากรเท่าที่ตรวจพบหลักฐานและนำมาเปรียบเทียบกับชาวไทยที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายอากรเมืองพิษณุโลก มีดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 27 รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398

อากร	พ.ศ.	เจ้าภาษีนายอากร
อากรสมัคต	2375	จีนฮัด
	2386-2388	จีนฮัด
	2389	จีนเกษ
	2394	จีนบุญศรี
	2395	จีนสัง
อากรยาสูบ	2391	จีนเกษ
	2392	นายเอี่ยม นายน้อย
อากรเกวียน	2388	จีนมาก
	2393-2394	ขุนอินชัย
	2395	จีนคด
อากรตลาด	2383-2384	นายนาถ
	2385	อ้าแดงอิงร่วมกับอ้าแดงทรัพย์
		อ้าแดงเอมและอ้าแดงทรัพย์
	2386-2388	อ้าแดงนิม
	2389	นายณ
อากรสุรา	2382	นายบุญ

ตาราง 27 (ต่อ)

อากร	พ.ศ.	เจ้าภาษีนายอากร
อากรบ่อนเบี้ย	2393	จีนจิ๋ว
	2394	จีนเถียร
อากรฆ่าผึ้ง	2367-2388	หลวงอินสมบัติ
	2389-2398	หลวงรักษุ์อุตม

ที่มา : กรมศิลปากร. เล่มที่ 55. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.
 กรมศิลปากร. เล่มที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.
 กรมศิลปากร. เล่มที่ 59. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตรา.
 เจ้าพระยาจักรีถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินสังเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธ.
 กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. สารตรา
 เรื่องนำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมุขสมบัตินายอากรยาสูบ. กรมศิลปากร. เล่มที่ 20.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราเรื่องให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญ
 ไพรสณฑ์นายอากร. กรมศิลปากร. เล่มที่ 66. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.
 จ.ศ. 1214. สารตราเรื่องนำตั้งเงินคดเป็นที่ขุนชำนาญไพรสณฑ์นายอากรเกวียน.
 กรมศิลปากร. เล่มที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตรา
 เรื่องตั้งให้ผู้เข้าส่วนก้านตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง. กรมศิลปากร.
 เล่มที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรี
 ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตั้งเงินเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย. กรมศิลปากร. เล่มที่ 117.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราตอบเมืองพิษณุโลกเรื่องให้ชำระ
 เลกส่วยผึ้งกองหลวงอินสมบัติ. และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171 -
 1173. 2513. หน้า 58 - 67.

จากตารางรายชื่อเจ้าภาษีนายอากรเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2398
เท่าที่สามารถตรวจสอบพบหลักฐานได้จะเห็นว่าผู้ประมุขรับทำอากรเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 19 คน
เป็นชาวจีน 10 คน ที่เหลืออีก 9 คน เป็นชาวไทย การที่ชาวจีนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเก็บ
ภาษีน่าจะมาจากความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของตนเอง การอาศัยระบบราชการและความชำนาญ
ในการเก็บภาษี

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้ที่มี
บทบาททางด้านเศรษฐกิจใหม่ ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นของกลุ่มผู้นำในเมืองพิษณุโลกเพียงกลุ่มเดียว
ดังนั้นการจัดเก็บภาษีอากรของชาวจีนในเมืองพิษณุโลกจึงประสบปัญหาการต่อต้านจากกลุ่มผู้นำ
และราษฎรในท้องถิ่นที่สูญเสียผลประโยชน์ เช่น กรณีอากรเกวียนเมืองพิษณุโลกที่ไม่สามารถ
จัดเก็บได้ดังปรากฏว่า "...เจ้าเมือง กรมการ และราษฎรเมืองพิจิตร พิชัย พิษณุโลก สุโขทัย
สรรค์โลก รู้ความว่าเมืองกำแพงเพชรขัดไว้ ไม่เสียเงินอากรเกวียนล้อสำลี เจ้าเมือง กรมการ
และราษฎรทั้งปวงก็พากันขัดเสียหาผูกเงินอากรให้กับอากรไม่..."¹ และ "...พระยาพิษณุโลก 20
กรมการ 54 บ่าวหลวงภักดีบ้านลานกระบือ 17 ราษฎรที่ส่งไม้ขนสีกซื้อขาย 107 รวมทั้งหมด
198 เล่ม ไม่ยอมเสียภาษีอากร..."²

3.2 การขยายตัวของระบบเงินตรา

ปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เมืองพิษณุโลกเข้าสู่ระบบเงินตรา มีดังนี้

1. การแปรรูประบบกองส่วย ระบบกองส่วยได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บจาก
การจัดเก็บผลผลิตในรูปสิ่งของมาเป็นการจัดเก็บในระบบเงินตราเพิ่มมากขึ้นในปลายรัชกาลที่ 3
โดยการจัดตั้งกองส่วยใหม่ขึ้น คือ กองส่วยเงิน ซึ่งกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกมีถึง 11 กอง

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราฯ
เรื่องตั้งให้เงินมากเป็นที่ขนานานไพร่ส่นทนายอากร.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 44. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราฯ
ถึงเจ้าเมืองพิษณุโลกเรื่องราษฎรขัดขึ้นไม่เสียค่าอากรเกวียนให้ส่งตัวลงไปกรุงเทพฯ.

มีจำนวนเลกส่วยถึง 607 คน¹ และมีอัตราการจัดเก็บสำหรับไพร่คนละ 2 ตำลึง 2 บาท²และทาสคนละ 1 ตำลึง³ นอกจากนั้นยังมีกองส่วยอื่น ๆ ที่มีการจัดเก็บเป็นระบบเงินตราอีกเช่น กองส่วยทองคำเปิดโอกาสให้เสียเงินแทนการทำงานส่วยได้⁴ เป็นต้น สาเหตุที่รัฐต้องจัดเก็บในระบบเงินตราก็เพราะรัฐไม่สามารถควบคุมแรงงานในระบบส่วยที่จัดส่งในรูปแบบของสิ่งของได้ เนื่องมาจากการหลบหนี⁵และการเปลี่ยนแปลงสังกัดกองส่วยใหม่ของไพร่และทาส ประกอบกับการยกยอกส่วย

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลกส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

²แหล่งเดิม.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

⁴กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองคำทาส่วยทอง.

⁵ปัญหาการหลบหนีของไพร่ในกองส่วยเมืองพิษณุโลกมีทั้งกองส่วยทองคำ กองส่วยสีผึ้ง และกองส่วยไม้ขนสัก โดยเฉพาะกองส่วยไม้ขนสักจะมีปัญหาการหนีของไพร่มาก ตัวอย่างกองส่วยหลวงไชยเสนา มีไพร่ 15 คน จำหน่ายตายและหนี 8 คน ทำไม้ขนสักคนละ 3 ต้น รวมเป็นไม้ 18 ต้น จากข้อมูลดังกล่าวถ้าหากวิเคราะห์การหลบหนีของไพร่น่าจะมาจากภาระงานที่รับผิดชอบที่หนัก และไม่สามารถจัดส่งได้ตามกำหนดทำให้ส่วยค้างค้าง เพราะหลวงไชยเสนาค้างไม้ส่วย 126 ต้น ในเวลา 15 ปี สำหรับภาระงานของกองส่วยไม้ขนสักจะหนักมากและเสี่ยงอันตราย กล่าวคือ ฤดูกาลตัดไม้จะทำกันในฤดูแล้งและการชักลากจะทำในฤดูฝนเพื่อส่งกรุงเทพฯให้ทันในเดือน 10 - 11 ตามกำหนด ถ้าพ้นกำหนดจะทำการชักลากยากเพราะน้ำลด ดังนั้นไพร่จะต้องรีบตัด ชักลากไม้ให้ทันในฤดูฝน เมื่อภาระงานของกองส่วยไม้ขนสักมาเปรียบเทียบกับกองส่วยทอง พบว่าการร่อนทองเป็นงานเบาและฤดูกาลร่อนทองจะทำงานภายใน 3 เดือนหลังฤดูฝนแล้ว ไพร่กองส่วยทองจึงสามารถทำงานในไร่นาของตัวเองก่อนเข้าสู่สังกัดกองส่วยทอง แต่ไพร่กองส่วยไม้ขนสักไม่สามารถทำนาช่วยครอบครัวในฤดูกาลทำนาได้ เพราะต้องใช้เวลายาวนานในการตัดไม้ ชักลาก ตลอดจนขนส่งไม้ทางน้ำ และส่งแพไม้เข้าไปส่งให้บรรดานายกองส่วย ดังนั้น เมื่อมีการเกณฑ์เลกเมืองคำตัดไม้ขนสัก พวกเลกไพร่จึงยอมเสียเงินแทน หรือยินยอมไปร่อนทองส่งให้แทนเมื่อพระยาพิษณุโลกรับปากจะส่งไม้ขนสักแทนให้ อ้างอิงจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองคำทาส่วยทอง.

ของนายหมวด นายกอง เจ้าเมือง กรมการเมือง ตลอดจนขุนนางของกรมที่จัดส่งขึ้นไปดำเนินการเก็บส่วย¹ จากสาเหตุเหล่านี้จึงทำให้เกิดการคั่งค้างส่วยเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะส่วยไม้ซุงไม้สัก ค้างสะสมกัน 17 ปี เป็นจำนวนไม้ 3,629 ต้น²

จากปัญหาการจัดเก็บที่ไม่แน่นอนดังกล่าว ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐจึงได้แปรรูปกองส่วยและส่วยเกณฑ์จากการจัดเก็บในรูปแบบผลิตสิ่งของมาสู่การจัดเก็บในระบบเงินตรา และปรากฏว่าไพร่พลทั้งหลายเข้าสู่กองส่วยที่จัดเก็บในระบบเงินตราเป็นจำนวนมาก เนื่องจากไพร่และทาสสามารถหาเงินมาชำระแทนการเกณฑ์แรงงานส่วยด้วยการไปประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น ทานา ค้าขาย รับจ้างแรงงาน เป็นต้น การที่ไพร่และทาสไม่จำเป็นต้องมีพันธะผูกพันในระบบส่วยจึงทำให้ไปประกอบอาชีพส่วนตัวได้ เพราะการจัดเก็บส่วยในระบบเงินตรานี้ได้ส่งผลกระทบต่อส่วยเกณฑ์และกองส่วยประเภทที่จัดเก็บในรูปแบบสิ่งของค่อย ๆ ล้มเลิกไปในที่สุด

2. ระบบเจ้าภาษีอากร การจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกเท่าที่ตรวจพบหลักฐานมีดังนี้ คือ อากรสุรา อากรค่านา อากรสมัคศร อากรฝ้าย อากรยาสูบ อากรเกวียน อากรบ่อนเบี้ย และอากรป่าฝาง อากรส่วนใหญ่ของรัฐยกเว้นอากรป่าฝางจะเก็บในรูปแบบเงินตรา³ อากรส่วนใหญ่จะส่งผลกระทบต่อราษฎรเมืองพิษณุโลกทั้งทางตรงและทางอ้อมเพราะในการดำเนินการชีวิตของไพร่และทาสเมืองพิษณุโลกจะต้องเสียภาษีอากรที่กล่าวไปข้างต้นเกือบทุกชนิด ซึ่งไพร่และทาสจะต้องหาเงินมาจ่ายภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บทุกชนิดที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังกรณีตัวอย่างสมมติต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองค้ำทำส่วยทอง.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 142. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ซุงไม้สักและทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

³พิศนัย อัคราอากรแต่ละชนิดในเรื่องระบบเจ้าภาษีนายอากร.

"สมมุติ นาย ก. อาศัยอยู่ในเมืองพิษณุโลกในสมัยรัชกาลที่ 3 สังกัดกองส่วยเงิน มีอาชีพทำนา และปลูกกระเทียม มีเกวียนเทียมโค 1 เล่ม ไพร่ส่วยผู้จะต้องเสียภาษีดังนี้

- (1) ต้องเสียเงินให้กับกองส่วยเงินปีละ 2 ตำลึง 2 บาท
- (2) เสียอากรค่านาไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
- (3) เสียอากรสมพัศธร (ปลูกกระเทียม) ไร่ละ 1 บาท
- (4) เสียอากรเกวียน 1 เล่ม 1 บาท 2 สลึง
- (5) เสียอากรตลาด (ขายกระเทียม) ปีละ 2 บาท
- (6) เสียภาษีทางอ้อม เช่น เวลาไปซื้อสุรา ต้องซื้อสุราในราคาที่แพงกว่าต้นทุน

เพราะบวกค่าอากรสุราไปด้วย"

ดังนั้นปฏิบัติการต่อต้านการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐในเมืองพิษณุโลกจึงเกิดขึ้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม การต่อต้านการเก็บภาษีอากรทางตรงก็คือ การต่อต้านการจัดเก็บอากรเกวียนของกลุ่มผู้นำและราษฎรเมืองพิษณุโลก ซึ่งการต่อต้านการจัดเก็บอากรเกวียนของราษฎรเมืองพิษณุโลกได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองและกรมการเมืองพิษณุโลก ดังปรากฏว่า "พระยาพิษณุโลก ค้าง 20 กรมการ 54 บ่าวของหลวงภักดีบ้านลานกระบือ 17 ราษฎรที่ส่งไม้ขนสีกซื้อขาย 107 รวม 198 เล่ม ไม่ยอมเสียภาษีอากร"¹ การต่อต้านระบบดังกล่าวน่าจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการจัดเก็บอากรที่ค่อนข้างขูดรีดต่อเครื่องมือทาสหากินของราษฎร ปัญหาการต่อต้านการเก็บภาษีอากรของชาวพิษณุโลกกระต่ายดะเยื่อ กระต่ายกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2388 จนถึง ปีพ.ศ. 2393 ก็ยังไม่หยุด² อย่างไรก็ตามอากรเกวียนก็ถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ 4

---

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 44. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราฯ เรื่องราษฎรขูดรีดไม่ยอมเสียค่าอากรเกวียนให้ลงตัวลงไปกรุงเทพฯ.

²แหล่งเดิม. และกรมศิลปากร. เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตราฯ เรื่องนำตั้งเงินมากเป็นที่ขุนนางไพร่ส่วยนายอากรเกวียน.

ส่วนการต่อต้านการจัดเก็บภาษีอากรทางอ้อม ดังปรากฏในการจัดเก็บอากรยาสูบ โดยรัฐกำหนดให้เจ้าภาษีนายอากรเก็บในอัตราหลุมละไม่เกิน 4 ต้น โดยการเก็บ 1,000 หลุม ต่อ 1 บาท แต่ราษฎรมักหลีกเลี่ยงการจัดเก็บโดยการปลูกยาสูบเป็นหลุมใหญ่ และยาวซึ่งปลูก ยาสูบเกินอัตรากำหนดหลุมละ 5 - 6 ต้น จนถึงหลุมละ 20 - 30 ต้น¹ เพื่อจะให้เจ้าภาษีสัก เป็น 1 หลุม ลักษณะดังกล่าวเป็นการหลีกเลี่ยงทางอ้อมของราษฎรต่อการเก็บภาษีอากร ในเมืองพิษณุโลก

อาจกล่าวได้ว่าการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐทั้งในรูปของส่วยและส่วยเกณฑ์ ตลอดจน ระบบเจ้าภาษีนายอากรได้เริ่มเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บมาเป็นระบบเงินตรามากขึ้น ทำให้เงินตรา เข้ามามีบทบาทต่อไพร่และทาสในเมืองพิษณุโลก โดยเฉพาะไพร่สามารถที่จะปลีกรัฐเอง จากการสังกัดในกองส่วยออกไปประกอบอาชีพอิสระของตนเองได้มากขึ้น กล่าวคือ ไพร่สามารถ ทดแทนการรับภาระการเกณฑ์แรงงานในกองส่วยเป็นเงินตราได้มากขึ้น และการจัดเก็บผลประโยชน์ ของรัฐในระบบเงินตราได้เปิดโอกาสให้ไพร่หลุดออกจากระบบกองส่วยไปประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น ค้าขาย ดังปรากฏว่า "นายพูนกับผู้มีชื่อเอาสิ่งของไปค้าขาย ณ แขวงเมืองนครราชสีมา..."² ดังนั้นข้อเสียของการจ้างแรงงาน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ระบบเงินตราจึงเข้าไปเกี่ยวข้องและมีบทบาท ในชีวิตประจำวันของชาวเมืองพิษณุโลกเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ ในเมืองพิษณุโลก

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1211. สารตราฯ เรื่องนำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมุขสมบัตินายอากรยาสูบ.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 147. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ราชหนังสือ พระยามหาอำมาตย์.

3.3 การผลิตเพื่อการค้า

การผลิตเพื่อการค้าเกิดขึ้นเนื่องมาจากสินค้าซึ่งจัดเก็บในระบบส่วยไม่เพียงพอต่อความต้องการของรัฐเพื่อสนองนโยบายการค้า จึงทำให้รัฐต้องจัดซื้อสินค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มเติม เมืองพิษณุโลกก็เป็นเมืองหนึ่งที่รัฐได้จัดส่งคนจากส่วนกลางไปจัดซื้อสินค้า หรือบางครั้งก็นำเงินรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรจัดซื้อสินค้าเพิ่มเติมโดยเฉพาะสินค้าของป่า ปัจจุบันดังกล่าวได้เป็นแรงผลักดันต่อการผลิตเพื่อการค้า เพราะรัฐจะรับซื้อผลผลิตทั้งที่เป็นพืชผลเกษตรกรรม เช่น ข้าว ชี้อื่นจากเมืองพิษณุโลกไว้สำหรับใช้ในงานราชการ และผลผลิตจากของป่า เช่น ครั่ง ไม้ขนสัก เพื่อส่งเป็นสินค้าออกและใช้ภายในประเทศ ดังปรากฏหลักฐานว่ารัฐให้เมืองพิษณุโลกจัดซื้อครั้งส่งไปให้ที่กรุงเทพฯ ว่า "พระยาพิษณุโลกและข้าพเจ้า กรมการได้เอาเงินขุนเทพอากรเตาสุราเป็นเงินตรา 3 ชั่ง หินศรีสมบัติอากรฝ้าย 3 ชั่ง นากก้านตลาด 1 ชั่ง 10 ตำลึง เข้ากัน 3 ราย เป็นเงินตรา 7 ชั่ง 10 ตำลึง จัดซื้อครั้งได้ 35 หาบ แด่งให้หลวงสุภาวดีกับไพร่ผู้มีชื่อคุม ลงมาส่ง..."¹ ส่วนการซื้อขายไม้ขนสักคงจะมีการซื้อขายกันเป็นจำนวนมากเพราะปรากฏหลักฐานว่า "ราษฎรที่ส่งไม้ขนสักซื้อขายขัดขึ้นไม่ยอมเสียอากรเกวียน 107 เล่ม"² และ "ขุนวิจารณ์คำวีนอกราชการร้องฎีกาเอาเงินค่านาซื้อไม้ขนสัก 207 ตัน เป็นเงิน 12 ชั่ง 8 ตำลึง"³

อย่างไรก็ตามแม้ไม่สามารถพบหลักฐานการผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองการค้าได้มากว่านี้ แต่ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นที่ว่ามีการผลิตและนำผลผลิตส่วนเกินมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้เกิดการค้าและการแลกเปลี่ยนผลผลิตสินค้าในรูปของเงินตรามากขึ้น

¹กรมศิลปากร. เล่มที่ 144. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.

²กรมศิลปากร. เล่มที่ 44. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องราษฎรขัดขึ้นไม่ยอมเสียค่าอากรเกวียนให้ส่งตัวลงกรุงเทพฯ.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 56. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1214. สารตราฯ เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกให้ขุนพิสุตสุภาผัด ขุนวิจารณ์คำวีน ขึ้นมาชำระเรียกเงินค่านา.

3.4 การขยายตัวทางการค้า

จากการที่รัฐเปิดโอกาสให้ไพร่ส่วยเสียเงินตอบแทนการเกณฑ์แรงงานในระบบส่วย ทำให้ไพร่และทาส¹ สามารถไปประกอบอาชีพส่วนตัวโดยเฉพาะการค้าได้มากขึ้น ดังปรากฏว่าไพร่เลิกไม่ขออนุญาตเมืองพิษณุโลกได้ปลีกรัฐออกจากระบบกองส่วยโดยที่นายไพร่รู้เห็นไปประกอบการค้ากล่าวคือ "นายพูนกับผู้มีชื่อเอาสิ่งของไปค้าขาย ณ แขวงเมืองนครราชสีมา..."² จากหลักฐานดังกล่าว การค้าขายน่าจะทำได้กว้างขวางให้พ่อค้าอย่างมาก เพราะนอกจากพ่อค้าจะนำสินค้าจากเมืองพิษณุโลกไปขายถึงเมืองนครราชสีมาแล้ว พ่อค้าจะต้องเดินทางผ่านเมืองวิเชียรเพชรบูรณ์ ชัยบาดาล พวกพ่อค้าน่าจะซื้อสินค้าจากเมืองเหล่านั้นกลับมาขายยังเมืองพิษณุโลกด้วย

การเปิดโอกาสดังกล่าวเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อสภาพการค้าในเมืองพิษณุโลกเพราะไพร่สามารถผลิตสินค้าเกษตรกรรมและหาของป่าออกมาขายให้รัฐได้ นอกจากนั้นศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยน คือ "ตลาด" ได้เข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางของการค้า เพราะจากหลักฐานการจัดเก็บอากรตลาดทำให้เห็นว่าสภาพการค้าได้ขยายตัวมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการประเมินอากรตลาดจะเพิ่มขึ้นตลอด เช่น ในปี พ.ศ. 2384 ประมูลเก็บอากรตลาดเป็นจำนวนเงิน 33 ชั่ง 5 ตำลึง พอถึงปี พ.ศ. 2385 การประมูลจัดเก็บอากรตลาดได้เพิ่มขึ้นเป็นเงิน 35 ชั่ง 5 ตำลึง³ และมีการประมูลจัดเก็บอากรตลาดในช่วง 2386 - 2388 เป็นเงิน 40 ชั่ง

---

¹ ในกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก มีการจัดเก็บส่วยจากไพร่และทาส คือ ใน พ.ศ. 2389 การจัดเก็บส่วยเงินเก็บจากไพร่และทาสคนละ 2 ตำลึง 2 บาท และใน พ.ศ. 2390 จัดเก็บจากไพร่คนละ 2 ตำลึง 2 บาท และทาสคนละ 1 ตำลึง 1 บาท ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าในบางช่วงทาสน่าจะสามารถไปประกอบอาชีพส่วนตัวเพื่อหาเงินมาชำระค่าส่วยได้.

² กรมศิลปากร. เล่มที่ 147. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

³ กรมศิลปากร. เล่มที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตราฯ เรื่องนำตั้งให้ผู้เข้าส่วนเป็นกำนันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง.

10 คำถึง และเพิ่มขึ้นเป็น 42 ซึ่ง 10 คำถึง ในปี พ.ศ. 2389¹ นอกจากนั้นกลุ่มการค้ารายย่อยที่นำสินค้าเข้ามาจำหน่ายยังตลาดจะทำให้เห็นภาพการค้าที่คึกคักของเมืองพิษณุโลก เพราะถ้าพิจารณาถึงรายการสินค้าและประเภทร้านค้าและผู้ประกอบการต่าง ๆ จะพบว่า ในปี พ.ศ. 2385 มี 40 รายการ และในปี พ.ศ. 2389 จะเพิ่มขึ้นอีก 32 รายการ รวมเป็น 72 รายการ²

ส่วนผู้ทำการค้ารายย่อยถ้าพิจารณาจากรายการจัดเก็บอากรตลาด เช่น ร้านขายของชำ ร้านแผงลอย หาบเร่ กระเตี้ยดเร่ กระเตี้ยคเหี่ยวขาย ขายข้าวเกรียบ ขายขนมจีบ เรือขายปูน ร้านขายผ้า แพขายผ้า เรือขายผ้า เรือเร่ขายหมากพลู กล้วยและอ้อย เรือขายน้ำยา เรือขายผลไม้ เรือขายกะปิ เรือขายปลา เรือขายถ่าน เป็นต้น³ น่าจะเป็นผู้หนึ่งเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นนายอากรตลาดยังพบว่าเป็นผู้หนึ่งหลายคน เช่น อาแดงน้อมพร้อมด้วยผู้เข้าหั้น อาแดงทรัพย์ อาแดงเอม และอาแดงทรัพย์ ขอยื่นประมูลอากรตลาดต่อจากนายนาทในอัตราประมูล 35 ซึ่ง 5 คำถึง⁴ และ "อาแดงน้อม นายอากรตลาดรับทำอากรปีละ 40 ซึ่ง 10 คำถึง"⁵ แต่ผู้ขายก็เข้าไปมีบทบาทในการค้าเช่นกัน ดังตัวอย่าง ไพร่กองส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลก ไปทำการค้าที่เมืองนครราชสีมาดังที่กล่าวมาแล้ว และถ้าพิจารณาจากรายการจัดเก็บอากรตลาดการค้าบางอย่างน่าจะเป็นผู้ขายทำ เช่น เขียงขายหมู เรือฟัน เรือขายสุรา โรงขายไม้ โรงตีทองคำเปลว โรงสุราและร้านขายตะกั่ว เป็นต้น⁶

---

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราฯ ถึงเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง เรื่องตั้งกานันตลาด.

²ดูภาคผนวก ค. รายการจัดเก็บอากรตลาดเมืองพิษณุโลก.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.

⁴กรมศิลปากร. เลขที่ 76. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตราฯ เรื่องนำตั้งให้ผู้เข้าส่วนเป็นกานันตลาดเมืองฝ่ายเหนือ 5 เมือง.

⁵กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.

⁶แหล่งเดิม.

จะเห็นได้ว่าการเปิดโอกาสให้มีการจัดเก็บส่วยในระบบเงินตราแทนการเกณฑ์แรงงานมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ไพร่สามารถสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากการค้าขายได้ เมื่อเงินตราเริ่มเข้ามามีบทบาททางการค้าและการแลกเปลี่ยนจึงน่าจะมีการใช้เงินเป็นสื่อกลางเพิ่มมากขึ้น และกลุ่มผู้ทำการค้ารายย่อยเริ่มมีบทบาททางการค้าในระดับท้องถิ่นค่อนข้างสูง โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง ซึ่งคุมกิจการค้าในตลาด สภาพการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสภาพการค้าเริ่มจะขยายตัวมากยิ่งขึ้น

3.5 การจ้างแรงงาน

การจ้างแรงงานในเมืองพิษณุโลกเริ่มปรากฏให้เห็นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ดังที่กล่าวมาแล้วว่า รัฐเริ่มเก็บส่วยเกณฑ์และกองส่วยในรูปของเงินตรามากขึ้นทำให้ไพร่ส่วยหันมาชำระเงินทดแทนสิ่งของต่อพันธะในระบบไพร่ส่วย เมื่อไพร่ไม่ต้องผูกมัดกับระบบการเกณฑ์แรงงาน ทำให้ไพร่ปลีกตัวไปประกอบอาชีพส่วนตัวได้ เมื่อรัฐจัดเก็บส่วยในรูปตัวเงินแทนสิ่งของเพิ่มมากขึ้น จึงได้เริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกณฑ์แรงงานมาสู่การจ้างแรงงาน ดังปรากฏว่า "ขุนวิจารณ์คำวีได้...เอาเงินค่านาซื้อไม้ขนสัก 207 ต้น เป็นเงิน 12 ชั่ง 8 ตำลึง แล้วจ้างนายรอง นายเขียว นายเมือง นายกลิน บ้านนาทอง แขวงเมืองพิษณุโลก ลงแพไปส่งลงบางกอก ค่าจ้างเป็นเงิน 18 ตำลึง..."¹ จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในระบบเกณฑ์แรงงานมาสู่การจ้างแรงงาน แม้แต่รัฐบาลเองยังเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการจ้างแรงงาน ทำให้เห็นภาพของระบบเงินตราที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันในท้องถิ่นเมืองพิษณุโลกมากขึ้น

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลก โดยมีชาวจีนเข้าไปมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงในบริเวณดังกล่าว ชาวจีนได้เข้าไปมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกที่สำคัญ คือ การประมูลจัดเก็บภาษีอากร ซึ่งชาวจีนได้อาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของตนอาศัยระบบราชการและความชำนาญในการจัดเก็บเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการจัดเก็บภาษีอากร

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 56. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกให้ขุนพิรุณสุทนต์ ขุนวิจารณ์คำวี ขึ้นมาชำระเงินค่านา.

ในเมืองพิษณุโลก บทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนดังกล่าวถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้ที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกใหม่ เดิมเคยเป็นของกลุ่มผู้นำในเมืองพิษณุโลกซึ่งเคยชักตวงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกเพียงกลุ่มเดียว ดังนั้น การจัดเก็บอากรบางชนิดจึงได้รับการต่อต้านจากเจ้าเมือง กรรมการ และราษฎรจากส่วนหนึ่ง นอกจากนั้นการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูปของส่วย ส่วยเกณฑ์ ตลอดจนระบบเจ้าภาษีอากรได้เริ่มเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บมาเป็นระบบเงินตรามากขึ้น ทำให้เงินตราเข้ามามีบทบาทต่อไพร่พลหาสินในเมืองพิษณุโลก เพราะไพร่สามารถทดแทนภาระการเกณฑ์แรงงานในกองส่วยเป็นเงินตราได้ จึงเปิดโอกาสให้ไพร่สามารถออกไปประกอบอาชีพส่วนตัว บั๊จยี้ดังกล่าวจึงมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลก กล่าวคือ มีการผลิตเพื่อการค้า เพราะมีการซื้อขายสินค้าส่วนเกินมากขึ้น เช่น ข้าว และของป่าประเภทไม้ขนลุก และครั่ง เป็นต้น มีการค้าของกลุ่มการค้ารายย่อยในท้องถิ่นมากขึ้น และมีการจ้างแรงงานเกิดขึ้นแล้วจะเห็นได้ว่า ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวเมืองพิษณุโลกมากขึ้น

สรุปได้ว่า บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398 เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐทั้งในรูปของส่วย ภาษีอากร ตลอดจนการผูกพันชาวจีนในช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือ ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2375 รัฐจะมีรายได้ส่วนใหญ่จากการจัดเก็บในรูปของส่วย โดยเฉพาะในรูปผลผลิตสิ่งของประเภทของป่าตลอดจนแร่ธาตุ แต่ประมาณ พ.ศ. 2388 เป็นต้นมา ผลผลิตของรัฐที่เคยได้จากระบบส่วย ทั้งในรูปของส่วยและส่วยเกณฑ์ที่เป็นสิ่งของได้ลดปริมาณลง เพราะรัฐได้เปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บจากการจัดเก็บในรูปผลผลิตสิ่งของมาเป็นการจัดเก็บในระบบเงินตราแทนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งกองส่วยเงินและบางกองส่วยได้เปิดให้มีการชำระเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้ในขณะที่การจัดเก็บกองส่วยได้ลดลง ระบบเจ้าภาษีอากรได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น การจัดเก็บภาษีอากรในรูปเงินตราจะเก็บจากแหล่งผลิตภาคเกษตรกรรมมากกว่าจะมาจากแหล่งผลิตในรูปของป่า โดยเฉพาะข้าวได้เริ่มเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐได้ขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวออกไปอีก ข้าวได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ดังจะกล่าวในบทต่อไป

อย่างไรก็ตามบทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซนุโลกในช่วงเวลาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองพิซนุโลก การเปลี่ยนแปลงเริ่มจากการเข้าไปมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองพิซนุโลก โดยเฉพาะการประมูลเข้าไปจัดเก็บภาษีอากรชนิดต่าง ๆ บทบาทของชาวจีนดังกล่าวถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจใหม่ เพราะแต่เดิมเคยเป็นของกลุ่มผู้นำในเมืองพิซนุโลกเพียงกลุ่มเดียว นอกจากนั้นการนำระบบเงินตราเข้ามาใช้ในการจัดเก็บผลประโยชน์ทั้งในระบบกงสุลและระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิซนุโลก เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ไพร่และทาสสามารถออกไปประกอบอาชีพส่วนตัวได้โดยการจ่ายเงินตราแทนการเกณฑ์แรงงานในกงสุล การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจดังกล่าวคือ มีการผลิตเพื่อการค้า มีกลุ่มการค้ารายย่อยเกิดขึ้นในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก มีการจ้างแรงงานเกิดขึ้นแล้ว เงินตราได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวพิซนุโลกมากขึ้น สภาพการณ์ดังกล่าวเป็นเสมือนการปูพื้นฐานให้กับระบบเศรษฐกิจใหม่ที่จะเกิดขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ดังนั้นจะกล่าวในบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซนุโลก ระหว่างพ.ศ. 2398 - 2437

บทที่ 4

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - พ.ศ. 2437

บทนี้จะกล่าวถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 ซึ่งจะแตกต่างไปจากบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วงแรก เนื่องจากไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ผลของสนธิสัญญาเบาริงได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ คือ มีการค้าแบบเสรี ทำให้พระคลังสินค้าที่มีแต่เดิมต้องยกเลิกไป การเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีอากร ขำวถือว่าเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศได้ ทำให้เกิดการขยายตัวในการเพาะปลูกข้าวอย่างรวดเร็ว และระบบเศรษฐกิจไทยได้กลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราอย่างแท้จริง ถึงแม้รัฐบาลจะอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางเศรษฐกิจให้ทันสมัย เพราะระบบเศรษฐกิจเก่าเริ่มล้าสมัยไม่ทันเศรษฐกิจของโลก เมืองพิษณุโลกยังคงมีบทบาททางเศรษฐกิจในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐเหมือนเดิม แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบวิธีการจัดเก็บเพื่อให้เข้ากับโครงสร้างทางเศรษฐกิจใหม่ของรัฐ

เพื่อจะได้เข้าใจบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 จำเป็นต้องศึกษาถึง รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลก สภาพการค้าของเมืองพิษณุโลก และผลของสนธิสัญญาเบาริงที่มีต่อบทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437

การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในเมืองพิษณุโลกมี 3 ประเภท คือ ส่วย ภาษีอากร และการผูกขี้ขาวจีน ดังมีรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

1.1 รายได้ที่เกิดจากส่วย

เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐบาลในรูปของส่วย ส่วยที่สำคัญของเมืองพิษณุโลกที่ทำรายได้หลักให้กับรัฐบาลในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ได้แก่ ส่วยไม้ขอนสัก ส่วยสีผึ้ง ส่วยทอง ส่วยเงิน ส่วยนํ้ารัก ส่วยนํ้ากัวยาง และส่วยค่าพระยอมสงฆ์ กองส่วยเหล่านี้มีข้อมูลการจัดเก็บดังนี้

(1) รายได้จากส่วยไม้ขอนสัก

การจัดเก็บส่วยไม้ขอนสักในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 มีการจัดเก็บทั้งจาก กองส่วย และส่วยเกณฑ์ควบคู่กัน ดังนั้นจึงขอกล่าวรวมกันว่าเป็นรายได้จากกองส่วยไม้ขอนสัก ในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 กองส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกยังคงส่งส่วยเป็นไม้ขอนสักให้กับรัฐบาลประมาณปีละ 443 ตัน¹ หลังจากนั้นเป็นต้นมาไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการส่งไม้ขอนสักส่วยได้ จนกระทั่ง พ.ศ. 2423 - 2433 พบหลักฐานการจัดเก็บไม้ขอนสักอีกครั้งหนึ่ง และพบว่ามีการส่งเงินแทนไม้ขอนสักเป็นส่วนใหญ่ ในช่วง พ.ศ. 2423 - 2433 กองส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกมีไม้ต่ำกว่า 11 กอง² และพบว่ารัฐได้มีการเกณฑ์ส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกเป็นจำนวนมาก ดังนั้น พ.ศ. 2423 รัฐได้เกณฑ์ไพร่จำนวน 1,699 คน³ ตัดไม้ขอนสักตั้งข้อมูลต่อไปนี้

1กรมศิลปากร. เล่มที่ 81. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.
บัญชีจำนวนไม้เมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 136. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.
จ.ศ. 1225. สารตราถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขอนสักลงไปได้รับแล้ว.
และกรมศิลปากร. เล่มที่ 72. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1228. ใบบอกบัญชี
จำนวนไม้เมืองพิษณุโลก.

2กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
ที่ 55. 13 ธันวาคม ร.ศ. 109.

3กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12.ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 2 ฯ 7 ค่ำ จ.ศ. 1248. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

<u>เมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลก</u>	<u>จำนวน (คน)</u>
พิษณุโลก	598
นครไทย	287
นครชุม	50
ชาติตระการ	28
ด่านซ้าย	174
ภูครั้ง	444
ชุมแสง	17
นครป่าหมาก	6
คำ	17
เทพ	24
ตะนัม	14
พรมพิราม	19
ศรีพรม	12
ไชยนาม	9
รวม	1,699

ปรากฏว่า ไพร่ 1,699 คน ยินยอมที่จะไปตัดไม้ขนสัก 200 คน ส่วนไพร่ที่เหลืออีก 1,499 คน ส่งเงินแทนการเกณฑ์ไม้ขนสัก คนละ 3 ตำลึง 2 บาท ดังนั้นเมืองพิษณุโลกได้จัดเก็บเงินส่งแทนไม้ขนสักได้ 262 ชั่ง 6 ตำลึง 2 บาท¹

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12.ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 2 ๑ 7 ค่ำ จ.ศ. 1248. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

ใน พ.ศ. 2426 - 2429 รัฐได้เร่งเงินค้ำจุนกองส่วยไม้ขนนกที่เกณฑ์ตัดไปแล้ว 4 ปี คิดเป็นเงิน 848 ชั่ง 7 ตำลึง¹ คิดเฉลี่ยปีละ 212 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท แสดงว่าในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองพิษณุโลกส่งเงินแทนการเกณฑ์ไม้ขนนกประมาณปีละ 212 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท ต่อมาใน พ.ศ. 2433 รัฐได้เกณฑ์ไพร่ส่วยไม้ขนนกเมืองพิษณุโลก จำนวน 11 กองไปราชการ² และในปีนั้นพบว่าการส่งเงินส่วยไม้ขนนกประมาณ 84 ชั่ง 5 ตำลึง 3 บาท³

ส่วนการจัดเก็บส่วยไม้ขนนกหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บได้ เพราะบางเมืองของหัวเมืองฝ่ายเหนือไม่พบหลักฐานการจัดเก็บ และบางเมืองปรากฏหลักฐานการจัดเก็บบ้างแต่ก็ไม่สมบูรณ์ เพราะน่าจะไม่สามารถจัดเก็บส่วยไม้ขนนกได้มากกว่าข้อมูลที่ตรวจพบ

อาจกล่าวสรุปได้ว่า กองส่วยไม้ขนนกเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐตั้งตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 73. วัน 5⁷ 1 คำ จ.ศ. 1248.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55. 13 ธันวาคม ร.ศ. 109.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 5. 10 เมษายน ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 28 เลขที่ 35. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับเงินไม้ขนนกเกณฑ์. ลงวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 29 เลขที่ 25. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับไม้ขนนกเกณฑ์. ลงวันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ. 109.

ตาราง 28 การส่งส่วยไม้ขนสักประจำปีของเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	ส่งส่วยไม้ขนสักประมาณปีละ
2398-2409	443 ต้น
2423	262 ชั่ง 6 ตำลึง 2 บาท
2426-2429	212 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท
2433	84 ชั่ง 5 ตำลึง 3 บาท และไม้ 80 ต้น

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 81. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. บัญชีจำนวนไม้เมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เลขที่ 136. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1225. สารตราฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องส่งไม้ขนสักลงไปได้รับแล้ว. กรมศิลปากร. เลขที่ 72. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1228. ใบบอกบัญชีจำนวนไม้เมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 2¹ 7 ค่ำ จ.ศ. 1248. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 73. วัน 5⁷ 1 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55. 13 ธันวาคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 5. 10 เมษายน ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 28 เลขที่ 35. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตอบรับเงินไม้ขนสักเกณฑ์. ลงวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 29 เลขที่ 25. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตอบรับไม้ขนสักเกณฑ์. ลงวันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ. 109.

จากตารางการส่งส่วยไม้ขนสักประจำปีของเมืองพิษณุโลกพบว่า ใน พ.ศ. 2398 - 2409 เมืองพิษณุโลกส่งส่วยไม้ขนสักเป็นไม้ แต่ใน พ.ศ. 2423 เป็นต้นมา เมืองพิษณุโลกส่งเงินแทนไม้ขนสัก

(2) รายได้จากส่วยเงิน

กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกจัดตั้งขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 การจัดตั้งกองส่วยเงินเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลทำให้กองส่วยที่จัดเก็บในรูปผลผลิตสิ่งของล้มสลายไปดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 หลังจาก พ.ศ. 2390 เป็นต้นมาไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บส่วยเงินได้จนกระทั่ง พ.ศ. 2426¹ พบหลักฐานการจัดเก็บส่วยเงินอีกครั้งหนึ่ง และพบหลักฐานการส่งส่วยเงินให้แก่รัฐจนถึง ปี พ.ศ. 2434 เท่านั้น กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2426 - 2434 มีทั้งหมด 30 กอง ซึ่งมีรายละเอียดการจัดเก็บส่วยเงินดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 29 การส่งส่วยเงินของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2426 - 2434

กอง	ส่งส่วยเงินประมาณปีละ
หลวงพิพิธรงค์	3 ชั่ง
ขุนรักษ์หิริญ	9 ตำลึง
ขุนประเสริฐสมบัติ	15 ตำลึง
ขุนธราไพโรสน	4 ชั่ง 5 ตำลึง
ขุนรงค์ภักดี	2 ชั่ง
ขุนรักษานิกร	16 ตำลึง 2 บาท
ขุนประมวลตรีพล	1 ชั่ง 10 ตำลึง

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 6 ๆ 6 ค่ำ จ.ศ. 1247. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

ตาราง 29 (ต่อ)

กอง	ส่งส่วยเงินประมาณปีละ
ขุนจอมพลภักดี	2 ชั่ง
ขุนพิทักษ์สมบัติ	9 ชั่ง
ขุนอุดมสมบัติ	1 ชั่ง
ขุนโสภาสมบัติ	1 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนสนิทสมบัติ	1 ชั่ง 16 ตำลึง
หลวงไพรรณรักษา	4 ชั่ง
หลวงพินิจบังจง	1 ชั่ง 19 ตำลึง
ขุนอภัยสนิท	1 ชั่ง 14 ตำลึง
ขุนประมวลสมบัติ	1 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนณรงค์พิทักษ์	2 ชั่ง 5 ตำลึง 2 บาท
ขุนสวัสดิ์โกศา	1 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนศรีพนมไพร	4 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนธราสมบัติ	1 ชั่ง 8 ตำลึง 2 บาท
ขุนภักดีราชทรัพย์	10 ตำลึง 2 บาท
ขุนขจรสมบัติ	2 ชั่ง
ขุนพิทักษ์ประชาราช	1 ชั่ง 10 ตำลึง
ขุนหิรัญไพรสน	4 ชั่ง
ขุนบริบูรณ์สมบัติ	6 ชั่ง
ขุนวิเศษ	18 ตำลึง
หลวงอินรักษา	10 ชั่ง

ตาราง 29 (ต่อ)

กอง	ส่งส่วยเงินประมาณปีละ
ขุนสุนทรภักดี	1 ชั่ง 7 ตำลึง
ขุนสุรณรงค์	3 ชั่ง
ขุนศรีสมบัติ	10 ตำลึง 3 บาท
รวม	74 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. กรกฎาคม ร.ศ. 95 - มีนาคม ร.ศ. 102. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. มกราคม ร.ศ. 102 - 6 ธันวาคม 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม ร.ศ. 103 - พฤษภาคม ร.ศ. 105. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม ร.ศ. 106 - พฤศจิกายน ร.ศ. 107. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤศจิกายน ร.ศ. 107 - 20 ตุลาคม ร.ศ. 107. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. 12 กรกฎาคม - 17 ธันวาคม 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 1 เลขที่ 46. สารตราเจ้าพระยาจักร์ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับเงินส่วย. ลงวันที่ 6 ๆ 6 ค่ำ จ.ศ. 1247. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 29 เลขที่ 1, 6, 7, 27, 31, 42, 45, 51, 53, 64, 66, 67. สารตราเจ้าพระยาจักร์ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับส่วยเงิน. ร.ศ. 109.

จากตารางการส่งส่วยเงินของเมืองพิษณุโลกจะเห็นว่า รัฐมีรายได้จากการจัดเก็บส่วยเงิน ตั้งแต่ปี 2426 - 2434 ประมาณปีละ 74 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท หรือประมาณปีละ 5,979 บาท อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. 2430 รัฐได้เกณฑ์แรงงานเลกกองส่วยเงินบางกองไปทำพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าหม่อมมาลากรมสมเด็จพระบารามบรมบพิตร บราคว่าเลกส่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้ส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานคนละ 7 บาท เป็นจำนวนเงิน 20 ชั่ง 9 ตำลึง 2 บาท หรือ 1,638 บาท¹ ซึ่งแสดงว่าใน พ.ศ. 2430 เมืองพิษณุโลกส่งเงินส่วยเงินให้รัฐถึง 95 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท หรือ 7,617 บาท

ถ้าพิจารณาถึงการจัดเก็บกองส่วยเงินตั้งแต่จัดตั้งขึ้นมาจะพบว่า เคมีใน พ.ศ. 2389 กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 11 กอง จัดเก็บเงินได้ 68 ชั่ง 15 ตำลึง และพ.ศ. 2390 กองส่วยเงินลดลงเหลือ 10 กอง จัดเก็บเงินส่วยได้ 35 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท² ต่อมา พ.ศ. 2426 - 2434 กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้เพิ่มจำนวนขึ้นอีกเป็น 30 กอง จัดเก็บเงินส่วยได้ประมาณปีละ 74 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท ยกเว้น พ.ศ. 2430 รัฐมีรายได้จากกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกถึง 95 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท เพราะเลกส่วยเงินเมืองพิษณุโลกส่งเงินค่าแรงงานแทนการเกณฑ์แรงงานทำพระเมรุพร้อมกับเงินส่วย จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่าปริมาณกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก พบว่ารัฐเปิดโอกาสให้ไพร่ส่วยชำระเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานในกองส่วย เมื่อไพร่ไม่มีพันธะกับระบบเกณฑ์แรงงานทำให้ไพร่สามารถไปประกอบอาชีพส่วนตัวได้ เช่น ทำนา ค้าขาย รับจ้างแรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกยังมีความรับผิดชอบในการส่งเงินส่วยอย่างต่อเนื่องกันเพราะปรากฏหลักฐานว่า ถ้านายกองส่วยเงินถึงแก่กรรมก็จะมีปลัดในกองส่วย หรือผู้ใกล้ชิดนายกองรับผิดชอบ

---

1 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม ร.ศ. 106 - พฤศจิกายน ร.ศ. 107.

2 กรมศิลปากร. เล่มที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลกส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ. และกรมศิลปากร. เล่มที่ 153. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

ขอบแทน เช่น ขุนพิพิธณรงค์ถึงแก่กรรม หมื่นสวัสดิ์โกศบาลัดคองส่งเงินส่วยแทน¹ และหลวง
พินิจบันจงนายกองส่วยเงินถึงแก่กรรม หลวงกิจจากาษาบริดาส่งเงินส่วยแทน² เป็นต้น

ส่วนรายได้จากการการจ้ดเก็บส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ สามารถตรวจสอบ
หลักฐานการจ้ดเก็บในช่วง พ.ศ. 2428 - 2434 ได้เป็นบางเมืองเท่านั้น ซึ่งสามารถนำข้อมูล
การจ้ดเก็บมาเปรียบเทียบกับรายได้จากการจ้ดเก็บของกองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกได้ดังตาราง
ต่อไปนี้

ตาราง 30 การส่งเงินของกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434

เมือง	ส่งส่วยเงินประมาณปีละ
พิษณุโลก	74 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท
สุโขทัย	53 ชั่ง 17 ตำลึง 3 บาท
กำแพงเพชร	40 ชั่ง 4 ตำลึง 2 บาท
นครสวรรค์	36 ชั่ง 2 ตำลึง 1 บาท
พิจัย	31 ชั่ง 10 ตำลึง 3 บาท
เมืองอื่น ๆ	ไม่พบหลักฐานการจ้ดเก็บ

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.- สารตรา เล่ม 1 - 34
(จ.ศ. 1247 - จ.ศ. 1250 และ ร.ศ. 108 - ร.ศ. 110.) สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตอบรับเงินส่วยเมืองต่าง ๆ. จ.ศ. 1247 - จ.ศ. 1253.

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 37.
วัน 1 ¹² 1 คำ จ.ศ. 1249.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 76.
วัน 1 ³ 3 คำ จ.ศ. 1250.

ที่มา (ต่อ)

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 กรกฎาคม ร.ศ. 95 - มีนาคม ร.ศ. 102. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. มกราคม ร.ศ. 102 - 6 ธันวาคม 110.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 พฤษภาคม ร.ศ. 103 - พฤษภาคม ร.ศ. 105. กรมศิลปากร. เอกสาร
 รัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม ร.ศ. 106 -
 พฤศจิกายน ร.ศ. 107. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2. 12ก/12.
ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤศจิกายน ร.ศ. 107 - 20 ตุลาคม ร.ศ. 107.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 12 กรกฎาคม - 17 ธันวาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2. 12ก/1. ใบบอกเมืองสุโขทัย. มีนาคม ร.ศ. 103 - ธันวาคม ร.ศ. 107.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/3. ใบบอกเมืองสุโขทัย.
 31 สิงหาคม ร.ศ. 109 - 24 มกราคม ร.ศ. 110.- กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองสุโขทัย. 27 มกราคม -
 31 ธันวาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/2.
ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. มีนาคม ร.ศ. 103 - 27 พฤษภาคม 110. กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/3. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. กรกฎาคม
 ร.ศ. 107 - 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. ม.2.12ก/12.
ใบบอกเมืองนครสวรรค์. 20 ตุลาคม ร.ศ. 109 - 28 มีนาคม ร.ศ. 110.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองนครสวรรค์.
 3 มีนาคม ร.ศ. 109 - 18 มีนาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2.12ก/7. ใบบอกเมืองพิษัย. ธันวาคม ร.ศ. 107 - 14 มกราคม ร.ศ. 108.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/9. บัญชีใบบอกเมืองพิษัย.
 4 เมษายน - 13 มีนาคม ร.ศ. 110.

จากข้อมูลการส่งเงินของกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434 จะเห็นได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีอัตราการส่งเงินส่วยเงินให้รัฐมากเป็นอันดับ 1 ของจำนวนกองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือ คือ ส่งส่วยเงินให้รัฐประมาณปีละ 74 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท

อาจสรุปได้ว่า กองส่วยเงินเมืองพิษณุโลกเป็นกองส่วยเงินที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุด ในบรรดากองส่วยเงินหัวเมืองฝ่ายเหนือเพราะ สามารถทำรายได้ให้กับรัฐได้ประมาณปีละ 5,979 บาท

(3) รายได้จากส่วยทอง

กองส่วยทองเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐานการจัดเก็บในช่วง พ.ศ. 2422 - 2433 ว่ามี กองส่วยทอง 3 กอง คือ กองขุนพิณจันดชา กองขุนจำนงภักดี และกองพระเมืองคำ กองส่วยทองคำเมืองพิษณุโลกจัดเก็บส่วยทองส่งให้รัฐได้คงข้อมูลต่อไปนี้

1. กองพระเมืองคำ มีหลวงไชยชมพลปลัดกองส่วยเป็นผู้ส่งเงินส่วยแทน สามารถส่งเงินแทนทองคำได้ประมาณ ปีละ 7 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท¹
2. กองขุนพิณจันดชา ส่งเงินแทนทองคำประมาณปีละ 5 ชั่ง²
3. กองขุนจำนงภักดี ส่งเงินแทนทองคำส่วยประมาณปีละ 4 ชั่ง 17 ตำลึง 1 บาท³

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า กองส่วยทองเมืองพิษณุโลกส่งเงินแทนทองคำส่วยให้รัฐประมาณปีละ 17 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท ส่วนหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ที่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บส่วยทอง คือ เพชรบูรณ์ พิษัย และสวรรคโลก ซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบการจัดเก็บส่วยทองระหว่างกองส่วยทองเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ได้ดังนี้

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 6 ¹¹ 6 ค่ำ จ.ศ. 1243. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 81.
วัน 2 ¹² 12 ค่ำ จ.ศ. 1248.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 82.
วัน 2 ¹² 12 ค่ำ จ.ศ. 1248.

ตาราง 31 การส่งส่วยทองของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2433

เมือง	ส่งเงินแทนทองคำประมาณปีละ
เพชรบูรณ์	30 ชั่ง 11 ตำลึง 2 บาท
พิษณุโลก	17 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท
พิจัย	17 ชั่ง 12 ตำลึง 1 บาท
สวรรคโลก	7 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1.

ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6¹¹ 6 คำ จ.ศ. 1243. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก)

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 81.

วัน 2¹² 12 คำ จ.ศ. 1248. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 82. วัน 2¹² 12 คำ จ.ศ. 1248. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์. 31 สิงหาคม

ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.12ก/1.

ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์. 22 มีนาคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสาร

รัชกาลที่ 5. รล.- สารตรา เล่มที่ 27 เลขที่ 29. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ

ถึงเมืองพิจัย เรื่องตอบรับเงินส่วยทอง. ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 109.

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.- สารตรา เล่มที่ 29 เลขที่ 126.

สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิจัย เรื่องตอบรับเงินส่วยทอง. ลงวันที่ 6 ตุลาคม

ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.- สารตรา เล่มที่ 5

เลขที่ 175. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองสวรรคโลก เรื่องตอบรับเงินส่วยทอง.

ลงวัน 6⁵ 3 คำ จ.ศ. 1248.

จากตารางการส่งเงินแทนทองคำของกองส่วยทองหัวเมืองฝ่ายเหนือจะเห็นว่า กองส่วยทองเมืองเพชรบูรณ์มีอัตราการส่งส่วยทองคำมากเป็นอันดับ 1 ของกองส่วยทองหัวเมืองฝ่ายเหนือ อันดับ 2 คือ กองส่วยทองเมืองพิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2429 รัฐได้เกณฑ์เลิกกองส่วยทองเมืองพิษณุโลกไปทำพระเมรุกรมพระยาบวรราชปักษ์ ปรากฏว่าเลิกกองส่วยทองเมืองพิษณุโลกได้ส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำพระเมรุเป็นจำนวน 2 ชั่ง 9 ตำลึง 2 บาท¹ ซึ่งส่งมาพร้อมกับเงินส่วย ทำให้รัฐมีรายได้จากกองส่วยทองในปีนั้นเพิ่มเป็น 20 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท

(4) รายได้จากส่วยสีผึ้ง

การจัดเก็บกองส่วยสีผึ้งในช่วง พ.ศ. 2352 - 2398 ปรากฏหลักฐานการส่งส่วยสีผึ้งในรูปสีผึ้งอย่างเดียว แต่การจัดเก็บสีผึ้งในช่วงหลัง พ.ศ. 2398 เป็นต้นมาได้มีการส่งเงินแทนสีผึ้งเป็นส่วนใหญ่ กองส่วยสีผึ้งเมืองพิษณุโลก สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บส่วยสีผึ้งได้ระหว่างพ.ศ. 2423 - 2434 เท่านั้น และพบหลักฐานการจัดเก็บส่งเงินและสีผึ้งให้รัฐดังตารางต่อไปนี้

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 82.

ตาราง 32 การส่งส่วยสิ่งเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2423 - 2434

กอง	ส่งส่วยสิ่งเมืองประมาณปีละ
ขุนนักตี่จุมพล	(เงิน) 3 ชั่ง 10 ตำลึง 2 บาท
ขุนพิทักษ์ภักดี	1 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท
ขุนพิทักษ์ไพรวัน	6 ชั่ง 4 ตำลึง 2 บาท
ขุนมัตถุรงค์	1 ชั่ง 7 ตำลึง
ขุนขจรไพรสน	4 ชั่ง
ขุนเจริญจุมพล	(สิ่ง) 4 หาบ 4 ชั่ง
รวม	เงิน 17 ชั่ง 2 บาท สิ่ง 4 หาบ 4 ชั่ง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1.

ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 1 ⁷ 11 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก)

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.

วัน 6 ¹² 11 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก). กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 9. 27 กันยายน

ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 32. วัน 3 ⁸ 9 ค่ำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 31. วัน 5 ¹⁴ 10 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 64. วัน 4 ⁴ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 3. วัน 7 ⁸ 11 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 9.

27 กันยายน ร.ศ. 110.

จากตารางการส่งส่วยสีผึ้งของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2423 - 2434 พบว่า กองส่วยเมืองพิษณุโลกมีทั้งหมด 6 กอง และเมืองพิษณุโลกส่งส่วยสีผึ้งให้รัฐเป็นเงิน แทนสีผึ้งประมาณปีละ 17 ชั่ง 2 บาท และสีผึ้ง 4 ทาบ 4 ชั่ง แต่ในปี พ.ศ. 2530 การส่งส่วยสีผึ้งของเมืองพิษณุโลกได้เพิ่มขึ้น เพราะเลิกส่งส่วยสีผึ้งถูกเกณฑ์แรงงานไปทำ พระเมรุกรมพระยาบาราบปรบักษ์ แต่เลิกส่งส่วยสีผึ้งได้ส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน คนละ 7 บาท เป็นจำนวนเงิน 10 ชั่ง 15 ตำลึง 1 บาท¹ ซึ่งเงินจำนวนนี้ได้ส่งพร้อมกับ เงินส่วยทำให้เงินส่วยสีผึ้งเพิ่มเป็น 27 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท

ส่วนรายได้จากการจัดเก็บส่วยสีผึ้งหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434 นั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรายได้จากการจัดเก็บของเมืองพิษณุโลก ปรากฏข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 52.
วัน 1 ฯ 7 คำ จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 21. วัน 3 ฯ 6 คำ จ.ศ. 1249. และกรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 19. วัน 5 ฯ 7 คำ
จ.ศ. 1249.

ตาราง 33 การส่งส่วยสิ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434

เมือง	ส่งส่วยสิ่งของประมาณปีละ
พิษณุโลก	เงิน 17 ชั่ง 2 บาท สี่ฝู 4 ทาบ 4 ชั่ง
สุโขทัย	เงิน 10 ชั่ง 14 ตำลึง สี่ฝู 13 ทาบ
พิจิตร	เงิน 11 ชั่ง 16 ตำลึง 2 บาท สี่ฝู 2 ทาบ 64 ชั่ง
กำแพงเพชร	เงิน 11 ชั่ง 8 ตำลึง 3 บาท
นครสวรรค์	เงิน 10 ชั่ง 16 ตำลึง สี่ฝู 1 ทาบ 92 ชั่ง
สวรรคโลก	สี่ฝู 4 ทาบ
เพชรบูรณ์	สี่ฝู 2 ทาบ 40 ชั่ง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1.

ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 1⁷ 11 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก)

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.

วัน 6¹² 11 ค่ำ จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 9. 27 กันยายน

ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 32. วัน 3⁸ 9 ค่ำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 31. วัน 5¹⁴ 10 ค่ำ
จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก./10.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 3. วัน 7⁸ 11 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 9. 27 กันยายน

ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่มที่ 1 - 34

จ.ศ. 1247 - 1250 และ ร.ศ. 108 - 110. สารตราฯ เรื่องตอบรับส่วยสิ่ง.

จ.ศ. 1247 - จ.ศ. 1250. และ ร.ศ. 108 - 110. กรมศิลปากร.

ที่มา (ต่อ)

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. มีนาคม
 ร.ศ. 103 - 27 พฤษภาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองสุโขทัย. มีนาคม ร.ศ. 103 - ธันวาคม ร.ศ. 107.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองนครสวรรค์.
 20 ตุลาคม ร.ศ. 109 - 28 มีนาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิจิตร. เมษายน
 ร.ศ. 107 - 6 มีนาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์. พฤศจิกายน ร.ศ. 99 - 11
 ตุลาคม ร.ศ. 110.

จากตารางการส่งส่วยสิ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434 พบว่า
 เมืองพิษณุโลกมีอัตราการส่งส่วยสิ่งของมากเป็นอันดับ 1 ของกองส่วยสิ่งของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

อาจกล่าวได้ว่า สิ่งนี้ยังคงเป็นส่วยที่รัฐต้องการอยู่เพื่อใช้ในการทางศาสนา
 เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐในรูปของส่วยสิ่งของ โดยสามารถจัดส่งให้รัฐ
 ได้ประมาณปีละ 17 ชั่ง 2 บาท และสิ่ง 4 หาบ 4 ชั่ง

(5) รายได้จากกองส่วยน้ำรัก

กองส่วยน้ำรักพบหลักฐานการจัดเก็บในเมืองพิษณุโลกครั้งแรกใน พ.ศ. 2367¹
 เพราะก่อนหน้านั้นจะเป็นแค่การเกณฑ์เป็นครั้งคราวไม่มีการจัดตั้งเป็นกองส่วยภายหลังจากปี
 พ.ศ. 2373 ก็ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บได้อีกจนกระทั่ง พ.ศ. 2423² จึงสามารถ

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1186.

บัญชีส่วยอากร จ.ศ. 1186.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
 วัน 7 ¹/₁₀ ค่า จ.ศ. 1242. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

ตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บส่วยน้ำรั้งได้อีกครั้งหนึ่ง ในปีดังกล่าวกองส่วยน้ำรั้งเมืองพิษณุโลก มีหลักฐานการจัดเก็บ 3 กอง คือ กองหลวงอินสมบัติ กองหลวงอาษาบุรีรักษ์ และกองขุนรักษ์ พิชัย การส่งส่วยน้ำรั้งส่วนใหญ่จะส่งเป็นเงินแทนน้ำรั้ง สำหรับหลักฐานการส่งส่วยน้ำรั้งปรากฏ หลักฐานการจัดเก็บระหว่าง พ.ศ. 2423 - 2432 เท่านั้น ซึ่งเมืองพิษณุโลกสามารถส่งเงิน แทนน้ำรั้งได้ประมาณปีละ 20 ชั่ง 7 ตำลึง¹ แต่ใน พ.ศ. 2430 ได้มีการเกณฑ์เลกกองส่วย น้ำรั้งเมืองพิษณุโลกไปทำพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จ พระบาราม ประจักษ์ ปรากฏว่ากองหลวงอินสมบัติได้จัดส่งเงินไปแทนการเกณฑ์แรงงานเป็นจำนวน 6 ชั่ง 4 ตำลึง 2 บาท² ให้รัฐพร้อมกับส่วย ทำให้ปีนี้อัตราการส่งส่วยน้ำรั้งเพิ่มขึ้นเป็น 26 ชั่ง 11 ตำลึง 2 บาท

---

1 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 3⁴ 4 คำ จ.ศ. 1243. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 35. วัน 4⁵ 9 คำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 46. วัน 3⁸ 11 คำ จ.ศ.
1248. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 41.
วัน 5⁵ 7 คำ จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24. วัน 6¹¹ 8 คำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสาร
รัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 33. วัน 4¹⁴ 10 คำ จ.ศ. 1250.
กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 68.
วัน 6¹³ 12 คำ จ.ศ. 1250. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 21. 14 กรกฎาคม ร.ศ. 108.

2 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 41.
วัน 5⁵ 7 คำ จ.ศ. 1249.

นอกจากนั้นการจัดเก็บส่วยน้ำรักยังปรากฏการยกยอกเงินหลวงเมื่อ พ.ศ. 2424 โดยการไม่ออกใบเสร็จเงินส่วยเป็นหลักฐานด้วย ดังปรากฏว่า "หมื่นโยธา หมื่นจิตร นายหมวดคุมเลกในหลวงอินสมบัติ นายกองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกกับไพร่ 29 คน ฟ้องว่า หลวงอินสมบัติ นายกองเก็บเงินส่วยกับไพร่ 7 - 8 บาท ไม่ออกใบเสร็จ ขอแยกทำส่วยน้ำรักอีก 1 กอง"¹

ส่วนการจัดเก็บส่วยน้ำรักหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ปรากฏว่ามีการทำส่วยน้ำรัก 2 เมือง คือ เมืองพิษย และเมืองพิษณุโลกเท่านั้น อัตราการส่งส่วยน้ำรักของทั้ง 2 เมือง มีดังนี้ คือ

เมืองพิษย	ส่งส่วยน้ำรักประมาณปีละ 12 ชั่ง 13 ตาลึง 2 บาท ²
เมืองพิษณุโลก	ส่งส่วยน้ำรักประมาณปีละ 20 ชั่ง 7 ตาลึง

จะเห็นได้ว่า กองส่วยน้ำรักเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการหารายได้ให้กับรัฐประมาณปีละ 20 ชั่ง 7 ตาลึง ซึ่งมากกว่ากองส่วยน้ำรักเมืองพิษยซึ่งส่งได้ประมาณปีละ 15 ชั่ง 13 ตาลึง 2 บาท นอกจากนี้ ยังพบว่าการจัดเก็บส่วยน้ำรักได้แปรเปลี่ยนเป็นการส่งเงินแทนการส่งน้ำรักแล้ว

(6) รายได้จากส่วยน้ำมันยาง

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองเดียวในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ปรากฏหลักฐานการจัดตั้งกองส่วยน้ำมันยาง เพราะส่วนใหญ่จะเป็นแค่การเกณฑ์น้ำมันยางเป็นครั้งคราวไม่มีการจัดตั้งกองส่วยน้ำมันยางขึ้น กองส่วยน้ำมันยางจัดตั้งขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2429 มีจำนวน 1 กอง คือ กองหลวงประชุมนิกร ซึ่งสามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บได้ 3 ปี ดังตารางต่อไปนี้

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 3⁴ 4 ค่ำ จ.ศ. 1243. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 8 เลขที่ 330.
สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษย เรื่องตอบรับส่วยน้ำรัก. ลงวัน 2⁵ 5 ค่ำ จ.ศ. 1249.
และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล.-สารตรา เล่ม 27 เลขที่ 67. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯถึงเมืองพิษยเรื่องตอบรับส่วยน้ำรัก. ลงวันที่ 5 ตุลาคม ร.ศ. 109.

ตาราง 34 การส่งส่วยน้ำมันยางของเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	จำนวนเลกส่วย	ส่งส่วยน้ำมันยางปีละ
2429	83	9 ชั่ง 12 ตำลึง
2430	51	4 ชั่ง 9 ตำลึง 1 บาท น้ำมันยาง 5,000 ทะนาน
2431	51	8 ชั่ง 6 บาท

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 80. วัน 2 ¹² 12 คำ จ.ศ. 1248. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 20. วัน 1 ¹ 7 คำ จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 65. วัน 6 ⁶ 12 คำ จ.ศ. 1250. และกรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 89. วัน 6 ⁶ 12 คำ จ.ศ. 1250.

จากตารางการส่งส่วยน้ำมันยางของเมืองพิษณุโลกจะเห็นได้ว่า ใน พ.ศ. 2429 กองส่วยน้ำมันยางส่งส่วยให้รัฐปีละ 9 ชั่ง 12 ตำลึง แต่พอถึง พ.ศ. 2430 ส่งส่วยให้รัฐลดลงเหลือ 4 ชั่ง 9 บาท และน้ำมันยางอีก 5,000 ทะนาน ซึ่งน้ำมันยางจำนวนนี้เป็น การเกณฑ์ไปใช้ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระบวรราชปักษ์ น้ำมันยางจำนวน 5,000 ทะนานนี้ เมืองพิษณุโลกได้เกณฑ์เอาจาก เมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลกอีกที่หนึ่ง กล่าวคือ เกณฑ์จากเมืองชุมแสง 3,000 ทะนาน และเมืองนครป่าหมาก 2,000 ทะนาน¹ ส่วนใน พ.ศ. 2431 รัฐมีรายได้จากกองส่วย

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 31. วัน 7 ¹⁵ 6 คำ จ.ศ. 1249.

น้ำหมันยางเมืองพิษณุโลกจำนวน 8 ชั่ง 6 บาท สำหรับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ไม่ปรากฏหลักฐานการจัดตั้งกองส่วยน้ำหมันยาง แสดงว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการส่งส่วยน้ำหมันยางให้รัฐเพียงเมืองเดียวในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

(7) รายได้จากส่วยค่าพระโยมสงฆ์

กองส่วยค่าพระโยมสงฆ์เมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการจัดเก็บส่วยครั้งแรกใน พ.ศ. 2425¹ หน้าที่ของเลกพระโยมสงฆ์ก็คือ การไปท้าววัดต่าง ๆ เช่น การเกณฑ์แรงเลก พระโยมสงฆ์ไปท้าววัดพระเชตุพน² การจัดเก็บค่าพระโยมสงฆ์ในช่วง พ.ศ. 2425 - 2432 จะมีการจัดเก็บเป็นเงินโดยเก็บคนหนึ่งปีละ 3 เดือน เดือนละ 6 บาท ดังนั้นเลกพระโยมสงฆ์จะเสียค่าพระโยมสงฆ์ปีละ 4 คำลึง หรือ 18 บาทต่อคน³ กองส่วยค่าพระโยมสงฆ์เมืองพิษณุโลกจะมี 5 กอง คือ กองหลวงชั้นโท กองขุนชำนาญ กองขุนบารุง กองหมื่นแล้ว และกองพระแก้วอาษาเมืองด่านซ้าย ค่าพระโยมสงฆ์เมืองพิษณุโลกสามารถจัดเก็บได้ประมาณปีละ 55 ชั่ง 4 คำลึง⁴ สำหรับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บได้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก./1. บอกเมืองพิษณุโลก. วัน 2 ๆ 11 คำ จ.ศ. 1244. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

²แหล่งเดิม.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 1. 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 108.

⁴แหล่งเดิม. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 2 ๆ 11 คำ จ.ศ. 1247. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 30. วัน 3 ๆ 9 คำ จ.ศ. 1247. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 7 ๆ 10 คำ จ.ศ. 1249. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการจัดเก็บค่าพระโยมสงฆ์ส่งให้รัฐในรูปของส่วย ซึ่งสามารถทำรายได้ให้กับรัฐในด้านกิจการศาสนาปีละ 55 ชั่ง 4 ตาลึง

จะเห็นได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งทำรายได้ให้กับรัฐในรูปของส่วย กองส่วยของเมืองพิษณุโลกที่สำคัญที่ทำรายได้ให้กับรัฐเป็นจำนวนมาก ได้แก่ กองส่วยเงิน ส่วยไม้ขนสีก ส่วยทอง ส่วยสีผึ้ง ส่วยน้ำรัก ส่วยน้ำกันยาง และส่วยค่าพระโยมสงฆ์ ดังนั้น ตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นปริมาณรายได้จากการจัดเก็บกองส่วยต่าง ๆ ทั้งหมดของเมืองพิษณุโลกแต่ด้วยข้อจำกัดของหลักฐาน คือ ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บส่วยในเมืองพิษณุโลก บางชนิดในบางปีเป็นช่วง ๆ ไปได้ และหลังจาก พ.ศ. 2434 - 2437 ไม่พบหลักฐานการจัดเก็บส่วยในเมืองพิษณุโลกเลย ด้วยข้อจำกัดของข้อมูลดังกล่าวทำให้ภาพการจัดเก็บส่วยในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 บางช่วงเวลาขาดหายไป

ตาราง 35 รายได้จากกองส่วยต่าง ๆ ของเมืองพิษณุโลก

กองส่วย	พ.ศ.	จัดเก็บได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
ไม้ขนสีก	2398-2409	ไม้ 443 ต้น	
	2423	262 ชั่ง 6 ตาลึง 2 บาท	
	2425-2429	212 ชั่ง 1 ตาลึง 1 บาท	
	2433	84 ชั่ง 4 ตาลึง 7 บาท	
ส่วยเงิน		ไม้ 80 ต้น	
	2426-2434	74 ชั่ง 14 ตาลึง 3 บาท (5,979 บาท)	พ.ศ. 2430 เก็บได้ 95 ชั่ง 4 ตาลึง 1 บาท
ทอง	2422-2433	17 ชั่ง 14 ตาลึง 3 บาท	พ.ศ. 2429 เก็บได้ 20 ชั่ง 4 ตาลึง 1 บาท

ตาราง 35 (ต่อ)

กองส่วย	พ.ศ.	จัดเก็บได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
สีผึ้ง	2423-2434	17 ชั่ง 2 บาท และสีผึ้ง 4 หาบ 4 ชั่ง	พ.ศ. 2430 เก็บได้ 27 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท
น้ำรัก	2423-2432	20 ชั่ง 7 ตำลึง	พ.ศ. 2430 เก็บได้ 26 ชั่ง 11 ตำลึง 2 บาท
น้ำมันยาง	2429	9 ชั่ง 12 ตำลึง	
	2430	4 ชั่ง 9 ตำลึง 1 บาท และน้ำมันยาง 5,000 ทะนาน	
	2431	8 ชั่ง 6 บาท	
ค่าพระโยมสงฆ์	2425-2432	55 ชั่ง 4 ตำลึง	

ที่มา : รวบรวมจากตาราง 28 - ตาราง 34

1.2 รายได้จากภาษีอากร

การจัดเก็บภาษีอากรในช่วง พ.ศ. 2498 - 2437 มีทั้งประเภทที่รัฐจัดเก็บเองและเปิดโอกาสให้เอกชนทำการประมูลจัดเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ผู้ประมูลผูกขาดจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งจัดเก็บภาษีให้กับรัฐ ภาษีอากรสำคัญ ๆ ของเมืองพิษณุโลกที่หารายได้หลักให้กับรัฐมีดังต่อไปนี้

(1) รายได้จากอากรค่านา

อากรค่านา¹รัฐส่วนกลางจะเป็นผู้ดำเนินการจัดเก็บเอง การจัดเก็บอากรค่านาในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 จะเก็บในรูปตัวเงินทั้งหมด ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริง ใน พ.ศ. 2398 ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศ ทำให้รัฐมีรายได้จากการเก็บอากรค่านาเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นรัฐจึงได้ส่งเสริมให้ราษฎรขยายพื้นที่ทำนาออกไปอีก ดังปรากฏพระราชโองการของรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ. 2401 ว่า "ทุกวันนี้ลูกค้าต่างประเทศซื้อข้าว ราคาข้าวก็แพงขึ้นมากกว่าแต่ก่อนจะต้องคิดอ่านให้ท่านามีอุตสาหกรรมเพาะปลูกเพื่อยังชีพสร้างทางพวงมากขึ้น"¹ และใน พ.ศ. 2405 ว่า "ถ้าราษฎรผู้ใดไม่ทำนาให้ไปขอจองนาต่อข้าหลวงเสนากรมการกานันจะได้จัดแจงจองนาให้แก่ราษฎรทำ อย่าให้ที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ได้"² นอกจากนั้นรัฐยังมีการนโยบายส่งเสริมการทำนาทั่วประเทศโดยการยกเว้นค่านา ดังนี้

ก. นาหว่าน (นาคู่โค) พื้นที่บุกเบิกทำนาใหม่ให้ยกเว้นค่านาในปี 1 พอปี 2 - 3 ให้เก็บไร่ละ 1 ฟอง ปี 4 ให้เก็บเท่ากับอัตรานาคู่โค คือ ไร่ละ 1 สลึง 1 ฟอง³

ข. นาฟางลอย (นาค้ำหรือนาปัก) พื้นที่ที่ย้ายออกไปใหม่ให้ยกเว้นปี 1 พอปี 2 - 3 ให้เก็บไร่ละสลึง ปี 4 ให้เก็บไร่ละ 1 สลึง 1 ฟองตามกำหนดเดิม⁴

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 89. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. พระบรมราชโองการเรื่องการเก็บภาษีที่เค่นสร้างถากถางใหม่.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 115. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. เรื่องภาษีอากรค่านาและอารามต่าง ๆ.

³กรมศิลปากร. เลขที่ 89. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220.

⁴แหล่งเดิม.

ด้วยนโยบายส่งเสริมการทํานาดังกล่าวของรัฐ ทำให้เนื้อที่ทํานาของเมืองพิษณุโลก ในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ได้ขยายเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏข้อมูลดังต่อไปนี้

พ.ศ. 2405	เมืองพิษณุโลกมีเนื้อที่ทํานา	20,972 ไร่
พ.ศ. 2428	เมืองพิษณุโลกมีเนื้อที่ทํานา	22,077 ไร่ 2 งาน
พ.ศ. 2430	เมืองพิษณุโลกมีเนื้อที่ทํานา	37,190 ไร่ 2 งาน
พ.ศ. 2433	เมืองพิษณุโลกมีเนื้อที่ทํานา	39,138 ไร่ ¹

สำหรับการเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกนั้น พระยาพิษณุโลกจะตั้ง กรรมการ อำเภอกำนัน ออกนํากากับหมื่นอินเสนาออกเดินประเมินเรียกเก็บเงินค่านากับราษฎรในแขวงเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกภายใน 3 วัน โดยจัดเก็บค่านาไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง² ใน พ.ศ. 2432 รัฐได้นําดวงตราพระจุลจอมเกล้าหรือเสตมป์ไปใช้ในการควบคุมการเก็บอากรค่านาและตราจองค่านาโดยราษฎรเอาใบเทียบยําทํานามารับตราจองและชำระเงินค่านาสำหรับค่านาไถยมตราจองฉบับละ 1 ตำลึง 2 บาท³ เมื่อกรรมการและข้าหลวงกรมนา เก็บเงินอากรค่านาได้เท่าไร ก็จะหักสิทธิลดพระราชทานให้เจ้าเมือง 1 ส่วน กรรมการ 2 ส่วน อำเภอกำนัน 3 ส่วน และหมื่นอินเสนา 6 ส่วน⁴ เงินที่เหลือก็จะนําส่งรัฐบาล ใน พ.ศ. 2432 รัฐได้

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 25. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.

เรื่องส่งเงินค่านาเมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55. วัน 6 ³ 11 คํ่า จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36. วัน 5 ² 8 คํ่า จ.ศ. 1249. และกรมศิลปากร. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 75. 12 มีนาคม ร.ศ. 109.

²กรมศิลปากร. เลขที่ 25. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.

ส่งค่านาเมืองพิษณุโลก.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36. 23 ตุลาคม ร.ศ. 108.

⁴กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55. วัน 6 ³ 12 คํ่า จ.ศ. 1247.

ยกเลิกเงินพระราชทานแก่ข้าหลวงกรมฯ คงเหลือแต่เจ้าเมือง กรมการ อำเภอกำนัน
 ส่วนข้าหลวงกรมฯซึ่งออกทำการเรียกเงินค่านาได้เงินเดือนแทน โดยกรมฯได้เดือนละ 1 ชั่ง
 40 บาท เสมียนเอก 1 คน เดือนละ 30 บาท เสมียนหนึ่ง 2 คน ๆ ละ 20 บาท เสมียนเดินทุ่ง
 8 คน ๆ ละ 18 บาท ทัวเชือกหางเชือก 8 คน ๆ ละ 12 บาท เปี้ยเลี้ยงข้าหลวงเดือนละ
 30 บาท ข้าใช้สอยทั่ว ๆ ไป เดือนละ 12 บาท รวมเงินเดือนกองละ 5 ชั่ง 72 บาท รัฐให้
 เจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นคนจ่าย¹ ส่วนข้อมูลการจัดเก็บอากรค่านาของเมืองพิษณุโลกปรากฏหลักฐาน
 การจัดเก็บดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36.
 23 ตุลาคม ร.ศ. 108.

ตาราง 36 การจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	จัดเก็บอากรค่านาและค่าตราจองได้ปีละ	หมายเหตุ
2405	87 ชั่ง 19 ตาลึง 1 บาท	เก็บจากนา 12,291 ไร่ 3 งาน
2410	95 ชั่ง 16 ตาลึง 2 บาท 2 สลึง	
2419	57 ชั่ง 12 ตาลึง 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง	
2428	154 ชั่ง 1 ตาลึง 1 สลึง	
2429	148 ชั่ง 15 ตาลึง 1 บาท 2 สลึง	
2430	166 ชั่ง 15 ตาลึง 2 บาท 1 สลึง	
2431	184 ชั่ง 8 ตาลึง 3 สลึง 1 เฟื้อง	
2432	231 ชั่ง 15 ตาลึง 3 บาท 2 สลึง	
2433	231 ชั่ง 15 ตาลึง 3 บาท 2 สลึง	

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เล่มที่ 25. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. ส่งค่านาเมืองพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เล่มที่ 41. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1229. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งเงินค่านา. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6 ๆ 1 คำ จ.ศ. 1240. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55. วัน 6 ๆ 12 คำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 41. วัน 5 ๆ 8 คำ จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 26. วัน 5 ๆ 9 คำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36. 23 ตุลาคม ร.ศ. 108. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 75. 21 มีนาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 5. 12 กรกฎาคม ร.ศ. 110.

จากตารางข้อมูลการจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกจะเห็นได้ว่า รายได้จากการประเมินค่านาและค่าตราจองในแต่ละปีจะมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากปี พ.ศ. 2405 จัดเก็บได้ 87 ชั่ง 19 ตำลึง 1 บาท ต่อมาใน พ.ศ. 2433 สามารถจัดเก็บได้ถึง 231 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงนโยบายของรัฐในการส่งเสริมให้ราษฎรขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อการดำรงชีพประสบความสำเร็จ

แต่อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรค่านาเมืองพิษณุโลกก็มีปัญหาการยกยอกเงินอากรที่จัดเก็บ ดังใน พ.ศ. 2532 กรณีของพระยาไชยบูรณ์เมืองพิษณุโลกยกยอกเงินอากรค่านาจึงถูกเรียกตัวไปควบคุมที่กรุงเทพฯ ราษฎรและขุนนางเมืองพิษณุโลก จำนวน 2,306 คน ช่วยกันออกเงินจำนวน 66 ชั่ง 4 ตำลึง 2 บาท เพื่อใช้หนี้แทนและขอตัวพระยาไชยบูรณ์ไปช่วยราชการ¹ ส่วนการจัดเก็บอากรค่านาหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ บรากลูหลักฐานข้อมูลการจัดเก็บดังนี้

ตาราง 37 การจัดเก็บอากรค่านาหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2433

เมือง	พื้นที่นา	จัดเก็บอากรค่านาและค่าตราจองได้ปีละ	หมายเหตุ
พิษณุโลก	39,638 ไร่	231 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง	พื้นที่นาจะรวมนาที่ เรียกเก็บได้และนาที่ เรียกเก็บไม่ได้
พิชัย	39,465 ไร่ 2 งาน	213 ชั่ง 9 ตำลึง	

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 22. 5 กันยายน ร.ศ. 108. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 23. 6 กันยายน ร.ศ. 108. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24. 7 กันยายน ร.ศ. 108. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25. 8 กันยายน ร.ศ. 108.

ตาราง 37 (ต่อ)

เมือง	พื้นที่นา	จัดเก็บอากรค่านาและค่าตราจองได้ปีละ	หมายเหตุ
นครสวรรค์ และบรรพต พิชัย	48,970 ไร่ 2 งาน	201 ชั่ง 11 ตาลึง 1 สลึง 688 เปี้ย	(นาร้าง)
สุโขทัย	29,635 ไร่ 1 งาน	161 ชั่ง 9 ตาลึง 1 บาท 1 เฟื้อง	
พิจิตร	24,600 ไร่ 1 งาน	147 ชั่ง 3 ตาลึง 2 บาท	
สวรรค์โลก	18,863 ไร่	118 ชั่ง 12 ตาลึง 3 บาท 1 สลึง	
ตาก	12,872 ไร่ 3 งาน	101 ชั่ง 15 ตาลึง 4 บาท 3 สลึง	
กำแพงเพชร	9,201 ไร่	59 ชั่ง 6 ตาลึง 3 บาท	เฉพาะอากรค่านา
เพชรบูรณ์	4,596 ไร่	21 ชั่ง 2 ตาลึง 1 บาท	เฉพาะอากรค่านา

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 5. 21 มีนาคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/8. ใบบอกเมืองพิชัยที่ 42. 8 มกราคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13. ใบบอกเมืองนครสวรรค์ที่ 32. 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/3. ใบบอกเมืองสุโขทัย. 7 มกราคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิจิตร. 31 มกราคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร.

ที่มา (ต่อ)

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2. 12ก/7. ใบบอกเมืองสวรรคโลก. 1 มกราคม
ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/2.
ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. 13 พฤศจิกายน ร.ศ. 108. กรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์. 29 ตุลาคม
ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.
ใบบอกเมืองตาก. 31 มกราคม ร.ศ. 109.

จากตารางการจัดเก็บอากรค่าน้ำหัวเมืองฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2433 จะเห็นได้ว่า
เมืองพิษณุโลกสามารถจัดเก็บอากรค่าน้ำได้มากที่สุดในการจัดเก็บอากรค่าน้ำหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บอากรค่าน้ำให้กับรัฐ
ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มากพอสมควรซึ่งเงินเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ถูกนำไปใช้ในการสร้างป้อม
ปืนและที่หล่อปืนให้รัฐบาล

(2) รายได้จากการเก็บค่าตอไม้ขนสัก (ภาษีค่าตอไม้)

เมืองพิษณุโลกพบหลักฐานของเอกชนเข้าไปตัดไม้ในป่าเมืองพิษณุโลกครั้งแรก
ในพ.ศ. 2421 ชาวสหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสบางคนขอเข้าไปทำป่าไม้แขวงเมืองพิษณุโลก
โดยเฉพาะป่าไม้ในเมืองนครไทย ชาติตระการ เทพ ตะหมะ ไชยนาม ชุมแสง แต่ปรากฏว่า
เป็นป่าไม้ที่หมื่นพิสารอักษรได้ทำหนังสือสัญญาขอทำไว้ก่อนแล้ว และบางป่ายังเป็นป่าทำอากร
ฝั่งของหลวงรักษ่อุดม¹ ดังนั้นชาวต่างชาติเหล่านี้จึงไม่ได้เข้าไปทำป่าไม้ในเขตป่าเมือง
พิษณุโลก มีเพียงแต่คนไทย ชาวพม่า และชาวตองสูซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษเท่านั้นที่

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 6¹⁰ 7 ค่ำ จ.ศ. 1240. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6⁷ 7 ค่ำ จ.ศ. 1242. และกรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6⁴ 4 ค่ำ จ.ศ. 1242.
(ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

ทำหนังสือสัญญาเข้าค้ำไม้ในป่าเมืองพิษณุโลก เช่น พ.ศ. 2427 พระแก้วอาษา หมื่นพิสารอักษร
ขอทำหนังสือสัญญาเสียค่าค้ำไม้ขอนสักป่าเบงลู่ ป่าซอนพอง ป่าเขาปลาคะเพียน แขวง
เมืองไชยนาม และป่าอุ้มเขาเขียวแขวงเมืองเทพและชาติตระการ¹ และในพ.ศ. 2432
นายร้อยซ่งหล่อ เป็นขุนพรหมนายกองค้ำและมองช่วยเกาะคนในบังคับอังกฤษ ขอรับทำ
ไม้ขอนสัก 18 ตาบ² เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีราษฎรไทยและชาวพม่าต้องสู้ทำไม้ขอนสักทั่ว ๆ ไป นอกเขตพื้นที่สัญญา
ที่ทำสัตยาบันแล้ว รัฐบาลจะมีรายได้จากการเก็บค่าค้ำไม้ที่เจ้าเมือง กรมการ ราษฎร พม่าจะต้องสู้
คนต่างประเทศ ศักดิ์ไม่ซื้อขายกันนั่นเอง³

ส่วนการขอทำหนังสือสัญญาและขอสัตยาบันจะอยู่ที่กรุงเทพฯ ค่าทำสัตยาบันจะเสีย
ปีละ 200 รูปี หรือ 417 บาท ส่วนใหญ่จะทำสัญญารับทำป่าไม้ 3 ปี เบี้ยเงิน 600 รูปี
หรือ 15 ชั่ง 12 ตำลึง 3 บาท⁴ ส่วนอัตราค่าค้ำไม้ที่เก็บจากผู้รับสัมปทานค้ำไม้ขอนสักทั้งใน
ป่าเขตสัมปทาน (ป่าที่ทำสัญญาและให้สัตยาบันแล้ว) และป่านอกเขตสัมปทานจะมีอัตราจัด
เก็บค่าค้ำไม้ตามขนาดของไม้ เช่น ไม้สัก 8 - 9 - 10 กวา ต้นละ 2 บาท 1 สลึง ไม้สัก
5 - 6 - 7 กวา ต้นละ 3 สลึง และ ไม้สัก 3 - 4 กวา ต้นละ 1 สลึง รายได้จากการ

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
วัน 4⁴ 7 ค่ำ จ.ศ. 1246. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

²18 ตาบ คือ ตาบลุ่มเขาเขียว เบงหัวช้าง เขาหอม ป่าแดงหนองยอ
ลำตะแถม กลิ่นกับสมุท เบงลู่ หลังเขาแก่งหม้อ ลำน้ำซ่ง ลำน้ำตะกั้ง แก่งปลาหาว
วังหินส้ม หัวหินฝน ลำพาน ป่าหนองแก้ว เมืองเล็ก และลำแควน อ้างอิงจาก กรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 44. 23 ตุลาคม ร.ศ. 108.

³ดูภาคผนวก ง. (รายชื่อผู้ทำไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลก).

⁴กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 17.
24 ตุลาคม ร.ศ. 110.

เก็บค่าดอกไม้จากผู้ตัดไม้ขนสักซื้อขายในเมืองพิษณุโลกจะแบ่งเป็น 3 ส่วน สำหรับราชการ แผ่นดิน 2 ส่วน และอีก 1 ส่วน เป็นของเจ้าเมืองและกรรมการเมืองพิษณุโลก¹

การทำไม้ขนสักจะต้องอาศัยแรงงานมากในการฟัน ชัก ลาก และส่งไม้ออกขาย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานซึ่งแรงงานส่วนใหญ่ที่จ้างจะเป็นพวกต้องสู้ ดังปรากฏว่า พระแก้วอาษาเมืองด่านซ้ายและหมื่นพิศาลอักษรเมืองด่านซ้าย จ้างพวกต้องสู้มาตัดฟันไม้ขนสัก ตำบลป่าเขาตะเพียน พวกหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านบึงเกลือแขวงเมืองพิษณุโลก เมืองไชยนาม 27 คน เป็นกุล 6 ชะมู 20 รวมนาย 1 เป็น 27 คน ตำบลป่าเมืองชาติตระการ พวกหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านหนองรวกแขวงเมืองเทพ 36 คน เป็นกุล 10 คน ชะมู 25 รวมนายลาว 1 เป็น 36 คน² การจ้างชาวต่างชาติมาเป็นแรงงานอาจเป็นเพราะคนเหล่านี้ไม่ต้องผูกติดกับระบบไพร่เหมือนคนไทย สะดวกที่จะไปไหนมาไหนได้และทำงานได้ตลอดปี สำหรับคนไทยมักจะไม่รับจ้างแต่จะเป็นผู้รับทำไม้ขนสักรายย่อยนอกเขตสัมปทานเป็นส่วนใหญ่³ ส่วนพวกต้องสู้ที่รับทำไม้ขนสักในเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะรับทำในเขตสัมปทาน⁴ อาณาเขตป่าไม้ขนสักของเมืองพิษณุโลกที่ราษฎรไทยและต่างชาติเข้าไปตัด คือ ป่าเมืองเทพ นครไทย ไชยนาม นครป่าหมากตะนัม นครชุม และชาติตระการ⁵ ส่วนรัฐบาลก็จะมีรายได้ จากการเก็บค่าดอกไม้ที่เจ้าเมือง กรรมการ และราษฎรเมืองพิษณุโลก ตลอดจนพวกต้องสู้และพม่า ตัดฟันชักลากซื้อขายกันนั่นเอง

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 2. วัน 2¹² 2 คำ จ.ศ. 1250.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 26. วัน 7¹ 9 คำ จ.ศ. 1248.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 18. 9 พฤษภาคม ร.ศ. 109.

⁴กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 42. 5 ตุลาคม ร.ศ. 109.

⁵แหล่งเดิม. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 23. 6 กันยายน ร.ศ. 108.

รายได้ของรัฐจากการเก็บค่าตอไม้ทั้งในป่าเขตสัมปทานและป่านอกเขตสัมปทาน
ของเมืองพิษณุโลกมีรายได้ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 38 รายได้จาก การเก็บค่าตอไม้เขื่อนสักเมืองพิษณุโลก

พ.ศ.	จำนวนไม้ (ตัน)	ค่าตอไม้	หมายเหตุ
2429	520	4 ชั่ง 7 ตาลึง 1 บาท 3 สลึง	ไม้ยังไม่ได้เรียกเก็บ ค่าตอไม้อีก 966 ตัน
2430	680	10 ชั่ง 18 ตาลึง 1 บาท 1 สลึง	
2431	680	12 ชั่ง 12 ตาลึง 1 บาท 2 สลึง	
2433	1,975	23 ชั่ง 1 ตาลึง	ไม้ยังไม่ได้เรียกเก็บ ค่าตอไม้อีก 2,170 ตัน

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36. วัน 7 ¹/₉ คำ จ.ศ. 1248. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 27. วัน 5 ¹¹/₂ คำ

จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่มที่ 13

เลขที่ 67. สารตราฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับค่าตอไม้. ลงวัน 6 ²/₅ คำ

จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 27. วัน 2 ³/₁₁ คำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 18. 9 พฤษภาคม

ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2. 12ก/12.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 42. 5 ตุลาคม ร.ศ. 109.

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีรายได้จากค่าตอไม้แต่ละปีไม่เท่ากันซึ่งก็คงขึ้นอยู่กับจำนวนผู้เข้าขอรับตัดไม้ในแต่ละปี ไม้เมืองพิษณุโลกในแต่ละปีจะถูกตัดประมาณ 520 - 4,000 ต้น มีรายได้ประมาณ 13 - 23 ซึ่งต่อปี แต่ก็ไม่สามารถจะสรุปรายได้ที่แน่นอนได้ เพราะยังคงมีการค้างจ่ายค่าตอไม้อีกหลายราย นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อผู้ขอรับทำไม้ขอนสักอีกหลายรายแต่ไม่พบหลักฐานการเก็บค่าตอไม้ เช่น หมื่นเอี่ยมเสนาขอรับทำไม้ขอนสักในตำบลแขวงเมืองนครไทย นครชุม ชาติตระการ เทพ และไชยนาม นอกเขตสัมปทานโดยยอมเสียค่าตอไม้ตามพิกัดและถวายไม้สักตามพิกัด 4 บาท 100 ต้น¹

ส่วนการเก็บค่าตอไม้ขอนสักหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานได้ครบทุกเมือง ซึ่งบางเมืองที่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บค่าตอไม้ขอนสักนั้นมีข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 39 รายได้จากการจัดเก็บค่าตอไม้ขอนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือ ระหว่าง
พ.ศ. 2429 - 2433

เมือง	จำนวนไม้ประมาณปีละ	รายได้จากไม้ขอนสักประมาณปีละ	หมายเหตุ
พิษณุโลก	1,975	23 ชั่ง 1 ตาลึง	ยังไม่เก็บอีก 2,107 ต้น
กำแพงเพชร	16,264	1,135 ชั่ง 9 ตาลึง 1 บาท	
พิจิตร	2,392	19 ชั่ง 5 ตาลึง 3 บาท 2 สลึง	

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 55.
วัน 1 ๆ 11 ค่ำ จ.ศ. 1248.
5

ตาราง 39 (ต่อ)

เมือง	จำนวนไม้ประมาณี	รายได้จากไม้ขนสักประมาณี	หมายเหตุ
สวรรคโลก	3,435	30 ชั่ง 1 ตำลึง	
ตาก	19,951	2 บาท 1 สลึง 1,687 ชั่ง 7 ตำลึง	
เมืองอื่น ๆ	-	1 บาท -	ตรวจสอบ หลักฐานไม่ได้

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 18. 9 พฤษภาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 42. 5 ตุลาคม

ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา. เล่ม 5

เลขที่ 196. สารตราฯ ตอบรับค่าต้นไม้. ลงวัน 4 8 11 ค่ำ จ.ศ. 1248.

กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองตาก.

9 ธันวาคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4.

ใบบอกเมืองพิจิตร. 27 ธันวาคม ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/7. ใบบอกเมืองสวรรคโลก. 1 มกราคม

ร.ศ. 109.

จากตารางข้อมูลรายได้จากการจัดเก็บค่าต้นไม้ขนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือใน พ.ศ. 2429 - 2433 จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกจัดเก็บค่าต้นไม้ได้มากเป็นอันดับ 3 ของค่าต้นไม้ขนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือ รองจากตาก และกำแพงเพชร อย่างไรก็ตามรายได้จากค่าต้นไม้ขนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือยังขาดข้อมูลอีกหลายเมือง เนื่องจากไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานได้

สำหรับรายได้จากค่าตอบแทนเมืองพิจิตรที่เก็บได้น้อยกว่าเมืองพิษณุโลกน่าจะมาจาก 1. เมืองพิจิตร ส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดเล็กหรือไม้หลักแพ ซึ่งเก็บค่าตอบแทนได้ละ 1 สติง จึงเก็บค่าตอบแทนได้น้อยกว่าเมืองพิษณุโลก

อาจกล่าวสรุปได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการจัดเก็บค่าตอบแทนสักระยะ 13 - 23 ซึ่ง มีไม้ค้างเก็บอีกประมาณ 966 - 2107 ต้นอีกค้างหาก

(3) รายได้จากอากรบ่อนเบี้ย

อากรบ่อนเบี้ย เป็นอากรชนิดหนึ่งที่รัฐมิได้กำหนดพิภพอัตราภาษีอากรที่จะจัดเก็บจากราชกร ให้นายอากรไปกำหนดอัตราจัดเก็บผลประโยชน์เอง รายได้จากอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 สามารถตรวจสอบหลักฐานได้จากการประมวลเป็นนายอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกซึ่งผู้ประมวลจะประมวลจัดเก็บ 2 เมืองคาบคู่กัน คือ เมืองพิษณุโลก และพิจิตร และพบหลักฐานการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเพียงบางปีเท่านั้น ดังตารางข้อมูลต่อไปนี้

ตาราง 40 อัตราการประมวลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกและพิจิตร

พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ (ชั่ง)	ผู้รับทำอากรบ่อนเบี้ย
2406	200	หลวงภาษีวิเศษ
2431	180	จีนโปหงาน
2432	182	จีนโปหงานและจีนไล่เหมา
2433	241	จีนโปหงานและจีนสุ่น

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 140. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.

จ.ศ. 1225. ภาษีอากรบ่อนเบี้ย. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7

ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์

ที่มา (ต่อ)

ร.ศ. 109. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.

ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

ใน พ.ศ. 2406 มีการประมูลอากรบ่อนเบี้ย 2 ราย คือ จินเณรประมูลด้วยอัตรา 186 ซึ่ง แต่หลวงภาษีวิเศษ ประมูล 200 ซึ่ง ดังนั้นหลวงภาษีวิเศษจึงได้เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย ต่อมาในพ.ศ. 2431 - 2432 จินเณรเป็นผู้ประมูลได้ด้วยอัตรา 180 ซึ่ง และ 182 ซึ่ง ตามลำดับ และใน พ.ศ. 2433 จินเณรได้เป็นนายอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกด้วยอัตรา ประมูล 241 ซึ่ง จินเณรได้ให้ลูกช่วงตั้งบ่อนเบี้ยในเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลก ทั้งหมด 24 ตำบล¹ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. จินเณร	ตั้งบ่อนใหญ่ริมวัดน้อยเมืองพิษณุโลก
2. จินนงเกียรดี	ตั้งบ่อนบ้านกระบัง
3. จินกิงตั้ง	ตั้งบ่อนบ้านโคกสลุต
4. อาแดงแห้ว	ตั้งบ่อนบ้านอมทอง
5. จินหลง	ตั้งบ่อนบ้านวัดโบก
6. จินแรงเป่า	ตั้งบ่อนบ้านย่าง
7. นายสุต	ตั้งบ่อนบ้านกรุดทอง
8. จินบุญ	ตั้งบ่อนบ้านบางขัวญี่
9. จินหยง	ตั้งบ่อนบ้านนามเค้น
10. จินเยี่ยวหงวน	ตั้งบ่อนบ้านแหม เมืองพรมพิราม
11. จินโต	ตั้งบ่อนบ้านวังทอง เมืองไชยนาม
12. จินตอม	ตั้งบ่อนบ้านท่านา เมืองนครป่าหมาก
13. จินกริม	ตั้งบ่อนบ้านสามเรือน เมืองนครป่าหมาก

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 42.

14. จีนไต้ตัน	ตั้งบ่อนบ้านบางปลาทุ เมืองชุมแสง
15. จีนหลี	ตั้งบ่อนบางแก้ว เมืองชุมแสง
16. จีนไต้	ตั้งบ่อนบ้านบางระกำ เมืองชุมแสง
17. จีนกิมเลียง	ตั้งบ่อนบ้านกระทุ่ม เมืองชุมแสง
18. นายกรุก	ตั้งบ่อนบ้านคลองปลาม้า เมืองชุมแสง
19. จีนไช้	ตั้งบ่อนบ้านท่าโก เมืองชุมแสง
20. จีนจวนอ้าแดงอ่อง	ตั้งบ่อนตำบลใน เมืองชุมแสง
21. นายเทพอ้าแดงภู	ตั้งบ่อนตำบลใน เมืองชุมแสง
22. นายบุตรอ้าแดงยิม	ตั้งบ่อนตำบลใน เมืองชุมแสง
23. นายจวนอ้าแดงบุญ	ตั้งบ่อนตำบลใน เมืองเทพ
24. จีนหลงอ้าแดงพุ่ม	ตั้งบ่อนตำบลใน เมืองเทพ

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นกับเมืองพิษณุโลกมีลูกช่วง
รับไปตั้งบ่อนตามสถานที่ต่าง ๆ ถึง 24 แห่ง แต่การจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยก็มักจะประสบปัญหา
การทะเลาะวิวาทกัน และการลักลอบทำบ่อนโดยไม่ได้รับอนุญาตจากนายอากร¹ ส่วนข้อมูล
การจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองต่าง ๆ ที่ประเทศไทยมีดังนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 14.
24 ตุลาคม ร.ศ. 110. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2. 12ก/12.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 63. 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 108.

ตาราง 41 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองต่าง ๆ

เมือง	พ.ศ. 2431	พ.ศ. 2432	พ.ศ. 2433
พิษณุโลก, พิจิตร	180 ชั่ง	182 ชั่ง	241 ชั่ง
ไชยา	8	8	6
ระยอง	51	25	25
ละโว้, เพรท	481	500	541
สวรรคโลก, สุโขทัย	120	60	112
อ่างทอง	601	864	870
สมุทรสาคร	320	335	200
สมุทรสงคราม, ราชบุรี, กาญจนบุรี	1001	1453	1362
ประจวบ, กาญจนบุรี	12	10	3
ชลบุรี	-	251	181
อินทบุรี	-	70	80
พรหมบุรี, สิงห์บุรี	-	288	267
สรรค์บุรี	-	23	80
กรุงเก่า	-	3001	2681
นครไชยศรี	-	535	390
จันทบุรี, ตราด	-	480	400
พิไชย, อุตรดิตถ์	-	90	136
สระบุรี	-	491	481
ชุมพร	-	21	22
บางละมุง	-	23	13

ตาราง 41 (ต่อ)

เมือง	พ.ศ. 2431	พ.ศ. 2432	พ.ศ. 2433
ปราจีนบุรี, นครนายก, กบินทร์บุรี	-	263 ชั่ง	355 ชั่ง
ตาก, กำแพงเพชร	-	175	251
เพชรบุรี, ปราณบุรี	-	555	560
สุพรรณบุรี	-	361	280
สมุทรปราการ, นครเขื่อนขันธ์	-	1000	1210
นครราชสีมา	-	305	250
5 เมืองเหนือ	-	481	566
นครศรีธรรมราช	-	123 ชั่ง 58 บาท	125
สงขลา จะนะ	-	82 ชั่ง 39 บาท	245 ชั่ง 37 บาท
ลพบุรี	-	490	420

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.

ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์

ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.

ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

กรมศิลปากร. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ.

ลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110. และกรมศิลปากร. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.

ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

จากตารางอัตราการผลิตเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองต่าง ๆ ของประเทศไทยเท่าที่
สามารถสอบหลักฐานได้พบว่า เมืองพิษณุโลกมีอัตราการผลิตเก็บอากรบ่อนเบี้ยอยู่ใน
อันดับที่ 17 ของการประมูลอากรบ่อนเบี้ยทั้งประเทศ ในพ.ศ. 2432 - 2433
อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิษณุโลกและพิจิตร ก็ทำรายได้ให้รัฐประมาณ
ปีละ 180 - 241 ชั่ง

(4) รายได้จากอากรสุรา

อากรสุราเป็นอากรชนิดหนึ่งที่รัฐได้ตั้งพิศอัตราที่นายอากรจะเรียกเก็บจากราษฎร
นายอากรสุราจะกำหนดราคาที่ขายสุราตามความพอใจ ใครจะนำสุรานอกเขตเข้ามาขายไม่ได้
และใครจะดื่มสุราก็ไม่ได้ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากนายอากรสุรา ดังปรากฏว่า จีนเทียนชยคนใน
บังคับฝรั่งนำสุราต่างประเทศเข้ามาขายในเมืองพิษณุโลก ทางรัฐจึงได้ให้พระยาพิษณุโลกตรวจสอบ
และห้ามมิให้จีนเทียนชยจำหน่ายสุราต่างประเทศ¹

การจัดเก็บอากรสุราเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 จะมีการจัดเก็บ
ร่วมกับหัวเมืองเหนืออื่น ๆ อีก 3 เมือง คือ พิจิตร อุตรดิตถ์ และพัย สำหรับหลักฐาน
การประมูลจัดเก็บอากรสุราหัวเมืองฝ่ายเหนือมีข้อมูลปรากฏดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 42 อัตราการผลิตอากรสุรา 4 หัวเมืองฝ่ายเหนือ

พ.ศ.	อัตราการผลิตอากรสุราปีละ	ผู้ประมูลอากรสุราได้
2409	250 ชั่ง (1:62 ชั่ง 10 ตำลึง)	จีนเทียนชย
2422	- (ไม่ปรากฏหลักฐาน)	จีนเหมา
2427	-	จีนช่อ

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 161. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1228.

หนังสือเข้าพระยาภูธราภัยสมุหนายกถึงเมืองพิษณุโลก.

ตาราง 42 (ต่อ)

พ.ศ.	อัตราการประมวลอากรสุราปีละ	ผู้ประมวลอากรสุราได้
2428	-	จีนช่อ
2429	-	จีนมา
2430	- (ไม่ปรากฏหลักฐาน)	จีนมา
2431	-	จีนโคก
2432	421 ชั่ง (1:105 ชั่ง 5 ตำลึง)	จีนลก
2433	421 ชั่ง (1:105 ชั่ง 5 ตำลึง)	จีนลก
2434	423 ชั่ง (1:105 ชั่ง 15 ตำลึง)	จีนไขปูน

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศุลกากร. เลขที่ 161. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.

จ.ศ. 1228. หนังสือเจ้าพระยาภูธราภัยสมุหนายกถึงเมืองพิษณุโลก. กรมศุลกากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 5 ¹¹ 5 คำ

จ.ศ. 1241. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.

ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 14. วัน 6 ³ 11 คำ จ.ศ. 1246.

กรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 28.

วัน 6 ¹¹ 5 คำ จ.ศ. 1247. กรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 5. วัน 2 ⁹ 5 คำ จ.ศ. 1248. กรมศุลกากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 9. วัน 2 ³ 5 คำ

จ.ศ. 1249. กรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอก

เมืองพิษณุโลกที่ 62. วัน 6 ¹³ 13 คำ จ.ศ. 1250. กรมศุลกากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวง

พระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109. และกรมศุลกากร.

ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ.

ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

จากการการจัดเก็บข้างต้น พบว่า ผู้ประมวลอากรสุราในเมืองพิษณุโลก พิจิตร
อุตรดิตถ์ และพิจัย จะเป็นชาวจีนทั้งหมด โดยมีอัตราการผลิตเก็บอากรสุรา พ.ศ. 2409
ปีละ 250 ชั่ง ใน พ.ศ. 2432 - 2433 ปีละ 421 ชั่ง และในปี พ.ศ. 2434 การประมวล
จัดเก็บอากรสุราได้เพิ่มขึ้นอีก 2 ชั่ง เป็นปีละ 423 ชั่ง เมื่อนำอัตราการผลิตอากรสุรา
ทั้ง 4 เมือง ไปเปรียบเทียบกับเมืองต่าง ๆ ในประเทศไทย ปรากฏข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 43 อัตราการผลิตเก็บอากรสุราของเมืองต่าง

เมือง	พ.ศ. 2432	พ.ศ. 2433	พ.ศ. 2434
พิษณุโลก, พิจิตร, พิจัย, อุตรดิตถ์	421	241	423
สวรรคโลก, สุโขทัย	201	152	153
เพชรบูรณ์	30	18	13
ไชยา	10	16	17
สมุทรสงคราม, ราชบุรี			
กาญจนบุรี	2,300	3,201	3,171
ชลบุรี, บางละมุง	550	600	610
นครไชยศรี, สมุทรสาคร	1,020	1,202	1,200
กรุงเก่า, อ่างทอง	2,400	2,819	-
อินทบุรี, พรหมบุรี, สิงห์บุรี	320	400	-
ตาก, กำแพงเพชร	350	291	-
จันทบุรี, ตราด, ระยอง	1,500	1,438	-
สุพรรณบุรี	501	761	-

ตาราง 43 (ต่อ)

เมือง	พ.ศ. 2432	พ.ศ. 2433	พ.ศ. 2434
เพชรบุรี, ปราณบุรี, ประจวบ	-	949	959
ฉะเชิงเทรา, ปราจีน, นครนายก, พนมสารคาม	-	2,262	2,060
สระบุรี	-	580	516
วิเชียร	-	3	2
ชุมพร, ประทิว, กาญจนบุรี	-	33	20
กรุงเทพมหานคร	7,655	5,346	13,001

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.
ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์
 ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากร
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109. กรมศิลปากร.
 ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ.
 ลงวันที่ 19 มีนาคม ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7.
 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 17
กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110. และกรมศิลปากร. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1.
ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

จากตารางอัตรการประมูลจัดเก็บอากรสุราเมืองต่าง ๆ ในประเทศไทยเท่าที่
สามารถตรวจสอบหลักฐานได้พบว่า เมืองพิษณุโลก (อัตราเฉลี่ย 1:105 ซึ่ง 15 คำถึง) มี
อัตราประมูลจัดเก็บอากรสุราใน พ.ศ. 2432 เป็นอันดับที่ 8 ของการประมูลอากรสุราของไทย
และใน พ.ศ. 2433 - 2434 มีอัตราประมูลจัดเก็บอากรสุราเป็นอันดับที่ 12 ของประเทศไทย
อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรสุราแม้จะทำได้ให้รัฐพอสมควร แต่การจัดเก็บ
ก็มักจะประสบปัญหาการลักลอบทำสุราเอง บางครั้งลูกช่วงที่รับช่วงผูกขาดสุรจากนายอากร
สุรามักจะไปขายสุราในละ 2 - 3 บาท ให้ราษฎรดื่มสุราเองได้ แต่ฝ่ายนายอากรกลับฟ้องว่า
ราษฎรดื่มสุราเถื่อน ทำให้ราษฎรเกิดความกลัวพากันหลบหนีไปอยู่พิชัย และสุโขทัย¹ และบางครั้ง
ลูกช่วงของนายอากรไปบังคับเก็บเงินค่าดื่มสุราราษฎรเรือนละ 2 บาท ถ้าราษฎรไม่ยอมเสีย
เงินให้ก็ฟ้องราษฎร ทำให้ราษฎรเกิดความกลัวจึงหนีไปอยู่เมืองเลย และหล่มสัก² นอกจากนี้
ราษฎรมักจะลักลอบทำน้ำตาลกระแช่ น้ำตาลเมา น้ำตาลดอง ซ้อ-ขายกัน ปัญหาเหล่านี้สะท้อน
ให้เห็นการถูกเอาเปรียบจากพรรคพวกของนายอากรสุรา ตลอดจนการรักษาผลประโยชน์ของ
ตนเองอย่างเคร่งครัดในขณะที่ราษฎรเห็นว่าสุราเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย
ตลอดมา ดังนั้นเมื่อมีการจัดเก็บอากรสุราราษฎรจึงหลีกเลี่ยงโดยการลักลอบทำสุราเองประกอบ
กับการถูกเอาเปรียบจากพรรคพวกของนายอากร และการรักษาผลประโยชน์ที่เคร่งครัด
จึงทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้น

(5) รายได้จากอากรป่าผึ้ง

อากรป่าผึ้งเป็นอากรที่ผู้ประมูลจัดทำอากรจะต้องส่งสั้ผึ้งให้กับรัฐ ส่วนน้ำผึ้งเป็นของ
ผู้ประมูล อากรป่าผึ้งจะมีลักษณะการจัดเก็บคล้าย ๆ กับกองส่วยคือ มีตัวลูกไพรในสังกัด แต่
การประมูลจัดเก็บจะใช้วิธีการเหมือนกับระบบภาษีอากรโดยทั่วไป การจัดเก็บอากรป่าผึ้งในช่วง

1 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 14.
วัน 6 ๓ 1 คำ จ.ศ. 1246.

2 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 16.
วัน 6 14 9 คำ จ.ศ. 1248.

พ.ศ. 2398 - 2437 เริ่มมีการส่งเงินแทนสิ่งนี้ แต่การประมูลยังคงประมูลสิ่งนี้เป็นทาบเหมือนเดิม
 สิ่งนี้อาจจะเป็นเพราะสิ่งนี้มีความจำเป็นในกิจการทางศาสนา โดยเฉพาะการหล่อเทียนพรรษา
 ดังนั้นการจัดส่งอากรป่าฝางจึงมีทั้งส่งสิ่งนี้และเงินแทนสิ่งนี้ การจัดส่งอากรป่าฝางของเมืองพิษณุโลก
 สามารถตรวจสอบหลักฐานได้ในช่วง พ.ศ. 2408 - 2434 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 44 อัตราการประมูลรับทำอากรป่าฝางเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2434

ผู้รับทำอากรป่าฝาง	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรป่าฝางปีละ
กองพระนครไทย	3 ทาบ
กองหลวงรักษ่อุคม	19 ทาบ
กองขุนรักษาไพรวัน	2 ทาบ
รวม	7 ภารา 4 ทาบ 40 ชั่ง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เล่มที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227.
 ตอบรับสิ่งนี้กองหลวงรักษ่อุคม. กรมศิลปากร. เล่มที่ 132. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.
 จ.ศ. 1227. สารตราถึงพระยาพิษณุโลกเรื่องตอบรับอากรสิ่งนี้. กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6 ๓ 5
 จ.ศ. 1245. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 43. วัน 6 ๓ 9 คำ จ.ศ. 1247.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25.
 วัน 4 ๑ 9 จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25. 27 ตุลาคม ร.ศ. 110.

จากตารางอัตราการประมูลจัดเก็บอากรป่าฝั้เมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2434 เมืองพิษณุโลกส่งส่ฝั้ให้รัฐประมาณปีละ 7 ภารา 4 หาบ 40 ชั่ง นับว่าเป็นรายได้ที่มากพอสมควร อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ. 2433 ปรากฏว่า หลวงรักษ่อุดมดั่งส่งส่ฝั้ประมาณ 113 หาบ 21 ชั่ง คิดเป็นเงิน 141 ชั่ง 10 ตำลึง 1 บาท ตั้งแต่ พ.ศ. 2426 - 2433 รวมเป็นเวลา 7 ปี และขอลดอากรลง สำหรับสาเหตุการคิดค้างอากรมากขึ้นนี้อาจจะเป็นเพราะฝั้ทาร์้งเบาบางไม่ชุกชุมเหมือนแต่เดิม ตลอดจนการเข้าไปตัดไม้ที่เป็นที่ทาร์้งของฝั้¹ ดังนั้นขุนศรีอักษรบุตรพระชมแสงจึงขอรับทอากรแทนหลวงรักษ่อุดมด้วยการประมูลอากรป่าฝั้เพิ่มเป็นปีละ 20 หาบ แต่ปรากฏว่าหลวงรักษ่อุดมได้เป็นนายอากรเพราะเพิ่มอากรเป็นปีละ 20 หาบ จึงได้ทอากรสืบต่อมาจนถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2434²

นอกจากนั้นการส่งส่ฝั้อากรไปกรุงเทพฯให้รัฐยังมีการชักหรือหักภาษีด้วย เช่น กองหลวงรักษ่อุดมส่งส่ฝั้หนัก 30 หาบ 40 ชั่ง หักภาษี 20 ตำลึง รวมส่ฝั้หนัก 30 หาบ 63 ชั่ง³ เป็นต้น

สำหรับอัตราประมูลการจัดเก็บอากรป่าฝั้หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ สามารถตรวจสอบหลักฐานได้ในช่วง พ.ศ. 2428 - 2434 ดังตารางข้อมูลต่อไปนี้

1กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 43. วัน 6³9 คำ จ.ศ. 1247. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 32. วัน 3⁸9 คำ จ.ศ. 1247.

2กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6⁵5 คำ จ.ศ. 1245. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก) และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. พ.212ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 22. 24 ตุลาคม ร.ศ. 110.

3กรมศิลปากร. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227. ตอบรับ ส่ฝั้กองหลวงรักษ่อุดม.

ตาราง 45 อัตราการประมูลรับทำอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434

เมือง	อัตราการประมูลจัดเก็บอากรป่าฝั่งประมาณปีละ
พิษณุโลก	25 หาบ 40 ชั่ง
สุโขทัย	25 หาบ 16 ชั่ง
พิจิตร	18 หาบ 29 ชั่ง
สวรรคโลก	17 หาบ 39 ชั่ง
กำแพงเพชร	15 หาบ 31 ชั่ง
พิจัย	5 หาบ 8 ชั่ง
เพชรบูรณ์	4 หาบ

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 43. วัน 6 ³/₉ ค่ำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25. วัน 4 ¹/₉ ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25. 27 ตุลาคม ร.ศ. 110. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตราเล่ม 1 - 34 จ.ศ. 1247 - 1250. และร.ศ. 108 - 110. สารตราฯ ตอบรับสั่งฝังอากรเมืองต่าง ๆ. จ.ศ. 1247 - 1250 และร.ศ. 108 - 110.

จากตารางอัตราการประมูลจัดเก็บอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2434 พบว่า เมืองพิษณุโลกมีอัตราการประมูลจัดเก็บอากรป่าฝั่งมากเป็นอันดับ 1 ของอัตราการประมูลอากรป่าฝั่งหัวเมืองฝ่ายเหนือ อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บอากรป่าฝั่งให้รัฐประมาณปีละ 7 ภารา 4 หาบ 40 ชั่ง

(6) รายได้จากอากรสมัตต

อากรสมัตตเป็นภาษีเงินได้หนึ่งที่เก็บจากพวกพืชไร่ พืชสวนครัว แม้จะทำเงินให้รัฐได้ไม่มากแต่ก็เป็นที่มาของรายได้ส่วนหนึ่งของรัฐ การจัดเก็บอากรสมัตตระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 พบหลักฐานการจัดเก็บเพียงบางปีเท่านั้น ใน พ.ศ. 2430 - 2431 จินฉายเป็นนายอากรสมัตต 5 เมืองเหนือ แต่แยกประมวลจัดเก็บเป็นเมืองดังข้อมูลต่อไปนี้

ตาราง 46 อัตราการประมวลจัดเก็บอากรสมัตต 5 เมืองฝ่ายเหนือ ระหว่าง

พ.ศ. 2430 - 2431

เมือง	พ.ศ. 2430 ประมูลปีละ	พ.ศ. 2431 ประมูลปีละ
พิษณุโลก	7 ชั่ง 20 ตำลึง	7 ชั่ง 20 ตำลึง
พิษขัย	10 ชั่ง 40 ตำลึง	10 ชั่ง 40 ตำลึง
สวรรคโลก	10 ชั่ง	10 ชั่ง
สุโขทัย	7 ชั่ง 20 ตำลึง	7 ชั่ง 20 ตำลึง
พิจิตร	18 ชั่ง	9 ชั่ง

ที่มา : กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 14 เลขที่ 18 - 22.

สารตราตั้งจินฉายเป็นนายอากรสมัตต. ลงวันที่ 1¹² 8 ค่ำ จ.ศ. 1250.

จากตารางอัตราการประมวลจัดเก็บอากรสมัตต 5 เมืองเหนือระหว่าง พ.ศ. 2430 - 2431 พบว่า เมืองพิษณุโลกจัดเก็บได้เป็นอันดับ 4 ของอัตราการประมวลอากรสมัตต 5 เมืองเหนือโดยเก็บได้ปีละ 7 ชั่ง 20 ตำลึง

ต่อมาในพ.ศ. 2433 พบหลักฐานการจัดเก็บอากรสมัตตขรเมืองพิษณุโลก รวมกับ 5 เมืองเหนือ ประมูลจัดเก็บในอัตรา 21 ซึ่ง ต่อปี¹ และในพ.ศ. 2434 จีนกิมเฮงได้ประมูลเพิ่มขึ้น 5 ซึ่ง รวมเป็นอัตราการประมูล 26 ซึ่งต่อปี² สำหรับการจัดเก็บอากรสมัตตขรจะเก็บจากพืชไร่และพืชสวน 32 รายการ³ นอกจากข้อมูลดังกล่าวมาเมืองพิษณุโลกไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บอากรสมัตตขรเมืองพิษณุโลกได้อีก

(7) รายได้จากอากรฝ้ายและยาสูบ

อากรยาสูบและฝ้าย เป็นอากรสมัตตขรแยกประเภทจัดเก็บต่างหาก การจัดเก็บในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บได้เพียงบางปีเท่านั้น ใน พ.ศ. 2402 พระพิศาลศุภผลรับทำอากรยาสูบและฝ้ายเมืองต่าง ๆ 20 เมือง⁴ ซึ่งรวมทั้งเมืองพิษณุโลกด้วย โดยรับทำอากรยาสูบและฝ้ายปีละ 178 ซึ่ง 10 ตำลึง ต่อมาจีนโตได้ประมูลเพิ่มอีก 280 ซึ่ง 10 ตำลึง รวมเป็นเงิน 460 ซึ่ง จึงได้ทำอากรแทนพระพิศาลศุภผล ในพ.ศ. 2411 จีนโตได้ประมูลจัดเก็บภาษียาสูบและฝ้ายจากเดิม 440 เพิ่มประมูลอีก 250 รวมเป็น 690 ซึ่ง และทองจากเดิม 4 ซึ่ง เป็น 5 ซึ่ง แต่การประมูลภาษีครั้งนี้ได้เพิ่มการจัดเก็บจาก 20 เมืองเป็น

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

²แหล่งเดิม.

³ดูรายละเอียดในภาคผนวก จ. รายการอากรสมัตตขรเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437.

⁴20 เมือง คือ กรุงเก่า สระบุรี วิเชียร เพชรบูรณ์ อ่างทอง สระบุรี พรหมบุรี อินบุรี สิงห์บุรี สรรค์ ไชยนาท มโนรมย์ นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก สุพรรณบุรี และพนมสารคาม.

28 เมือง¹ จากนั้นเป็นต้นมาการประมุขจัดเก็บอากรยาสูบและฝ้ายก็จะจัดเก็บ 28 เมืองตลอด ซึ่งอาจสรุปข้อมูลการประมุขจัดเก็บอากรยาสูบและฝ้ายได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 47 อัตราการประมุขจัดเก็บอากรยาสูบและฝ้ายเมืองต่าง ๆ

พ.ศ.	อัตราการประมุขอากรยาสูบและฝ้ายปีละ	หมายเหตุ
2402	179 ชั่ง 10 ตำลึง	จัดเก็บ 20 เมือง
2403	460 ชั่ง	จัดเก็บ 20 เมือง
2410	440 ชั่ง ทอง 4 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
2411	690 ชั่ง ทอง 5 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
2427	800 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
2428	736 ชั่ง ทอง 5 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
2430	690 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
2431	710 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เล่มที่ 148. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1222.

สารตราถึงเมืองต่าง ๆ เรื่องตั้งเงินโคเป็นเจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ. กรมศิลปากร.

เล่มที่ 2. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1230. สารตราถึงเจ้าเมืองกรมการ

28 เมือง เรื่องนำตั้งเงินจันเป็นเจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.

รล-สารตรา เล่ม 2 เล่มที่ 52. สารตราเรื่องนำตั้งเงินเข้าเป็นขุนศรีสมบัติ

เจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ. ลงวัน 5 9 9 คำ จ.ศ. 1247. และกรมศิลปากร. เอกสาร

¹28 เมือง คือ กรุงเก่า สระบุรี ลพบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี อินบุรี พรหมบุรี มโนรมย์ ไชยนาท สรรค์ นครสวรรค์ จะเข็งเทรา พิจิตร วิเชียร บัวชุม เพชรบูรณ์ พิชัย พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ ตาก กำแพงเพชร สุพรรณบุรี นครนายก พนมสารคาม ปราจีนบุรี และนครราชสีมา.

ที่มา (ต่อ)

รัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 13 เลขที่ 131. สารตราถึงเมืองต่าง ๆ 28 เมือง
เรื่องนำตั้งเงินยกเป็นขุนศรีสมบัติเจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ. ลงวัน 4⁴ 9 ค่ำ จ.ศ. 1250.

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานการจัดเก็บเฉพาะอากรยาสูบ (ยาสูบ) อีกต่างหาก
กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2430 นายอ่วมได้ประมูลจัดเก็บอากรยาสูบเมืองพิษณุโลก พิชัย พิจิตร
อุตรดิตถ์ วิเชียร ด้วยอัตราปีละ 10 ชั่ง¹ ต่อมาใน พ.ศ. 2432 มีการจัดเก็บอากรยาสูบเมือง
พิชัย พิษณุโลก พิจิตร และอุตรดิตถ์ ปีละ 8 ชั่ง² และใน พ.ศ. 2433 รัฐได้กำหนดให้มีการเก็บ
อากรยาสูบไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้องต่อปี โดยมีนายฉาบเป็นนายอากรเก็บค่านยาสูบไร่ละ 8 ชั่ง³

(8) รายได้จากอากรค่าน้ำ

อากรค่าน้ำเกิดจากประกาศค่าน้ำค่าน้ำใน พ.ศ. 2399 ให้จัดเก็บอากรค่าน้ำแทน
การลดการเก็บข้าวนาทุ่งจากไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง เหลือ 1 สลึง ทำให้รัฐขาดรายได้
400 ชั่งเศษ จึงให้มีการจัดเก็บอากรค่าน้ำแทน การจัดเก็บอากรค่าน้ำเมืองพิษณุโลกไม่ค่อย
ประสบผลสำเร็จเพราะราษฎรไม่ยอมเสียอากรค่าน้ำ ดังปรากฏหลักฐานว่าใน พ.ศ. 2428
การเก็บอากรค่าน้ำหลวงราชแขวงเมืองชุมแสงขัดข้อง⁴ และใน พ.ศ. 2429 นายอากรค่าน้ำ

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 8 เลขที่ 252. สารตรา
นำตั้งนายอ่วมเป็นนายอากรยาสูบ.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/5 ภาษีเล่ม 1. เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ
(อากรยาสูบ) ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 108.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/5 ภาษีเล่ม 1. เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ
(อากรยาสูบ) ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 109 และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
รล-สารตรา เล่ม 29 เลขที่ 8. สารตรา นำตั้งนายฉาบเป็นขุนศรีอากรเก็บค่านยาสูบ. ร.ศ.
109. ลงวันที่ 11 มีนาคม ร.ศ. 109.

⁴กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 15.
วัน 2³ 6 ค่ำ จ.ศ. 1247.

ร้องทุกข์อ้ายหลอผู้ร้ายบังอาจถือเครื่องศาสตราวุธห้ามราษฎรไม่ให้เสียเงินอากรให้กับนายอากร¹ การเก็บอากรค่าน้ำมีปัญหारेื่อร้างมาจนกระทั่งปีพ.ศ. 2430 ราษฎร 500 กว่าคน ยังไม่ยอมเสียอากรค่าน้ำ² สำหรับอัตราการประมูลจัดเก็บอากรค่าน้ำเมืองพิษณุโลกมีรายได้ปีละ 68 ชั่ง 4 ตำลึง³ นายอากรค่าน้ำส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน เช่น พ.ศ. 2427 - 2430 ผู้เป็นนายอากรคือ จินยี่นิ่ม จินชื่น จินไหว และจินอ่อง ตามลำดับ

จากประเด็นปัญหาเรื่องการจัดเก็บอากรค่าน้ำในเมืองพิษณุโลก น่าจะเป็นสาเหตุที่รัฐนำเมืองพิษณุโลกไปเก็บรวมกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ อีก 5 เมือง รวมเป็น 6 เมืองเหนือใน พ.ศ. 2433 โดยการประมูลจัดเก็บอากรค่าน้ำ 6 เมืองเหนือด้วยอัตราปีละ 207 ชั่ง มีจีนผู้เป็นนายอากร เมื่อมีการจัดเก็บอากรค่าน้ำ 6 เมืองเหนือมาเปรียบเทียบกับเมืองต่าง ๆ ของไทยปรากฏข้อมูลดังต่อไปนี้

ตาราง 48 อัตราการประมูลจัดเก็บอากรค่าน้ำเมืองต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2433 - 2434

เมือง	พ.ศ. 2433	พ.ศ. 2434
เพชรบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม	76	130
สมุทรปราการ นครเขื่อนขันธ์	12	43
นนทบุรี สุพรรณบุรี	164	190
อ่างทอง	136	121
จันทบุรี ตราด ระยอง	37	-

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 25.
วัน 7 ¹/₉ ค่ำ จ.ศ. 1248.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 70.
วัน 4 ⁵/₅ ค่ำ จ.ศ. 1249.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 67.
วัน 2 ⁵/₁₂ ค่ำ จ.ศ. 1948.

ตาราง 48 (ต่อ)

เมือง	พ.ศ. 2433	พ.ศ. 2434
กรุงเก่า	376	384
พยุหคีรี	3	4
6 เมืองเหนือ	207	206
พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง	28	21
ชัยนาท	133	107
ราชบุรี	40	84
นครศรีธรรมราช	100	61
อินบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี	51	52
ประทุมธานี	28	17
ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก	19	120
ลพบุรี	79	136
กระบุรี	12	12

ที่มา : กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

จากตารางอัตราการประเมินจัดเก็บอากรค่าน้ำเมืองต่าง ๆ ในพ.ศ. 2433 - 2434
 6 เมืองเหนือสามารถจัดเก็บได้เป็นอันดับ 8 ของการประเมินจัดเก็บอากรค่าน้ำทั่วประเทศคิดเฉลี่ย
 ทั้ง 6 เมืองสามารถเก็บอากรค่าน้ำใน พ.ศ. 2433 ได้เมืองละ 34.5 ชั่ง และ
 ใน พ.ศ. 2434 จัดเก็บได้ 43.3 ชั่ง

จะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บอากรค่าน้ำให้กับรัฐ โดย
 ทารายได้ให้กับรัฐระหว่างพ.ศ. 2427 - 2430 ปีละ 68 ชั่ง 4 ตาลึง ในปีพ.ศ. 2433
 สามารถจัดเก็บอากรค่าน้ำได้ประมาณปีละ 34 ชั่ง 10 ตาลึง และในปี พ.ศ. 2433 จัดเก็บ
 ได้ประมาณปีละปีละ 43 ชั่ง 6 ตาลึง

(9) รายได้จากภาษีฝิ่น

ภาษีฝิ่นเป็นภาษีชนิดหนึ่งที่รัฐเปิดโอกาสให้เอกชนเข้าประมูลจัดเก็บ เมื่อเจ้าภาษี
 ฝิ่นประมูลได้เขตนใดห้ามผู้นำฝิ่นนอกเขตเข้ามาขาย โดยเจ้าภาษีฝิ่นจะตั้งด่านตรวจฝิ่นเป็นจุด ๆ
 เช่น จีนซ่งเจ้าภาษีฝิ่นเมืองพิษณุโลกขอตั้งด่านตรวจยาฝิ่นเมืองด่านซ้ายและนครไทย¹ ภาษีฝิ่นที่จัด
 เก็บในเมืองพิษณุโลกพบหลักฐานการจัดเก็บครั้งแรกในพ.ศ. 2402 จีนซ่งได้เป็นเจ้าภาษีฝิ่น
 จำหน่ายยาฝิ่น 24 เมืองรวมกัน² โดยประมูลได้จากเดิม 60 ชั่ง ประมูลเพิ่มอีก 65 ชั่ง รวมเป็น
 165 ชั่ง³ ต่อมาในพ.ศ. 2427 - 2428 จีนซ่งประมูลภาษีฝิ่นจากเดิม 650 ชั่ง ประมูลเพิ่มอีก
 150 ชั่ง รวมเป็น 800 ชั่ง โดยเจ้าภาษีฝิ่นจะจำหน่ายยาฝิ่นลดลงเหลือแค่ 16 เมืองเท่านั้น⁴

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 6.
 วัน 675 ค่ำ จ.ศ. 1247.

²24 เมือง คือ สระบุรี ชัยนาท สิงห์บุรี อิบบุรี สรรค์ พรหมบุรี นครสวรรค์
 สวรรคโลก พิษณุโลก สุโขทัย กำแพงเพชร อุทัยธานี มโนรมย์ อ่างทอง ลพบุรี พิจิตร อุดรดิตถ์
 พิจัย นครราชสีมา วิเชียร เพชรบูรณ์ นครนายก ปราจีนบุรี สุพรรณบุรี.

³กรมศิลปากร. เล่มที่ 75. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1221. สารตราฯ
 ถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ เรื่องตั้งจีนอันเป็นเจ้าภาษีฝิ่น.

⁴16 เมือง คือ พิจัย พิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย สิงห์บุรี ชัยนาท ตาก อุดรดิตถ์
 อุทัยธานี พยุหคิรี พิจิตร นครสวรรค์ ภูมิ มโนรมย์ สรรค์บุรี กำแพงเพชร.

การเก็บภาษีฝิ่นอาจจะเป็นของใหม่สำหรับเจ้าเมืองต่าง ๆ เพราะปรากฏว่าเมื่อจีนซึ่งเจ้าภาษีเมืองพิษณุโลกขอตั้งด่านตรวจยาฝิ่นที่เมืองด่านซ้ายและนครไทย พระแก้วอาษาเจ้าเมืองด่านซ้ายร้องว่าทั้ง 2 เมืองไม่เคยมีการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ¹ สำหรับขั้นตอนการจำหน่ายยาฝิ่นจะเริ่มจากเจ้าภาษีไปรับยาฝิ่นจากเมืองชยันตมาจำหน่ายในเมืองพิษณุโลกครั้งละ 250 - 750 ตำลึงจีน ซึ่งในแต่ละปีจะจำหน่ายได้เป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่าง การจำหน่ายยาฝิ่นของจีนไปพลนผู้จัดการแทนจีนผู้ส่งผู้เป็นบุตรเทวีราชทรัพย์เจ้าภาษีฝิ่นที่กรุงเทพฯ ได้ รับฝิ่นไปจำหน่ายวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2433 จนถึงวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2434 รับยาฝิ่นไปจำหน่าย 2,650 ตำลึงจีน จำหน่ายยาฝิ่นไป 2,582 ตำลึงจีน เหลือยาฝิ่น 68 ตำลึงจีน²

จากข้อมูลการจำหน่ายยาฝิ่นในช่วง 1 ปี สามารถจำหน่ายได้ถึง 2,582 ตำลึงจีน ซึ่งเป็นจำนวนที่มากพอสมควร แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พบหลักฐานการจัดเก็บฝิ่นเพียงเท่านั้น ซึ่งการประมวลภาษีฝิ่นมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ

จะเห็นได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บอากรฝิ่นร่วมกับเมืองอื่น ๆ ทำรายได้ให้กับรัฐดังตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 6.
วัน 6 ๆ 5 ค่ำ จ.ศ. 1247.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 2.
31 มีนาคม ร.ศ. 110.

ตาราง 49 อัตราการประมวลจัดเก็บภาษีเงินเมืองต่าง ๆ

พ.ศ.	อัตราการประมวลภาษีเงินเมือง	หมายเหตุ
2401	60 ชั่ง	24 เมือง
2402	165 ชั่ง	24 เมือง
2427	650 ชั่ง	16 เมือง
2428	800 ชั่ง	16 เมือง

ที่มา : กรมศุลกากร. เลขที่ 75. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1221. สารตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ เรื่องตั้งเงินอื่นเป็นเจ้าภาษีเงิน. และกรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 6. (ไม่ปรากฏวันเดือน) จ.ศ. 1248.

(10) รายได้จากภาษีอื่น ๆ

นอกจากภาษีอากรที่กล่าวมา รัฐยังมีรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรอื่น ๆ

อีกหลายชนิด ดังรายการภาษีอากร ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) กล่าวคือ ถั่วต่าง ๆ งาเม็ด กุ้งตากแห้ง เสาตาก เสาทุบเปลือก เสาต่อมือไม้ ไม้รวก ไม้แม่ ฝ้าย ปอ คราม ไม้พื้น ทราบ พันธ์ ใต้ ชัน น้ำมันยาง ยาสูบ ปลา กุ้ง หอย บู่ สี่ฝัก ไหม หวาย พริกตามแห้ง ไม้ค้ำ ไม้แดง หัวหอมแห้ง กระเทียมแห้ง กระสอบ เสื่อ ปูน น้ำตาล เปลือกไม้ปะโลง ถ่าน ไม้ไผ่ป่า สุกร เป็ด ไก่ น้ำตาลโตนด น้ำมันพร้าว หม้อตาล จาก อีฐ กระเบื้อง เหล็ก กะทะ เรือโกลน ฯลฯ¹ สำหรับการจัดเก็บภาษีเหล่านี้ในเมืองพิษณุโลกเท่าที่สามารถตรวจสอบได้มีดังตารางต่อไปนี้

¹กรมศุลกากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/5 ภาษีเล่ม 1. เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ (ภาษี ร.ศ. 122). ลงวันที่ 11 กันยายน ร.ศ. 111.

ตาราง 50 การจัดเก็บภาษีอากรอื่น ๆ ในเมืองพิษณุโลกร่วมกับเมืองต่าง ๆ

ชื่อภาษี	พ.ศ.	อัตราการจัดเก็บภาษีปีละ	หมายเหตุ
ภาษี 22 สิ่ง	2401	100 ชั่ง	22 เมือง
	2402	120 ชั่ง	22 เมือง
	2405	260 ชั่ง	24 เมือง
	2406	280 ชั่ง	24 เมือง
	2427	505 ชั่ง	22 เมือง
	2428	450 ชั่ง	22 เมือง
	2429	490 ชั่ง	22 เมือง
น้ำอ้อย	2403	140 ชั่ง	25 เมือง
	2404	150 ชั่ง	25 เมือง
	2411	150 ชั่ง	25 เมือง
	2429	90 ชั่ง	6 เมืองเหนือ
น้ำตาลทราย	2399	60 ชั่ง	19
	2400	100 ชั่ง	19
พื้น เต่า ไม้ไผ่	2403	90 ชั่ง	34 เมือง
	2404	90 ชั่ง	(บักซ์ำด้, ฝ่ายเหนือ)
จันอับ	2424	2 ชั่ง 17 ตำลึง	เมืองพิษณุโลก
	2427	579 ชั่ง	20 เมือง
	2428	604 ชั่ง	20 เมือง
	2429	640 ชั่ง	20 เมือง

ตาราง 50 (ต่อ)

ชื่อภาษี	พ.ศ.	อัตราการจัดเก็บภาษีปีละ	หมายเหตุ
สุกร เป็ด ไก่	2427	1,927 ชั่ง	25 เมือง
	2428	2,562 ชั่ง	25 เมือง
	2429	2,700 ชั่ง	25 เมือง
	2433	107 ชั่ง 22 ศาติง	10 เมืองเหนือ
มาตรเรือไกลน	2428	40 ชั่ง	(พิษณุโลก, สุโขทัย
	2429	38 ชั่ง	พิษณุ, พิจิตร)
	2434	25 ชั่ง	6 เมืองเหนือ
เรือ โรงร้าน ตึก	2429	467 ชั่ง 25 บาท	25 เมือง
และแพ	2430	492 ชั่ง	25 เมือง
โขน ละคร พั้ง	2430	357 ชั่ง	34 เมือง
การละเล่นต่าง ๆ	2431	274 ชั่ง	34 เมือง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14/5 ภาษีเล่ม 1.

เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ. ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ. 108 - 11 กันยายน ร.ศ. 111.

และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 1 - 34 จ.ศ. 1247 - 1250 และร.ศ. 108 - 110. สารตราเรื่องนาตั้งเจ้าภาษีอากรต่าง ๆ.

จ.ศ. 1247 - 1250 และ ร.ศ. 108 - 110.

จะเห็นว่า เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งจัดเก็บภาษีอากรให้กับรัฐ ภาษีอากรที่หารายได้ให้รัฐในช่วงพ.ศ. 2398 - 2437 ส่วนใหญ่จะเป็นภาษีอากรจากผลผลิตทางการเกษตร และของป่า ได้แก่ ภาษาคำนา ภาษาน้ำผึ้ง ภาษีส้มปัด ภาษฝ้ายและยาสูบ ภาษาร่อนเบี้ย ภาษีสู่รา ภาษาคำน้ำ ภาษีสาคอน้ำขอนสัก ภาษีฝืน และภาษีอื่น ๆ

ดังนั้นตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นถึงปริมาณรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ทั้งหมดของเมืองพิษณุโลก แต่ด้วยข้อจำกัดของหลักฐาน คือ ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกบางปีเป็นช่วง ๆ ไปได้ และหลัง พ.ศ. 2434 - 2437 ไม่พบหลักฐานการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกเลย ด้วยข้อจำกัดในข้อมูลดังกล่าวนี้ ทำให้ภาพการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437 บางช่วงเวลาขาดหายไป

ตาราง 51 การจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลก

ชื่อภาษีอากร	พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
อากรค่านา	2405	87 ชั่ง 19 ตาลึง 1 บาท	
	2410	95 ชั่ง 16 ตาลึง 2 บาท	
		1 สลึง	
	2419	57 ชั่ง 12 ตาลึง 1 บาท	เก็บจากนา 12,291 ไร่
		1 สลึง	3 งาน
	2428	154 ชั่ง 1 ตาลึง 1 สลึง	
	2429	148 ชั่ง 15 ตาลึง 1 บาท	
		1 สลึง	
	2430	166 ชั่ง 15 ตาลึง 2 บาท	
		1 สลึง	
	2431	184 ชั่ง 8 ตาลึง 3 สลึง	
		1 เฟื้อง	
	2432	231 ชั่ง 15 ตาลึง 3 บาท	
		2 สลึง	

ตาราง 51 (ต่อ)

ชื่อภาชีอากร	พ.ศ.	รายได้ประมาณปีละ	หมายเหตุ
อากรป่า้าง ภาษีค่าต่อ ไม้ขนสัก	2433	231 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง	
	2408 - 2434	7 ภรา 4 ทาบ 40 ชั่ง	
	2429	4 ชั่ง 7 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง	ยังไม่ได้เก็บค่าต่อไม้สัก 966 ต้น
	2430	10 ชั่ง 18 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง	
	2430	12 ชั่ง 12 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง	
อากรบ่อนเบี้ย	2433	23 ชั่ง 1 ตำลึง	ไม้ยังไม่ได้เรียกเก็บค่า ต่อไม้สัก 2,107 ต้น
	2406	200 ชั่ง	จัดเก็บ 2 เมือง คือ
	2431	180 ชั่ง	เมืองพิษณุโลก และพิจิตร
	2432	182 ชั่ง	
	2433	241 ชั่ง	
อากรสุรา	2409	250 ชั่ง	จัดเก็บ 4 เมือง คือ
	2432	421 ชั่ง	พิษณุโลก พิจิตร พิษั
	2433	421 ชั่ง	และอุตรดิตถ์
	2434	423 ชั่ง	
อากรสมพัทธ	2429	7 ชั่ง 20 ตำลึง	เฉพาะเมืองพิษณุโลก
	2430	7 ชั่ง 20 ตำลึง	จัดเก็บ 5 เมือง คือ
	2433	21 ชั่ง	พิษณุโลก สุวรรณโลก
	2434	26 ชั่ง	สุโขทัย และพิษั

ตาราง 51 (ต่อ)

ชื่อภาษี	พ.ศ.	อัตราการจัดเก็บภาษีปีละ	หมายเหตุ
อากรฝ้ายยาสูบ	2402	179 ชั่ง 10 ตาลึง	จัดเก็บ 20 เมือง
	2403	460 ชั่ง	
	2410	440 ชั่ง ทอง 4 ชั่ง	จัดเก็บ 28 เมือง
	2411	690 ชั่ง ทอง 5 ชั่ง	
	2427	800 ชั่ง	
	2428	736 ชั่ง ทอง 5 ชั่ง	
	2430	690 ชั่ง	
	2431	710 ชั่ง	
อากรยาสูบ	2430	10 ชั่ง	จัดเก็บ 5 เมือง
	2432 - 2433	8 ชั่ง	จัดเก็บ 4 เมือง
อากรค่าน้ำ	2427 - 2430	68 ชั่ง 4 ตาลึง	เฉพาะพิษณุโลก
	2433	207 ชั่ง	จัดเก็บ 6 เมือง
	2434	260 ชั่ง	จัดเก็บ 6 เมือง
ภาษีฝิ่น	2401	60 ชั่ง	จัดเก็บ 24 เมือง
	2402	165 ชั่ง	
	2427	650 ชั่ง	จัดเก็บ 16 เมือง
	2428	800 ชั่ง	
ภาษีอื่น ๆ	-	-	-

หมายเหตุ : เรื่องภาษีอื่น ๆ ดูรายละเอียดในหน้า 185-187

ที่มา : รวบรวมจากตาราง 36 - ตาราง 49

1.3 รายได้จากการผูกปี้ชาวจีน

ชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่ในจังหวัดพิษณุโลกใน พ.ศ. 2377 มีจำนวนถึง 1,112 คน ซึ่งสามารถทำรายได้จากค่าผูกปี้ชาวจีนให้กับรัฐมากเป็นอันดับ 4 ของค่าผูกปี้ชาวจีนทั่วประเทศ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 สำหรับการผูกปี้ชาวจีนของเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ไม่ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บค่าผูกปี้ชาวจีนเมืองพิษณุโลก ซึ่งจำนวนชาวจีนเมืองพิษณุโลกน่าจะมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 1,112 คนอย่างแน่นอน และถ้ามีหลักฐานปรากฏคงจะมีรายได้ให้กับรัฐมากพอสมควร แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2431 พบว่า มีการผูกปี้ข้อมือชาวจีนเมืองพิษณุโลกที่ยังไม่ได้ผูกปี้ โดยเก็บเงินค่าผูกปี้ชาวจีนแทนค่าแรง จำนวน 717 คน คนละ 1 ตำลึง (4 บาท) ได้เงินค่าผูกปี้ 25 ชั่ง 17 ตำลึง¹ ข้อมูลดังกล่าวเป็นเพียงชาวจีนที่ไม่ได้ผูกปี้แค่ 717 คน ไม่ใช่ว่าชาวจีนเมืองพิษณุโลกทั้งหมด

2. สภาพการค้าของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2437

หลังจากรัฐบาลไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2398 กับอังกฤษและชาติอื่น ๆ แล้ว รัชกาลที่ 4 ทรงมีประกาศในพ.ศ. 2399 ให้ราษฎรไทยและต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ทราบถึงการทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับชาติอังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา และให้ราษฎรไทย สามารถค้าขายกับชาวต่างชาติได้โดยเสรี ดังนั้นจึงมีราษฎรไทย จีน ตลอดจนชาวต่างชาติขึ้นไปซื้อขายสินค้าต่าง ๆ ที่เมืองพิษณุโลกประมาณปีละ 50 - 60 ล่า² ส่วนใหญ่เป็นเรือขนาด 5 - 8 วา จากหลักฐานพบว่า ชาวต่างชาติที่ขึ้นไปค้าขายในเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะเป็นคน

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 2. วัน 5 ¹³ 4 ค่ำ จ.ศ. 1250. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 76. วัน 1 ³ 3 ค่ำ จ.ศ. 1250.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6 ¹⁴ 7 ค่ำ จ.ศ. 1240. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/8. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 7 ⁸ 11 ค่ำ จ.ศ. 1247.

ในบังคับของอังกฤษและฝรั่งเศส คนเหล่านี้เมื่อเกิดปัญหาการค้าขายหรือทะเลาะวิวาทกับคนไทย ก็จะอาศัยสิทธิที่เป็นคนในบังคับของชาติที่ตนสังกัดฯให้กงสุลเป็นบังคับคู่ความ¹

การค้าขายภายหลังสนธิสัญญาเบาริงใน เมืองพิษณุโลกขยายตัวมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่เจ้าเมืองพิษณุโลกได้ทำบัญชีราคาซื้อขายสินค้าต่าง ๆ ที่กรุงเทพฯ เทียบกับราคาซื้อขายสินค้าที่เมืองพิษณุโลกปิดไว้ให้ราษฎรในแขวงเมืองพิษณุโลกทราบโดยทั่วกัน บัญชีราคาซื้อขายสินค้าต่าง ๆ มีทั้งหมด 83 รายการ ซึ่งรายการสินค้าเหล่านี้จะระบุราคาซื้อขายจากกรุงเทพฯ และราคาขายที่เมืองพิษณุโลกและราคาสินค้าซื้อจากเมืองพิษณุโลกและราคาขายที่กรุงเทพฯ สินค้าต่าง ๆ ที่นำมาขายในเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่ได้แก่ เสื้อ ร่ม ค้าย ผ้า เสื้อ ขันน้ำ ถาด เป็นต้น ส่วนสินค้าที่ซื้อจากเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าเกษตรและของป่า เช่น เปลือกไม้ ปลาต่าง ๆ ผ้าย ใต้ ขัน น้ำอ้อย น้ำมันยาง เขากวาง ฯลฯ²

หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า สภาพการค้าของเมืองพิษณุโลกขยายตัวมากกว่าก่อนทำสนธิสัญญาเบาริง คือ การคมนาคมมีความสะดวกมากยิ่งขึ้น เพราะมีเรือบริการให้เข้าขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ ถึงพิษณุโลกโดยจะระบุราคาค่าเช่าไว้ เช่น เรือ 4 วา ราคาทั้งขึ้นล่องเที่ยวหนึ่ง 1 ชั่ง 5 ตำลึง 20 บาท เรือ 5 วา ราคาทั้งขึ้นและล่องเที่ยวหนึ่ง 1 ชั่ง 5 ตำลึง 40 บาท เรือไม้แปดเหลี่ยม 7 - 9 วา ล่องจากพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ เที่ยวละ 1 ชั่ง - 1 ชั่ง 20 บาท และเรือไม้แปดเหลี่ยม 7 - 9 วา ขึ้นจากกรุงเทพฯ ถึงพิษณุโลกเที่ยวละ 2 ชั่ง - 2 ชั่ง 20 บาท³ หลักฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงสภาพการค้าที่รุ่งเรืองก็คือ ได้มีการก่อสร้างโรงงาน ตึก และแพ ให้เช่าไว้สินค้าสำหรับค้าขาย ตั้งบ่อนเบี้ยและเข้าอยู่เป็นห้อง ๆ

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/6. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. 13 ธันวาคม ร.ศ. 103. และกรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/7. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. 1 พฤษภาคม ร.ศ. 104.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24. 63 กันยายน ร.ศ. 108.

³กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24. 6 กันยายน ร.ศ. 108.

ซึ่งโรงร้าน คึก และแพ เหล่านี้จะอยู่ในตลาดสามารถทำการค้าขายได้อย่างสะดวก¹ หลักฐานดังกล่าวแสดงว่า สภาพการค้าของเมืองพิษณุโลกต้องมีการขยายตัวมากขึ้นตลอดถึงมีการขยายตัวของเมืองและพลเมืองมากขึ้นตามไปด้วย

สำหรับสินค้าที่ทำการค้าขายมากที่สุดในเมืองพิษณุโลก คือ ข้าว พ่อค้าไทยจีนจะนำเรือ 5 - 8 วา ไปซื้อข้าวเปลือกประมาณ 30 - 40 ลว² โดยจะนำข้าวเปลือกไปจำหน่ายยังเมืองต่าง ๆ ราษฎรจะขายข้าว 2 ส่วน เหลือไว้สำหรับการดำรงชีวิต 1 ส่วน³ ส่วนราคาข้าวเปลือกเมืองพิษณุโลกที่ทำการซื้อขายกันจะมีราคาตามตารางต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล-สารตรา เล่ม 13 เลขที่ 133.

สารตราถึงเจ้าเมืองต่าง ๆ เรื่องนำตั้งเงินเกเป็นเจ้าภาษีเรือ โรงร้าน คึก แพ.

ลงวัน 1 ๆ 8 ค่ำ จ.ศ. 1250.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.12.12ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.

วัน 1 ๆ 8 ค่ำ จ.ศ. 1240. (ไม่ปรากฏเลขที่ใบบอก).

³แหล่งเดิม.

ตาราง 52 สถิติราคาข้าวเปลือกเมืองพิษณุโลกที่ทำการซื้อขาย

พ.ศ.	ราคาข้าวเปลือกเกี่ยวและ	หมายเหตุ
2400 (จ.ศ. 1219)	2 ตำลึง	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2421 (จ.ศ. 1240)	4 ตำลึง - 5 ตำลึง 3 บาท	ราษฎรซื้อขายกัน
2428 (จ.ศ. 1247)	8 ตำลึง	รายงานการซื้อข้าวไปขึ้น ราชการทัพ
2428	6 ตำลึง	ราษฎรซื้อขายกัน
2428	6 ตำลึงกึ่ง	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2429 (จ.ศ. 1248)	6 ตำลึงกึ่ง	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2430 (จ.ศ. 1249)	5 ตำลึงกึ่ง	ราษฎรซื้อขายกัน
2430	4 ตำลึง 3 บาท	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2431 (จ.ศ. 1250)	4 ตำลึง - 4 ตำลึง 2 บาท	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2432 (จ.ศ. 1251)	5 ตำลึง	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง
2433 (จ.ศ. 1252)	7 ตำลึงกึ่ง	ราษฎรซื้อขายกัน
2434 (จ.ศ. 1253)	7 ตำลึง	รายงานน้ำฝนต้นข้าวของเจ้าเมือง

ที่มา : รวบรวมจาก กรมศิลปากร. เลขที่ 13. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219.
 ใบบอกพระยาพิษณุโลก. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/1.
ใบบอกเมืองพิษณุโลก. วัน 6 ¹⁴ 7 ค่ำ จ.ศ. 1240. กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 79. วัน 1 ⁹ 12 ค่ำ
 จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 33. วัน 3 ⁸ 9 ค่ำ จ.ศ. 1247. กรมศิลปากร.
 เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24. วัน 5 ¹⁵ 8 ค่ำ
 จ.ศ. 1248. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2. 12ก/10.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 36. วัน 5 ² 8 ค่ำ จ.ศ. 1249. กรมศิลปากร.

ที่มา (ต่อ)

เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 21. วัน 1 ฯ 11 คำ
จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 35. 4 ตุลาคม ร.ศ. 108. กรมศิลปากร.
เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 73. 18 มีนาคม
ร.ศ. 109. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/13.
ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 3. 12 กรกฎาคม ร.ศ. 110.

นอกจากการค้าข้าวของเอกชนดังกล่าวแล้ว รัฐยังมีส่วนในการซื้อขายข้าวอีกด้วย
รัฐจะซื้อข้าวขึ้นนางไว้สำหรับใช้ในราชการบ้านเมืองเป็นประจำทุกปี ช่วงไหนมีการทำสงคราม
ก็จะมี การซื้อข้าวไว้เป็นจำนวนมาก เช่น พ.ศ. 2428 มีการปราบกบฏฮ่อก็จะมี การซื้อข้าวคงนาง
ไว้เป็นจำนวนมากทำให้ราคาข้าวสูงมากถึงเกวียนละ 8 ตำลึง¹ แต่เมื่อข้าวเหลือจากใช้ในราชการ
ก็จะนำออกจำหน่ายให้ราษฎรและนายอากรสุรา หรือให้ราษฎรและนายอากรสุรายืมข้าวไปใช้ก่อน
เมื่อนายอากรสุรายืมข้าวไปในการทำสุรา นายอากรสุรามักจะคืนเงินแทนข้าวที่ยืมไปใช้โดยจะให้
ราคาที่สูงกว่าท้องตลาด² ข้าวที่ใช้ในราชการนี้ทางเมืองพิษณุโลกจะรายงานข้าวคงนางให้รัฐ
ทราบทุกปี

สินค้าที่มีการซื้อขายมากรองจากข้าว คือ ไม้สัก ไม้สักเป็นสินค้าที่ทำการซื้อขายมาก
ดังจะเห็นได้จากเอกชนขอสัมปทานเข้าไปตัดไม้ขนสักเพื่อการซื้อขายประมาณปีละ 520 -
4,000 ต้น ในการซื้อขายไม้สักจะมีดวงตราสำหรับตีไม้ขนสัก ในดวงตราจะเป็นชื่อของผู้ขาย
ซึ่งจะเขียนเป็นตัวอักษรไทย จีน และภาษาอังกฤษ เช่น หลวงรามราชา ปลัดเมืองชุมแสง มีตรา
สำหรับตีไม้ขนสักซึ่งตรา นั้นจะมีตัวหนังสือไทยว่า แสง จีนชง เป้าผัวแดงนี้มีตรา ยี่หอฝรั่ง

1กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 79.
วัน 1 ฯ 12 คำ จ.ศ. 1247.

2กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 2.
วัน 1 ฯ 5 คำ จ.ศ. 1249.

3 ดวง¹ เป็นต้น เมืองพิซุโลกมีตราสำหรับค้าไม้ขนสักซื้อขายถึง 14 ราย และมีตราถึง 27 ตรา² แสดงว่าการซื้อขายไม้ขนสักภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงจะต้องมีการขยายตัวมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงการค้าขายในเมืองพิซุโลกขยายตัวมากทั้งภาครัฐและเอกชน สินค้าที่ซื้อขายกันมาก ได้แก่ ข้าว ไม้สัก และสินค้าจากของป่า ส่วนสินค้าที่นำมาขายยังเมืองพิซุโลก ได้แก่ เลื้อ ผ้า ร่ม ด้าย เป็นต้น ด้วยสภาพการค้าของเมืองพิซุโลกที่ขยายตัวมากขึ้นนี้เอง รัฐบาลน่าจะมีรายได้จากการจัดเก็บภาษีต่าง ๆ มากตามไปด้วย

3. ผลของสนธิสัญญาเบาริงที่มีต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซุโลกระหว่าง

พ.ศ. 2398 - 2437

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซุโลกได้เริ่มเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงแล้วการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซุโลกได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เช่น เริ่มนิยมการค้าเสรีมากขึ้น ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า โดยเฉพาะข้าวและไม้สัก การจ้างแรงงานเริ่มขยายตัวมากขึ้น การเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบธุรกิจ มีการปรับปรุงการคมนาคมให้สะดวกโดยมีเรือบริการให้เข้าขึ้นล่องประจําระหว่างพิซุโลกกับกรุงเทพฯ เป็นต้น ในขณะที่เดี่ยวกับบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซุโลกยังคงมีอยู่เหมือนเดิม แต่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบวิถีการจัดเก็บรายได้ในเมืองพิซุโลก เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของเมืองหลวง ซึ่งจะต้องเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยกับระบบเศรษฐกิจของโลกในขณะนั้น ผลของสนธิสัญญาเบาริง ทำให้บทบาทด้านเศรษฐกิจของเมืองพิซุโลกระหว่างพ.ศ. 2398 - 2437 เกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิซุโลก.
วัน 4 ๖ 8 ค่ำ จ.ศ. 1250. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10.
ใบบอกเมืองพิซุโลกที่ 18. วัน 6 ๖ 8 ค่ำ จ.ศ. 1250.

²แหล่งเดิม.

3.1 การขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า

ผลของสนธิสัญญาเบาริงทำให้เกิดการค้าแบบเสรี เอกชนสามารถทำการค้าขายได้อย่างอิสระ การค้าจึงได้ขยายตัวมากขึ้นและส่งผลให้มีการผลิตเพื่อเป็นสินค้าส่งออกมากขึ้นตามไปด้วย โดยเฉพาะข้าวและไม้สัก

ก. ข้าว ข้าวซึ่งแต่เดิมไม่นิยมส่งเป็นสินค้าออกได้กลายมาเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ประกอบกับรัฐได้ส่งเสริมให้ราษฎรขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวออก ดังจะเห็นจาก พระราชโองการของรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับความสำคัญของสินค้าข้าวและต้องการให้ราษฎรขยายพื้นที่ทำนาออกไปให้มาก¹ โดยเปิดโอกาสให้ราษฎรที่ไม่มีที่นาจองพื้นที่ทำนา นอกจากนี้ยังยกเว้นอากรการค้าที่บุกเบิกใหม่ในปี 1 และปีที่ 2 - 3 ให้เก็บร้อยละหนึ่งสำหรับนาหว่าน และร้อยละสี่สำหรับนาปัก พอถึงปีที่ 5 จึงจะเก็บตามปกติที่กำหนดไว้ คือ ร้อยละสี่เพียง

การส่งเสริมให้มีการขยายพื้นที่ทำนาของรัฐทำให้พื้นที่นาของเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ขยายออกไปมาก กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2405 มีพื้นที่ทำนาเพียง 20,972 ไร่ 2 งาน และ ใน พ.ศ. 2433 ได้เพิ่มเป็น 39,638 ไร่ ด้วยนโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวของรัฐบาล ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก ดังจะเห็นได้จากการมีเรือพ่อค้าไทยและจีนประมาณ 30 - 40 ลำต่อปีขึ้นมาซื้อข้าวเปลือกในเมืองพิษณุโลก เพื่อนำไปขายยังต่างเมืองราษฎรจะทำการขายข้าว 2 ใน 3 ส่วนของข้าวตนเองทั้งหมด โดยเก็บไว้บริโภคเพียง 1 ส่วนเท่านั้น สำหรับราคาข้าวที่ซื้อกันจะมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2400 ราคาข้าวเกี่ยวละ 2 ตำลึง พ.ศ. 2428 ข้าวเปลือกเกี่ยวละ 6 ตำลึง 2 บาท และใน พ.ศ. 2434 ราคาเกี่ยวละ 7 บาท ส่วนรัฐได้ให้กรมการเมืองซื้อข้าวขึ้นนางใช้สำหรับในราชการทุกปี และบางครั้งยังให้ซื้อข้าวส่งมาให้ที่กรุงเทพฯ อีกด้วย เมื่อข้าวเหลือใช้ก็จะนำออกจำหน่ายหรือให้ยืมแก่ราษฎรและนายอากรสุรา

ข. ไม้สัก ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการทำไม้ ถึงแม้ยังไม่ได้ยกเลิกระบบส่วย ไม้ขนสักในระยะนี้ แต่การทำไม้ก็ทำได้เริ่มมีการลงทุนโดยเอกชนเพื่อขอเช่าหรือขอรับสัมปทานในการทำไม้โดยการหาหนังสือสัญญาและให้สัทยาบันที่กรุงเทพฯ ระบุว่า จะเข้าทำไม้ในเขตตำบล

¹กรมศิลปากร. เลขที่ 89. จดหมายเหตุรัชการที่ 4. พระบรมราชโองการเรื่องการเก็บภาษีที่โค่นร้างถากถางใหม่.

ไต่บ้าง ผู้ขอเช่าทำป่าไม้จะดำเนินการตัดฟันไม้ขนาดเล็กใหญ่ได้ทั้งหมดโดยจะต้องเสียเงินค่าหนังสือสัญญาและจะเสียค่าต่อไม้ทุกต้นที่ตัด ผู้ขอเช่าทำไม้ขอนสักมีทั้งชาวไทยและต่างประเทศ คือ พวกพม่าและตองลูซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษ นอกจากนั้นยังมีผู้เช่ารายย่อยไม่ต่ำกว่า 18 รายขอตัดไม้ขอนสักนอกเขตสัมปทาน โดยเสียค่าต่อไม้เหมือนกัน เมื่อตัดไม้ออกจากป่าแล้วก็จะพากันซื้อขายไม้กันอย่างอิสระ จำนวนไม้ที่ทำการตัดออกมาซื้อขายกันประมาณปีละ 520 - 4,000 ต้น ผู้ทำการซื้อขายไม้ขอนสักจะมีดวงตราเป็นเยื่อต่าง ๆ สำหรับตีประทับไม้ในการซื้อขายกันถึง 27 ตราด้วยกัน แสดงว่าการทำไม้ได้ขยายตัวมากขึ้นเลยเป็นสินค้าที่สำคัญอีกชนิดหนึ่ง

3.2 การขยายตัวของการค้า

ผลของสนธิสัญญาเบาริ่งทำให้การค้าขายในเมืองพิษณุโลกได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น มีการค้าขายโดยตรงระหว่างกรุงเทพฯ-พิษณุโลก ดังจะเห็นได้จากบัญชีราคาซื้อขายสินค้าเมืองพิษณุโลกมีถึง 83 รายการ ซึ่งรายการสินค้าเหล่านี้จะระบุราคาซื้อขายที่กรุงเทพฯ และราคาที่ซื้อขายที่เมืองพิษณุโลก ในบรรดารายการสินค้าเหล่านี้มีเรือให้เช่าขึ้นและลงกรุงเทพฯ ถึงพิษณุโลก และพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ ด้วย แสดงว่าการค้าจะต้องเจริญยิ่งขึ้นเพราะการคมนาคมระหว่างเมืองหลวงกับพิษณุโลกสะดวกขึ้น นอกจากนั้นเมื่อแพร่ทุกสินค้ามาค้าขายอีกต่างหาก ตลอดจนมีการสร้างโรงงาน และตึกสำหรับให้เข้าไปสินค้าสำหรับค้าขายเป็นห้อง ๆ และเปิดขายสินค้าไปด้วย สินค้าที่สำคัญของเมืองพิษณุโลกเป็นสินค้าภาคเกษตรกรรมและของป่าเช่น ข้าว ไม้สัก น้ำอ้อย ถั่ว ผัก ยาสูบ ไข่ ชัน เป็นต้น สินค้าที่นำเข้ามาค้าขายในเมืองพิษณุโลก เช่น ด้าย เลื่อย ผ้า ร่ม เป็นต้น อย่างไรก็ตามสินค้าที่สำคัญที่ดึงดูดบรรดาพ่อค้าเอกชนเข้ามาค้าขายและซื้อสินค้าจากเมืองพิษณุโลก คือ ข้าว และไม้สัก

3.3 การเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบการ

นโยบายการค้าเสรีทำให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ มากขึ้น และเพิ่มจำนวนผู้ประกอบการกิจต่าง ๆ เริ่มมีการลงทุนธุรกิจของเอกชนในรูปแบบครอบครัวหรือบริษัท ดังจะเห็นได้จากการเก็บภาษีเรือ โรงงาน และตึก จากพวกพ่อค้าต่าง ๆ ตลอดจนผู้ประกอบการกิจต่าง ๆ เช่น โรงเลื่อยไม้ โรงสีข้าว โรงเลื่อยเปิด ไม้ สุกกร นอกจากนั้นยังมีการก่อสร้างโรงงาน ตึก และแพ ให้เช่า

ไวสินค้า เปิดร้านค้าขาย ตั้งบ่อนเบี้ยหวย และค้าเช่าอยู่¹ เป็นต้น ธุรกิจที่สำคัญได้แก่ การค้าขายของพ่อค้าชาวไทยและต่างชาติที่นำเรือมาค้าขายขึ้นล่องในบางปีประมาณ 40 - 60 ลำ บรรทุกสินค้าขึ้นมาขายยังเมืองพิษณุโลกและซื้อสินค้าไปขายยังกรุงเทพฯ และเมืองต่าง ๆ ดังจะเห็นจากบัญชีรายการราคาสินค้าที่ซื้อขายที่พิษณุโลกและที่กรุงเทพฯ ผู้ประกอบการค้าเหล่านี้มีทั้งชาวไทยและต่างชาติ เช่น จีนจอแป๋ คนในบังคับอังกฤษถือหนังสือขึ้นมค้าขายที่เมืองพิษณุโลก² และจีนเจียชาคนในบังคับอังกฤษได้ให้เงินทุนขุนศึกคาพิรมซึ่งเป็นหุ้นส่วนบริษัทค้าขายต่าง ๆ เอาเงินไปซื้อหนองบ่อปลาที่เมืองชุมแสง อย่างไรก็ตามการมีเรือให้เข้าขึ้นล่องระหว่างพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ และกรุงเทพฯ ถึงพิษณุโลกประจำปีทำให้ผู้ประกอบการกิจการค้าขายตัวรวดเร็วขึ้นเพราะการคมนาคมสะดวกขึ้นนั่นเอง

ส่วนการทำไม้ก็เริ่มเปลี่ยนวิธีการทำไม้จากเดิม เริ่มมีบริษัทเอกชนของชาวไทยและชาวต่างชาติของสัมปทานทำไม้ เริ่มมีการจ้างแรงงานเพื่อทำไม้ ในขณะเดียวกันการจัดเก็บส่วยไม้ของส่วยยังคงมีอยู่เหมือนเดิม การขอสัมปทานทำไม้จะต้องทำหนังสือสัญญาและให้สัตยาบันรับรองที่กรุงเทพฯ โดยเสียค่าเช่าเขตทำไม้ 3 ปีเป็นเงิน 600 รูปี หรือ 15 ชั่ง 12 ตำลึง 3 บาท ชาวต่างชาติที่สนใจขอทำไม้มีทั้งชาวอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส พม่า และต้องผู้ที่อยู่ในบังคับของอังกฤษ ราษฎรไทยและต่างชาติที่ทำไม้ของส่วยจะต้องเสียค่าต่อไม้ให้กับรัฐอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นจะมีเจ้าของโรงเลื่อยไม้หรือพ่อค้าคนกลางมาซื้อไม้จากผู้ทำป่าไม้มาขายอีกต่อหนึ่ง พ่อค้าไม้เหล่านี้จะมีตราหยัห้อยต่าง ๆ ที่รัฐอนุญาตประทับไม้ที่ซื้อขายและทำการชักลากลงกรุงเทพฯ เมื่อผ่านด่านที่เมืองนครสวรรค์จะมีการตรวจตราที่ประทับไม้อีกครั้งหนึ่ง

---

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 61.
วัน 7 ๖ 2 ค่ำ จ.ศ. 1249.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/6. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
13 ธันวาคม ร.ศ. 103.

3.4 การขยายตัวของการจ้างแรงงาน

แต่ก่อนแรงงานจะเป็นแรงงานเกณฑ์หรือทาสให้รัฐ ถึงแม้จะมีการจ่ายเงินแทนแรงงานของไพร่บ้างก็ตาม แต่หลังการทำสนธิสัญญาเบาริงการจ้างแรงงานเป็นที่นิยมมากขึ้น ทั้งภาครัฐและเอกชน นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของลักษณะเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตก แรงงานชาวไทยมักจะนิยมรับจ้างทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ มากกว่านิยมทำกับบริษัท ในส่วนของรัฐบาลแม้การเกณฑ์แรงงานไพร่ยังคงมีอยู่ก็ตามแต่รัฐบาลก็ได้เริ่มตระหนักถึงความจำเป็นของการจ้างแรงงานว่ามีบทบาทสำคัญในการทำงานให้มีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากการสร้างคลังเก็บปืนและลูกกระสุนปืนเมืองพิษณุโลก ได้ขอเบิกเงินจำนวน 8 ชั่ง 18 ตำลึง¹ จ้างนายช่างและคู่เลื่อยไม้

ในส่วนของเอกชนนั้น การจ้างแรงงานนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก โดยเฉพาะการนำไปใช้ในกิจการทำไม้สัก ผู้รับสัมปทานไม้สักได้จ้างแรงงานชาวต่างชาติ คือ ชาวพม่า และต้องผู้ตั้งกรณีพระแก้วอาษาและหมื่นพิศาลอักษรผู้เข้าทำไม้ขนสัก 4 ตำบลในเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกได้จ้างพวกต้องผู้เข้ามาตัด ชัก ลากไม้ขนสักจำนวน 63 คน² มาเป็นแรงงานในการทำไม้ พวกต้องผู้จะรับจ้างทำไม้พอมีเวลาว่างก็จะค้าขายไปด้วย

จากข้อมูลดังกล่าวได้ทำให้เห็นภาพการจ้างแรงงานทั้งชาวไทยและชาวต่างชาตินในเมืองพิษณุโลก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แรงงานเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นและแรงงานถูกกำหนดเป็นเงินตราตามระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตกอย่างชัดเจน

3.5 การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา

ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริงเงินตราได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวเมืองพิษณุโลกบ้างแล้ว แต่ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงระบบเงินตราได้แพร่หลายมากขึ้นกว่าเดิม เพราะได้เกิดการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าที่ ต้องจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก

¹กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 59. วัน 1 ๆ 1 คำ จ.ศ. 1247.

²กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม.2.12ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 26. วัน 7 ๆ 9 คำ จ.ศ. 1248.

ตลอดจนการผลิตเฉพาะอย่างมากขึ้น ทำให้จำเป็นต้องพึ่งพิงสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันจากแหล่งผลิตอื่น ๆ ทำให้มีการนำเงินตรามาแลกเปลี่ยนสินค้าเหล่านั้น การเปิดให้มีการค้าเสรีช่วยทำให้เกิดการหมุนเวียนเงินตราในตลาดมากขึ้น เพราะราษฎรมีโอกาสในการเปลี่ยนผลผลิตของตนเป็นเงินตรา ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นสื่อกลางในการซื้อขายสินค้าในตลาดแทนสิ่งของมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจแบบเงินตราไม่เพียงแต่กระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น หากแต่ได้ขยายตัวออกไปยังเมืองพิษณุโลกด้วย การเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ ของรัฐได้จัดเก็บเป็นเงินตราเกือบทุกชนิด

กล่าวสรุปได้ว่า ผลของสนธิสัญญาเบาริงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ คือ ทำให้มีระบบการค้าแบบเสรี มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีอากร ทำให้ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศ และทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยกลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ผลของสนธิสัญญาเบาริงดังกล่าวไม่ได้มีผลต่อเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางเท่านั้น แต่ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วงพ.ศ. 2398 - 2437 ด้วย กล่าวคือ ในช่วงนี้บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในการเป็นแหล่งที่มาของรายได้ให้กับรัฐบาลยังคงมีอยู่เหมือนเดิม แต่รายได้จากกองส่วยต่าง ๆ ได้มีการจัดส่งเงินแทนส่วยที่เป็นสิ่งของทุกชนิดแล้ว แม้กระทั่งการเกณฑ์ส่วยหรือการเกณฑ์แรงงานไพร่ไปใช้ในกิจการบ้านเมืองไพร่เมืองพิษณุโลกก็ส่ง เงินแทนส่วยและแรงงานไปให้รัฐเป็นส่วนใหญ่ การที่ไพร่สามารถชำระเงินแทนการระไกรกองส่วยและส่วยเกณฑ์ต่าง ๆ ทำให้สามารถประกอบอาชีพส่วนตัวได้เต็มที่ อันเป็นการสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราซึ่งได้ขยายตัวมากขึ้น รายได้จากภาษีอากรก็ยังคงเป็นรายได้หลักที่สำคัญของเมืองพิษณุโลกที่ส่งให้รัฐ โดยเฉพาะอากรค่านา เป็นอากรที่มีแนวโน้มจะจัดเก็บได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้เป็นผลของสนธิสัญญาเบาริงตลอดจนรัฐมีนโยบายส่งเสริมให้ราษฎรเพาะปลูกข้าวเพื่อการค้า นอกจากนั้นรายได้จากค่าต่อไม้ขนสักรังยังเป็นรายได้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง เพราะมีราษฎรไทยและชาวต่างชาติเข้ามาขอเช่าทำไม้ขนสักรังในเมืองพิษณุโลก

การเปิดให้มีการค้าเสรีตามสนธิสัญญาเบาริงทำให้การค้าขายในเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437 ขยายตัวมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการมีเรือให้เช่าขึ้นล่องระหว่าง กรุงเทพฯถึงพิษณุโลก มีบัญชีระบุงราคาสินค้าซื้อขายที่เมืองพิษณุโลกและกรุงเทพฯซึ่งจะมีการ ตัดประกาศให้ราษฎรทราบ และการมีโรงร้าน ตัก และแพให้เช่าเก็บสินค้า เปิดร้านค้าขาย และเช่าอยู่อาศัย สินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายยังเมืองพิษณุโลก ได้แก่ เสื้อผ้า ผ้า ค้าย ร่ม เป็นต้น ส่วนสินค้าที่สำคัญที่พ่อค้ามาซื้อจากเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่เป็นสินค้าเกษตรกรรมและของป่า อันได้แก่ ข้าว ไม้สัก ผ้าย ชัน น้ำมันยาง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การทำสนธิสัญญาเบาริงระหว่างไทยกับอังกฤษและสนธิสัญญาที่มีลักษณะ เช่นเดียวกันกับชาติต่าง ๆ มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลก หลายประการ ซึ่งได้แก่ การผลิตเพื่อเป็นสินค้าโดยเฉพาะข้าวและไม้สักได้กลายเป็นสินค้าที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก การขยายตัวของการค้า การเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบการต่าง ๆ การขยายตัวของการจ้างแรงงาน และการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา การเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวนี้นี้เป็นลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ซึ่งไม่ได้กระจุกตัวอยู่เฉพาะกรุงเทพฯ เท่านั้น หากแต่ได้ขยายตัวเข้าไปมีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วงเวลาดังกล่าวอีกด้วย

บทที่ 5

บทสรุป

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องมาหลายสมัยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา รัตนบุรี และรัตนโกสินทร์ โดยไม่ได้ย้ายสถานที่ตั้งจากบริเวณเมืองพิษณุโลกปัจจุบันเลย แสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกจะต้องมีความสำคัญทั้งด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหาร เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

ในด้านการเมืองการปกครอง ยุทธศาสตร์และการทหาร รัฐในแต่ละสมัยให้ความสำคัญแก่เมืองพิษณุโลกเสมอมา ในสมัยสุโขทัยเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวงในบางครั้ง และเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญต่อความมั่นคงของสุโขทัย ในสมัยอยุธยาเมืองพิษณุโลกบางครั้งมีฐานะเป็นเมืองหลวง เมืองลูกหลวง และเมืองเอก ตลอดจนเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ในสมัยรัตนบุรีเมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอก และเมืองหน้าด่านสำคัญในการป้องกันการรุกรานของพม่า โดยเฉพาะเป็นสนามรบในศึกอะแซหุ่ญ และในสมัยรัตนโกสินทร์เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอก อาจกล่าวได้ว่าการที่เมืองพิษณุโลกจะมีฐานะใดนั้นขึ้นอยู่กับพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ในแต่ละสมัยซึ่งเป็นไปตามความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น

ในด้านสังคมและวัฒนธรรม สังคมเมืองพิษณุโลกก็คือสังคมของสุโขทัยนั่นเอง เป็นสังคมที่ไม่สลับซับซ้อน มีความเป็นอยู่แบบสังคมเกษตรกรรมและนับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นลักษณะวัฒนธรรมและประเพณีจึงมักเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานโบราณวัตถุที่ยังเหลือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บอกถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เช่น วัดจุฬามณี องค์พระพุทธชินราช วัดราชบูรณะ พระราชวังจันทร์ เป็นต้น

ส่วนด้านเศรษฐกิจอันเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ ในประวัติศาสตร์ไทยมักกล่าวถึงความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในฐานะเป็นแหล่งเสบียง และแหล่งกำลังคนยามสงคราม ซึ่งแสดงว่าเมืองพิษณุโลกจะต้องมีพื้นที่ราบที่เหมาะสมสำหรับผลิตข้าวที่สามารถเลี้ยงประชากรได้เป็นจำนวนมาก และคงทำต่อเนื่องกันเป็นเวลานานแล้ว นอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนืออาจเลยขึ้นไปถึงอาณาจักรลาว มาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว โดยเฉพาะ

เป็นแหล่งผลิตสินค้าในรูปส่วย ความสำคัญของสินค้าของบ้านนี้จะปรากฏให้เห็นจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เข้าถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 จะต้องทราบถึงปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วงเวลาดังกล่าว

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 มีอยู่ 2 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยภายในเมืองพิษณุโลก ได้แก่

1.1 ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เมืองพิษณุโลกตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง อาณาเขตเมืองพิษณุโลกประกอบด้วยเมืองพิษณุโลกและเมืองขึ้นเมืองพิษณุโลกอีก 15 เมือง คือ เมืองศรีพิริม พรหมพิราม นครไทย นครชุม คำ ตะนม ภูครั้ง ชุมสอนสำแดง ชุมแสงสงคราม นครป่าหมาก เทพ ค่านซ้าย ชาติตระการ ภูมิ และไชยนาม ดังนั้นพื้นที่เมืองพิษณุโลกจึงครอบคลุมพื้นที่บริเวณตอนบนของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ตัวเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำน่าน จึงเหมาะสำหรับเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

1.2 การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม จากท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางการคมนาคม เพราะมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำที่สามารถติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งได้แก่ นครสวรรค์ พิจิตร กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ ตาก สุวรรณโลก สุโขทัย และพิชัย และเมืองพิษณุโลกยังสามารถติดต่อกับเมืองในอาณาจักรใกล้เคียง อันได้แก่ ล้านนา เวียงจันทร์ และหลวงพระบาง

1.3 ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ข้าว ยาสูบ ฝ้าย ป่าไม้ และของป่า ตลอดจนแร่ทองคำ

2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่

2.1 นโยบายของรัฐที่มีผลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก คือ นโยบายการหารายได้มาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมือง โดยเฉพาะการป้องกันประเทศ และการทำนุบำรุงศาสนา และนโยบายการค้ากับต่างประเทศ นับตั้งแต่นโยบายการค้าแบบผูกขาด จนกระทั่งถึงนโยบายการค้าแบบเสรี ซึ่งเป็นผลจากการทำสนธิสัญญาเบาริง ใน พ.ศ. 2398

2.2 การลดยศทางด้านการทูตศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2319 - 2437 การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัชกาลที่ 1 แนวนรบและ ยุทธศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงไป การใช้เมืองพิษณุโลกป้องกันการโจมตีของพม่าจึงเบาบางลง และสิ้นสุดลงเมื่อพม่าเกิดปัญหาขัดแย้งกับอังกฤษ สำหรับการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ. 2369 - 2371 ได้เกิดผลดีต่อไทย เมื่อมีการกวาดต้อนเชลยลาวเข้ามาอยู่ในกองส่วย ของเมืองพิษณุโลก จึงเท่ากับเป็นการเพิ่มปริมาณรายได้ให้กับรัฐ ดังนั้นการลดยศทางด้านการ ทูตศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้รัฐสามารถจัดเก็บ ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกได้อย่างเต็มที่

ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นจึงส่งเสริมบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437

ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2398 เมืองพิษณุโลกมีบทบาทในการเป็นแหล่งที่มาของรายได้ ให้กับรัฐทั้งในรูปส่วย ภาษีอากร และการผูกขี้ขาวจีน การจัดเก็บส่วยในรูปสิ่งของประเภท ของป่า ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อการค้าของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 3 มากเพราะ การค้าของป่าได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และทวีจำนวนมากขึ้นในต้นรัชกาลที่ 3 เมืองพิษณุโลกจึงเป็นแหล่งผลิตสินค้าของป่าที่สำคัญแห่งหนึ่ง ในขณะเดียวกันการจัดเก็บ ผลประโยชน์ในรูปภาษีอากรได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นทั้งชนิดภาษีอากรและปริมาณเงินที่จัดเก็บได้ ในสมัยรัชกาลที่ 3

การจัดเก็บภาษีอากรได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีชาวจีนเข้าไปมีบทบาท ในการประมวลผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากร ซึ่งจัดเก็บในรูปเงินตรา การจัดเก็บภาษีอากร

จึงได้ส่งผลกระทบต่อกระทบต่อการจัดเก็บในระบบส่วย ส่วยของประเภทได้เปลี่ยนวิธี
การจัดเก็บมาจัดเก็บในรูปภาษีอากร ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่จัดเก็บผลประโยชน์ให้รัฐแต่เดิม คือ
กลุ่มผู้นำเมืองพิษณุโลกจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญเพียงกลุ่มเดียว เมื่อมีชาวจีนเข้ามามีบทบาท
ดังกล่าว จึงได้รับการต่อต้านการจัดเก็บภาษีอากรจากกลุ่มผู้นำและราษฎรทั้งทางตรงและ
ทางอ้อม ดังกรณีเจ้าเมือง กรมการ และราษฎรเมืองพิษณุโลกขัดขืนไม่ยอมเสียอากรเกวียน
และราษฎรหลีกเลี่ยงการจัดเก็บอากรสมัคศร

ในขณะที่การจัดเก็บภาษีอากรได้เพิ่มปริมาณมากขึ้น แต่การจัดเก็บส่วยในรูปสิ่งของ
ได้เกิดการค้างส่งส่วยเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะส่วยไม้ขนนก ทั้งนี้อาจเพราะในสมัยรัชกาลที่ 3
มีความต้องการส่วยเป็นจำนวนมาก เพื่อใช้ในการกิจการบ้านเมือง และส่งเป็นสินค้าส่งออก
ดังนั้นรัฐจึงได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการจัดตั้งกองส่วยเงินขึ้นใน พ.ศ. 2388 เพื่อให้ไพร่
สามารถชำระเงินตราแทนพันธะในระบบส่วยที่เป็นสิ่งของได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาส
ให้ไพร่สามารถไปประกอบอาชีพอิสระส่วนตัวได้มากขึ้น เช่น การไปเป็นแรงงานรับจ้าง
ทำการค้าขาย ตลอดจนการผลิตเพื่อการค้า อาทิ ทำนา ทำไม้ หาของป่า เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกได้เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3
โดยได้เริ่มมีการขยายตัวของระบบเงินตรา เกิดการผลิตเพื่อเป็นสินค้า การขยายตัวทางการค้า
การเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบการ ตลอดจนมีการจ้างแรงงานเกิดขึ้นแล้ว จะเห็นได้ว่า
สภาพเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น
สภาพการณ์ดังกล่าวเป็นเสมือนการปูพื้นฐานให้กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่จะเกิดขึ้นภายหลัง
การทำสนธิสัญญาเบาริง

ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 ไทยต้องเข้าไปมีบทบาทใน
เศรษฐกิจสากล ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจขึ้น ได้แก่ การเปลี่ยนแปลง
ระบบการค้าเป็นการค้าเสรี เปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีอากร ข้าราชการเป็นสินค้าส่งออก
ระบบเศรษฐกิจของไทยได้กลายเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรา ผลของสนธิสัญญาเบาริงดังกล่าว
ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2398 - 2437
ในขณะที่เดียวกันเมืองพิษณุโลกยังมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐบาลเหมือนเดิม แต่ระบบ
เศรษฐกิจแบบเงินตราได้ขยายตัวเข้ามามีบทบาทในเมืองพิษณุโลกอย่างสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จาก

กองส่วยทุกชนิดได้จัดส่งเงินให้รัฐบาลแทนส่วยที่เป็นสิ่งของอย่างแต่ก่อน แม้กระทั่งการเกณฑ์ส่วยหรือการเกณฑ์แรงงานไปใช้ในกิจการบ้านเมือง ไพร่เมืองพิษณุโลกได้จัดส่งเงินแทนส่วยหรือแทนแรงงานไปให้รัฐเป็นส่วนใหญ่ การที่ไพร่สามารถชำระเงินแทนภาระในกองส่วยและส่วยเกณฑ์ต่าง ๆ ได้ทั้งหมด ทำให้สามารถไปประกอบอาชีพส่วนตัวได้เต็มที่อันเป็นการสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ในขณะที่เดียวกันรายได้จากการภาษีอากรก็ยังคงเป็นรายได้หลักที่สำคัญที่เมืองพิษณุโลกส่งให้รัฐ โดยเฉพาะอากรค่านา เป็นอากรที่มีแนวโน้มในการจัดเก็บสูงขึ้นเรื่อย ๆ เพราะรัฐบาลมีนโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเมืองพิษณุโลก ทั้งนี้เป็นเพราะผลของสนธิสัญญาเบาริงทำให้รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวเพื่อส่งออก ในขณะที่เดียวกันชาวต่างชาติก็เริ่มเข้ามาขอสัมปทานการทำนาในเมืองพิษณุโลก ดังนั้นรายได้จากค่าต่อไม่ขอแลกจึงเป็นรายได้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของรัฐ

นโยบายการค้าเสรีของรัฐบาลได้ส่งผลให้ธุรกิจเกี่ยวกับการค้าขายในเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2398 - 2437 ขยายตัวมากขึ้น ทำให้เกิดการคิดหาวิธีการคมนาคมระหว่างเมืองพิษณุโลกกับกรุงเทพฯ ให้สะดวกรวดเร็วขึ้น จึงจะเห็นได้ว่ามีบริการเรือให้เข้าขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ ถึงเมืองพิษณุโลก ตลอดจนได้มีการสร้างโรงงาน ตึก และแพ เพื่อบริการให้เข้าเก็บสินค้าหรือเปิดเป็นร้านค้าขาย หรือเช่าอยู่อาศัย มากขึ้นกว่าในสมัยก่อน นอกจากนั้นสินค้าจากต่างประเทศได้แพร่หลายเข้ามาถึงเมืองพิษณุโลกแล้ว ด้วยจำนวนและชนิดของสินค้าจากต่างประเทศมีหลายประเภท ทำให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองพิษณุโลกต้องติดประกาศบัญญัติระบุงราคาสินค้าซื้อขายระหว่างเมืองพิษณุโลกกับกรุงเทพฯ เพื่อราษฎรจะได้ไม่ถูกโกงราคา จากข้อมูลดังกล่าวแสดงว่าสินค้าเข้าจากต่างประเทศซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมได้แพร่หลายเข้าสู่ส่วนภูมิภาคแล้ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและชีวิตประจำวันของคนชนบท กล่าวคือ เปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า และเริ่มมีความต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยที่ไม่มีความจำเป็นในการยังชีพ เช่น เสื้อยืด ผ้าชนิดต่าง ๆ ด้าย เป็นต้น

ผลของสนธิสัญญาเบาริงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในเมืองพิษณุโลกหลายประการ ได้แก่ การผลิตเพื่อการค้า การขยายตัวของการค้า การเพิ่มชนิดของอาชีพและผู้ประกอบการ การขยายตัวของการจ้างแรงงาน และการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มเกิดขึ้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ได้ขยายตัวอย่างเต็มที่ภายหลัง

การทาสันนิษฐานเบาใจ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกรุงเทพฯ เท่านั้นแต่ขยายตัวเข้าไปมีอิทธิพลต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจของพิษณุโลกในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

อาจกล่าวได้ว่าเมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐทั้งในรูปสิ่งของ และเงินตรา เช่น

ในระหว่าง พ.ศ. 2375 - 2395 เมืองพิษณุโลกจัดเก็บสิ่งของให้กับรัฐเป็นไม้ขนสัก ประมาณปีละ 480 ต้น ทองคำประมาณปีละ 10 ชั่ง 1 ตำลึง 1 บาท สิ่งปีละ 10 ภารา 44 ชั่ง ครั่งประมาณปีละ 155 ทาบ 80 ชั่ง น้ำรักประมาณปีละ 1,366 ทะนาน ส่วยเกณฑ์อื่น ๆ ตามที่รัฐต้องการ และเงินตราประมาณ 21,627 บาทต่อปี

ใน พ.ศ. 2429 - 2433 เมืองพิษณุโลกจัดเก็บผลประโยชน์ให้กับรัฐได้ประมาณปีละ 107,798 บาท

ส่วนการจัดเก็บผลประโยชน์จากเมืองพิษณุโลกในปีอื่น ๆ ที่ไม่ได้ระบุไว้ว่าจะมีจำนวนใกล้เคียงกับปีที่ยกตัวอย่าง

การศึกษาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 มีข้อจำกัดในเรื่องหลักฐาน คือ ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2352 ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานขั้นต้น เกี่ยวกับการจัดเก็บส่วยและภาษีอากรได้ หลังพ.ศ. 2352 สามารถตรวจสอบหลักฐานขั้นต้น เกี่ยวกับการจัดเก็บส่วยและภาษีอากรต่าง ๆ ในเมืองพิษณุโลกได้บางปีเป็นช่วง ๆ ไป นอกจากนั้นส่วยและภาษีอากรบางชนิดยังเริ่มจัดเก็บเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 และในช่วง พ.ศ. 2434 - 2437 ไม่พบหลักฐานการจัดเก็บส่วยและภาษีอากรของเมืองพิษณุโลกเลย ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานดังกล่าวทำให้ภาพบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 บางช่วงเวลาขาดหายไป

อย่างไรก็ตามบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 จะขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาลตลอดเวลา เพราะนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาล จะครอบคลุมไปถึงเศรษฐกิจของท้องถิ่นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. เอกสารขั้นต้น (Primary Sources)

1.1 เอกสารที่ยังไม่ได้พิมพ์

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 3. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. จ.ศ. 1144. พระราชสาส์นเมืองจีน.
- . เลขที่ 3. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1175. ท้องตราส่วยดีบุกและอากร.
- . เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1175. หนังสือนายเรือคุมสำเภาสินค้าไปจำหน่ายเมืองจีนและบอกข่าวราคาสินค้า.
- . เลขที่ 15. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1175. หนังสือนายเรือคุมสำเภาสินค้าไปจำหน่ายเมืองจีนและบอกข่าวสำเภาและสินค้า.
- . เลขที่ 16. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1176. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับไม้เครื่องสำเภา.
- . เลขที่ 8. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1189. บัญชีกองส่วยและอากรป่าผึ้ง.
- . เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีจำนวนแลกทาส่วยไม้ขอนสักและขี้ผึ้ง.
- . เลขที่ 23. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. เรื่องเจ้าเมืองกรมการตัดไม้ขอนสัก.
- . เลขที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ.
- . เลขที่ 34. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1193. บัญชีรายวันส่งส่วยแร่หัวเมือง.
- . เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขอนสักเกณฑ์.

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 21. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กเกณฑ์.
- . เลขที่ 26. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กเกณฑ์.
- . เลขที่ 50. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กเกณฑ์.
- . เลขที่ 52. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196. บัญชีส่งเงินปู้จันและ
ผูกปู้จัน.
- . เลขที่ 5. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1197. บัญชีรายวันส่งไม้ขนสั๊ก
หัวเมืองต่าง ๆ.
- . เลขที่ 50. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1197. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
ส่งไม้ขนสั๊ก.
- . เลขที่ 10. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ให้ขุนพิพิธภักดีพาเงินไ้หู่ขึ้นไปคูที่ร่อนทอง.
- . เลขที่ 24. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กเกณฑ์.
- . เลขที่ 29. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กส่วย.
- . เลขที่ 32. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กส่วย.
- . เลขที่ 48. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กส่วย.
- . เลขที่ 50. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1198. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนสั๊กส่วย.
- . เลขที่ 75. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1199. จดหมายเหตุบันทึก
เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ 62 ปี.

ศิลปากร, กรม. เลขที่ 18. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองต่าง ๆ ให้เกณฑ์เครื่องราชบรรณาการไปจิ้มก้องที่กรุงปักกิ่ง.

- . เลขที่ 64. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. บัญชีกองส่วยเมืองเหนือ.
- . เลขที่ 65. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. บัญชีส่วยทองคำ.
- . เลขที่ 71. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. บัญชีขบไม้ขนสักเกณฑ์ส่วย.
- . เลขที่ 74. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. รายวันทองคำและเกณฑ์ส่วย.
- . เลขที่ 76. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200. ชำระสิ่งของแทนเงินส่วย.
- . เลขที่ 88. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1201. ใบบอกพระยาสุรสุนทร
เมืองพิษณุโลกบอกส่งทองคำส่วย.
- . เลขที่ 262. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1201. บัญชีทองคำมณฑลอีสานและ
เมืองพิษณุโลก.
- . เลขที่ 266. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1201. บัญชีรายวันส่งไม้ขนสัก.
- . เลขที่ 3. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. หนังสือพระยาศรีสทเท์เพ็ญ
เมืองพิษณุโลกให้ชำระช้างที่จับได้.
- . เลขที่ 55. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่อง
ส่งไม้ขนสักเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 116. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่อง
ส่งไม้ขนสักกองหลวงชุมพลภักดี.
- . เลขที่ 134. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่อง
ส่งไม้ขนสักเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 145. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่อง
ให้จัดซื้อครั้ง.
- . เลขที่ 167. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. บัญชีรับเงินส่วยต่าง ๆ
ที่ส่งมาจากหัวเมือง.
- . เลขที่ 28. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1203. จำนวนเลขส่วยไม้ขนสัก.

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 79. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งจันน้อยเป็นขุนเทพนายอากรสมพัทธ.
- . เลขที่ 58. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204. บัญชีรายวันเรื่องส่งไม้
ขอนสักจำนวนเกณฑ์ตัดเมืองพิษณุโลก.
- . เลขที่ 55. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งจันขึ้นเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัทธเมืองพิษณุโลก.
- . เลขที่ 70. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งแร่ ครั่ง ส่วย และเครื่องบรรณาการกองพระแก้วอาษา.
- . เลขที่ 111. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขอนสักจำนวนเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 32. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลกให้จัดส่งช้างพลายสี่เชี้ยวลงมากรุงเทพฯ.
- . เลขที่ 47. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงพระยาพิษณุโลก เรื่องขุนพิทักษ์ศักดิ์เก็บเอาเงินส่วยกับไพร่ไปใช้ส่วนตัว.
- . เลขที่ 86. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขอนสักเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 89. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
บอกส่งครั้งส่วย.
- . เลขที่ 93. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
บอกส่งไม้ขอนสักจำนวนเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 125. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
บอกส่งไม้ขอนสักส่วย.
- . เลขที่ 130. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
บอกส่งไม้ขอนสักเกณฑ์ตัด.
- . เลขที่ 201. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. บัญชีจำนวนไม้
ขอนสักเกณฑ์ตัด.

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องตั้งเงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไฟสัณฑ์นายอากรเกวียนล้อสำลี.
- . เลขที่ 85. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนนก.
- . เลขที่ 104. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งครึ่งส่วยเมืองด่านซ้ายและส่งไม้ขนนกเมืองนครไทย.
- . เลขที่ 108. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งไม้ขนนก.
- . เลขที่ 262. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. หนังสือพระยามหา
อำมาตย์ถึงเมืองพิษณุโลกให้ส่งตัวผู้ติดตามค่านางลงไปกรุงเทพฯ.
- . เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิชัย เรื่องตั้งกำนันตลาด.
- . เลขที่ 49. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินเกษเป็นหมื่นศรีสมบัตินายอากรสมพัศธร.
- . เลขที่ 54. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิจิตร เรื่องตั้งเงินน้อยเป็นหมื่นเทพนายอากรสมพัศธร.
- . เลขที่ 106. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. ใบบอกเมืองพิษณุโลกบอก
จำนวนเลกครัวลาวทาส่วยไม้ขนนก.
- . เลขที่ 114. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. คำให้การเรื่อง
พระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองคำทาส่วยทอง.
- . เลขที่ 117. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. สารตราฯตอบ
เมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระส่วยฝักรองหลวงอินสมบัติ.
- . เลขที่ 129. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. บัญชีผูกบัญชีมือเงิน.
- . เลขที่ 133. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208. บัญชีเงินส่วย.
- . เลขที่ 108. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายวัน
ส่งเงินส่วยหัวเมืองต่าง ๆ.

ศิลปากร, กรม. เลขที่ 112. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีไม้ขนสลักที่หัวเมือง
ต่าง ๆ ส่งเข้ามา.

———. เลขที่ 113. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องตอบรับครั้งส่วย.

———. เลขที่ 114. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเลิกส่วยเงินหัวเมือง
ฝ่ายเหนือ.

———. เลขที่ 118. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องให้หลวงศรีสมบัติ ขุนณรงค์ภักดี ขุนศรีพนมไพร คุมเลิกทำส่วยเงิน
ถวาย.

———. เลขที่ 122. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีจำนวนเงินส่วยที่
เจ้าเมือง กรมการเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามา.

———. เลขที่ 152. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีเงินส่วย
เมืองพิษณุโลก.

———. เลขที่ 153. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายกองส่วยเงิน
เมืองพิษณุโลก.

———. เลขที่ 178. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีส่งส่วยเงินหัวเมือง
ฝ่ายเหนือและเงินส่วยค้าง.

———. เลขที่ 182. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209. บัญชีรายวันส่งส่วยไม้ขนสลัก.

———. เลขที่ 44. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. บัญชีจ่ายไม้ในราชการต่าง ๆ
ประจำวัน.

———. เลขที่ 80. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. ใบบอกเมืองพิษณุโลกส่ง
ไม้ขนสลักส่วยมาถวาย.

———. เลขที่ 99. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. ใบบอกเมืองพิษณุโลกส่ง
ไม้ขนสลักเกณฑ์ตัดมาถวาย.

———. เลขที่ 104. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
ส่งทองคำส่วยมาถวาย.

ศิลปากร, กรม. เลขที่ 106. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
ส่งทองคำส่วยเมืองคำมาวาย.

———. เลขที่ 136. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
บอกส่งไม้ขนนกเกณฑ์ตัด.

———. เลขที่ 177. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. บัญชีทางว่าจำนวนเลข
เมืองพิษณุโลก.

———. เลขที่ 20. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก พิชัย พิจิตร เรื่องนำตั้งนายเอี่ยมเป็นขุนประมูลสมบัตินายอารยาสูบ.

———. เลขที่ 92. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งส่วยทองคำกองขนจางค์และขนพินิจ.

———. เลขที่ 110. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1211. บัญชีรายวันส่งทองคำ
ส่วยหัวเมืองต่าง ๆ.

———. เลขที่ 44. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก กำนแพงเพชร พิจิตร พิชัย สวรรคโลก สุโขทัย เรื่องราษฎรพากันขัดขึ้น
ไม่เสียค่าอากรเกวียน.

———. เลขที่ 47. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งจันกักเป็นหมื่นอินทอากร นายอากรสุรา.

———. เลขที่ 130. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรายวันเงินส่วย
เมืองพิษณุโลก.

———. เลขที่ 137. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ขนนกที่ส่งมา
จากหัวเมืองต่าง ๆ.

———. เลขที่ 142. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212. บัญชีรับไม้ขนนกและ
ทองแดงส่วยรายปีจากหัวเมืองต่าง ๆ.

———. เลขที่ 1. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1213. บัญชีรายชื่อเจ้าภาษีฝิ่น.

———. เลขที่ 36. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1213. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจันเถียรเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย.

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 56. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลกให้ขุนพิสุทสุทาผัด ขุนวิจารณ์คำวี่ ข้าหลวงขึ้นเฝ้าฯระเรียกเงินค่านา.
- . เลขที่ 59. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตั้งเงินตั้งเป็นหมื่นศรีสมบัติทำอากรแทนหลวงศรีโกศ.
- . เลขที่ 66. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย พิษัย พิจิตร และกำแพงเพชร เรื่องตั้งเงินคด
เป็นที่ขุนชำนาญไพรสณฑ์ขึ้นเฝ้าฯเรียกอากรเกวียนล้อสำลี.
- . เลขที่ 63. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215. สารตราน้อยฯ ถึงเมือง
พิษณุโลกให้ชำระตัดสินผู้ตั้งบ่อนชนไก่กัศปลา.
- . เลขที่ 116. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215. บัญชีพระราชสาส์นที่มี
ไปมากับนานาประเทศ.
- . เลขที่ 46. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลกเรื่องให้เจ้าเมืองกรมการเมืองรายงานน้ำฝนต้นข้าว.
- . เลขที่ 103. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. หนังสือเรื่องเงิน
ค่านาของราษฎร.
- . เลขที่ 124. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. ประกาศให้ราษฎรรู้พิค
ภาษีอากร.
- . เลขที่ 128. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1216. กราบทูลฯ เรื่องภาษี.
- . เลขที่ 14. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217. หนังสือสัญญา
เซอร์จอห์นเบาริง.
- . เลขที่ 118. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217. สัญญาเพิ่มเติมระหว่าง
ไทยกับอังกฤษ.
- . เลขที่ 88. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1218. สัญญาพระราชไมตรีและ
การค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศส.
- . เลขที่ 120. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1218. ประกาศห้ามขาย
ที่ดินให้แก่คนต่างประเทศ.

- ศิลปากร, กรม. เล่มที่ 122. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1218. ประกาศ
เรื่องราษฎรซื้อขายรับจ้างคนต่างประเทศ.
- . เล่มที่ 123. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1218. ประกาศค่าน้ำค่านา.
- . เล่มที่ 124. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1218. ประกาศเรื่องให้ราษฎร
ทำนา.
- . เล่มที่ 32. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. โบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องซ่อมแซมพระเจดีย์ธาตุและรายงานน้ำฝนต้นข้าว.
- . เล่มที่ 33. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลกให้เร่งส่งไม้ขอนสักที่ค้าง.
- . เล่มที่ 57. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองฝ่ายเหนือ เรื่องตั้งเงินสันเป็นท่อนพิสุทธสิทธิภาษีผู้เก็บภาษี
น้ำตาลทราย.
- . เล่มที่ 107. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. ประกาศเรื่องอากร
ต่าง ๆ ขึ้นในพระคลังมหาสมบัติ.
- . เล่มที่ 119. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. ประกาศเรื่องผูกปี้ข้าวเงิน.
- . เล่มที่ 135. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219. ประกาศเรื่องเงินเหรียญ.
- . เล่มที่ 9. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. สัญญาพระราชไมตรีและ
การค้าระหว่างไทยกับเดนมาร์ก.
- . เล่มที่ 35. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. สารตราถึงหัวเมืองต่าง ๆ
เรื่องให้ราษฎรชาวนาหักร้างถางพงใหม่ให้น้ำเพิ่ม.
- . เล่มที่ 48. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมือง 21 เมือง เรื่องตั้งให้เงินจำหลัเป็นเจ้าภาษี 22 สิ่ง.
- . เล่มที่ 54. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมือง 17 หัวเมืองให้รายงานน้ำฝนต้นข้าว.
- . เล่มที่ 89. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. พระบรมราชโองการ
เรื่องเงินค่านา นาหวาน นาบก ที่ไค่นสร้างถากถางใหม่.

- ศิลปากร, กรม. เล่มที่ 104. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1220. หนังสือถึง
เมืองพิชัยยุทธคัคคั พิชณุโลก เรื่องเงินขุนจะขึ้นมาเก็บภาษี 3 เมืองนี้.
- . เล่มที่ 17. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1221. หนังสือพระราชเสนาถึง
พระยาพิชณุโลกขอให้จัดซื้อข้าวขึ้นนางไว้.
- . เล่มที่ 75. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1221. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองต่าง ๆ เรื่องตั้งเงินอินเป็นเจ้าภาษีฝิ่น.
- . เล่มที่ 13. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1222. ใบบอกเมืองพิชณุโลก
เรื่องขอเลื่อนตำแหน่งพระนครชุมเป็นที่พระนครไทย.
- . เล่มที่ 133. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1222. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
เรื่องตั้งพระภาษีสมบัติบริบูรณ์เป็นเจ้าภาษีน้ำอ้อยในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่าง ๆ
36 เมือง.
- . เล่มที่ 148. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1222. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองกรมการเมือง 20 เมือง เรื่องตั้งเงินโตเป็นเจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ.
- . เล่มที่ 175. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1223. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงหัวเมืองฝ้ายเหนือและหัวเมืองฝ้ายใต้ 34 เมือง เรื่องตั้งเงินหูเป็นเจ้าภาษีฝิ่น เตา
น้ำฝิ่น.
- . เล่มที่ 178. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1223. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ เรื่องการผูกขี้ขาวเงิน.
- . เล่มที่ 19. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. เรื่องเงินนิกกับ
หลวงภาษีวิเศษขอผูกภาษีบ่อนเบี้ย.
- . เล่มที่ 26. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. ใบบอกเมืองพิชณุโลก
เรื่องส่งเงินค่านา.
- . เล่มที่ 81. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. บัญชีจำนวนไม้
เมืองพิชณุโลก.
- . เล่มที่ 115. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1225. เรื่องภาษีอากรค่านา
และพระอารามต่าง ๆ.

- ศิลปากร, กรม. เลขที่ 136. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1225. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องส่งไม้ขนสีกองไปกรุงเทพฯ ได้รับแล้ว.
- . เลขที่ 140. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1225. ภาษีอากรบ่อนเบี้ย
จ.ศ. 1225.
- . เลขที่ 58. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองกรมการเมือง 24 เมือง เรื่องตั้งเงินหลังอู่เป็นเจ้าภาษีของ 22 สิ่ง.
- . เลขที่ 118. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226. พระบรมราชโองการ
เรื่องเรียกค่านาคู่โค.
- . เลขที่ 123. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226. พระบรมราชโองการ
เรื่องผู้ซื้อขายข้าว.
- . เลขที่ 138. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226. พระบรมราชโองการ
เรื่องผู้ประมูลภาษีอากรทั้งปวง.
- . เลขที่ 21. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องตอบรับสัฟงส่วยกองหลวงรักษอุดม.
- . เลขที่ 50. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมืองต่าง ๆ เรื่องกงสุลอังกฤษขอทราบตำแหน่งเมืองและเขตแดน จ.ศ. 1227.
- . เลขที่ 72. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227. บัญชีจำนวนไม้
เมืองพิษณุโลก.
- . เลขที่ 142. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1228. เรื่องเสด็จประพาส
เมืองพิษณุโลก.
- . เลขที่ 41. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1229. ใบบอกเมืองพิษณุโลก
เรื่องส่งเงินค่านา.
- . เลขที่ 1. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1230. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมือง 25 เมือง เรื่องตั้งพระภาษีสมบัติบริบูรณ์เป็นเจ้าภาษีอ้อย.
- . เลขที่ 2. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1230. สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเจ้าเมืองกรมการเมือง 28 เมือง เรื่องตั้งเงินตั้งเป็นเจ้าภาษีฝ้ายยาสูบ.

ศิลปากร, กรม. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค. 14/5 ภาษีเล่ม 1. เรื่องภาษีต่าง ๆ.

11 ธันวาคม ร.ศ. 108 - 11 กันยายน ร.ศ. 111. 93 แผ่น.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค. 14/7 ภาษีเล่ม 1. ประชุมเรื่องภาษีอากรกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติ. 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 - 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

36 แผ่น.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค. 14/8 ภาษีเล่ม 1. เรื่องความภาษีอากร.

11 กรกฎาคม ร.ศ. 110 - 4 ตุลาคม ร.ศ. 111. 58 แผ่น.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/2. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. มีนาคม
ร.ศ. 103 - 27 พฤษภาคม ร.ศ. 110.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/3. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร. กรกฎาคม
ร.ศ. 107 - 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/17. ใบบอกเมืองตาก. ธันวาคม
ร.ศ. 107 - มกราคม ร.ศ. 109.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/2. ใบบอกเมืองพิจิตร. กรกฎาคม
ร.ศ. 102 - พฤศจิกายน ร.ศ. 107.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/4. ใบบอกเมืองพิจิตร. เมษายน
ร.ศ. 107 - 6 มีนาคม ร.ศ. 109.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/7. ใบบอกเมืองพิษณุ. ธันวาคม
ร.ศ. 107 - 14 มกราคม ร.ศ. 108.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/9. บัญชีใบบอกเมืองพิษณุ.
4 เมษายน ร.ศ. 109 - 13 มีนาคม ร.ศ. 110.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/1. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. กรกฎาคม
ร.ศ. 95 - มีนาคม ร.ศ. 102.

———. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/4. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. มกราคม
ร.ศ. 102 - 6 ธันวาคม ร.ศ. 110.

- ศิลปากร, กรม. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/5. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม
ร.ศ. 103 - พฤษภาคม ร.ศ. 105.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/6. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. 13 ธันวาคม
ร.ศ. 103.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/7. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. ธันวาคม
ร.ศ. 103 - พฤษภาคม ร.ศ. 104.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/8. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
กรกฎาคม - ตุลาคม ร.ศ. 104.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/10. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤษภาคม
ร.ศ. 106 - พฤศจิกายน ร.ศ. 107.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก. พฤศจิกายน
ร.ศ. 107 - 20 ตุลาคม ร.ศ. 109.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/13. ใบบอกเมืองพิษณุโลก.
12 กรกฎาคม - 17 ธันวาคม ร.ศ. 110.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/2. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์. พฤศจิกายน
ร.ศ. 99 - 11 ตุลาคม ร.ศ. 110.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/1. ใบบอกเมืองสุโขทัย. มีนาคม
ร.ศ. 103 - ธันวาคม ร.ศ. 109.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/3. ใบบอกเมืองสุโขทัย. 31 สิงหาคม
ร.ศ. 109 - 24 มกราคม ร.ศ. 110.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/7. ใบบอกเมืองสวรรคโลก. กรกฎาคม
ร.ศ. 104 - 10 มีนาคม ร.ศ. 109.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/8. ใบบอกเมืองสวรรคโลก. ตุลาคม
ร.ศ. 105 - พฤศจิกายน ร.ศ. 107.
- . เอกสารรัชกาลที่ 5. รล. สารตรา เล่ม 1 - 34. เอกสารเย็บเล่มชุดสารตรา.
จ.ศ. 1247 - 1250 และ ร.ศ. 108 - 110.

1.2 เอกสารขั้นต้นที่พิมพ์แล้ว

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก

ภาค 1. จารึกกรุงสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

คณะรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, จัดพิมพ์ทูลเกล้าถวายฯ.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1 - 5. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนนิติบุคคล

สหประชาพาณิชย์, 2530.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2513.

รัตนปัญญาเถระ. หินกลาสมาสีปกรณ. แปลโดย แสง มณวิฑูร. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ศิวัพร, 2501.

วัน วลีต. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182. แปลโดย อนุาศรี สามะเสน.

กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.

ศิลปากร, กรม. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521.

2. เอกสารขั้นสอง (Secondary Sources)

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398. วิทยานิพนธ์

ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523. อัดสำเนา.

ขวัญเมือง จันทรโรจน์. การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2534. อัดสำเนา.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน และวิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก. รายงาน

การสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,

2523.

———. รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

ศุภสภา, 2527.

ครอฟฟอร์ด, จอห์น. เอกสารครอฟฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ศาสนา, 1515.

คูชแนท, เจนิเฟอร์ เวย์น. การค้าทางเรือสำเภาจีน - สยาม ยุคต้นสมัยรัตนโกสินทร์.
แปลโดย ชื่นจิตต์ อาไพพรรณ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2528.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง 2484. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

———. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. นนทบุรี : สร้างสรรค์, 2528.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2433 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

ณรงค์ พ่วงพิศ. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531.

เดอ ลาลูแบร์, ซีมอง. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1. แปลโดย สันต์ ท.
โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ไทยรบพม่า. กรุงเทพฯ :
แพร่วิทยา, 2514.

———. "เรื่องเมืองพิษณุโลก," ใน เมืองพิษณุโลกและพระราชปราชญ์เรื่องพระพุทธรูป
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
กรมแผนที่ทหารบก, 2514.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2505.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุรุสภา,
2504.

ตราชู สุวรรณานนท์. ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริง
พ.ศ. 2398 จนถึง พ.ศ. 2453. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519. อัดสำเนา.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ :

องค์การคำครุสภา, 2504.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2504.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2504.

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2504.

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. "การใช้ภาพถ่ายสมัยศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจังหวัดพิษณุโลก," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 3. 2525.

ธรรมคามณี ไกวาทย์. ประวัติศาสตร์ไทยส่วนกลาง ภาค 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาดไทย, 2511.

นคร พันธุ์รงค์. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตำบลและหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พิษณุโลก, 2524.

นฤมล วัฒนพานิช. ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลพิษณุโลก (พ.ศ. 2437 - 2476). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526. อัดสำเนา.

บุษรอด แก้วกันหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. อัดสำเนา.

ประเสริฐ ฐ นคร. "ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย," ใน ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องเกี้ยว (ไม้) เค็ม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2515.

ปาลเลอกัวซ์, มงเชญอร์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2520.

- ปราณี แจ่มขุนเทียน. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพิษณุโลก. พิษณุโลก : โรงพิมพ์
สุรสีห์กราฟฟิค, 2534.
- ปรีดา ศรีชนาลัย. "คำให้การขุนหลวงหาวัดประตูทางธรรม - เอกสารจากหอหลวง
(ตอน 1)," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 3 : 53 - 65 ;
มกราคม 2522.
- พวงทอง สุกประเสริฐ. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพิษณุโลก. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูพิษณุโลก พิษณุโลก, 2527.
- . ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพิษณุโลก. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
วิทยาลัยครูพิษณุโลก พิษณุโลก, 2527.
- ยุวดี เฉลยทรัพย์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการคลังไทย (สมัยสุโขทัย - รัตนโกสินทร์
ตอนต้น). กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์,
2530.
- วงเดือน นาราสัจจ์. การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394). วิทยานิพนธ์ อ.ม.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. อัดสำเนา.
- เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์, 2530.
- เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ ละอองศรี
และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. "หลักฐานใหม่และแนวคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก,"
ศรีนครินทร์วิโรฒ พิษณุโลก. 9(3) : 10 - 19 ; ธันวาคม 2521 - มีนาคม 2522.
- ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 34. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 35. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.
- . "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ
(เจิม)," ใน อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา. ม.ป.ท.,
2503.

- ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เล่ม 1 และ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2533.
- . พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระนพรัตน์. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2445.
- . "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ และฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ กระต่ายทอง. ม.ป.ท., 2514.
- . พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา 2 เล่ม. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516.
- สมคิด ศรีสิงห์. การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2515. อัดสำเนา.
- สืบแสง พรหมบุญ. ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1281 - 1853. แปลโดย กาญจน์ ละอองศรี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ประวัติของจอมพลและมหาดำรงยศเอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2504.
- สุวิทย์ อิศาศวัต. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2310 - 2394. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2525.
- ชวน พิณพันธ์. พิษณุโลกของเรา. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2514.
- ฮอลล์, ดี.อี.จี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2. แปลโดย คุณวรุณญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

Burney, Henry. The Burney Papers Volumes 5. Bangkok : The Vajiranana National Library, 1914

Crawfurd, John. Journal of An Embassy to the Courts of Siam and Cochin China. Singapore : Oxford University Press, 1987.

Malloch, D.E. Siam : Some General Remarks On Its Productions. Culcutta : Baptist Mission Press, 1852. photocopied.

Sompop Manarungsan. Economic Development of Thailand. 1850 - 1950. Bangkok : Institute of Asian Chulalongkorn University, 1989.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตัวอย่างใบบอกเมืองพิษณุโลก เรื่องส่งไม้ขนสักล้วย

ข้าพเจ้า พระโยธาธิราช ข้าหลวง พระทูลราช หลวงเมือง หลวงวัง หลวงฉริน
 กรมการเมืองพิษณุโลก ขอบอกบรรณนิบัติมายัง พณ หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาให้ทราบ ด้วยมีตรา
 พระราชศรีหะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นไปให้พระโยธาธิราช ข้าหลวง แลข้าพเจ้าเร่งไม้
 ขอนสักล้วย แลไม้จำนวนเกณฑ์นั้น ข้าพเจ้ากรมการได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมตามท้องตรา
 ซึ่งโปรดขึ้นไปทุกประการแล้ว พระโยธาธิราช ข้าหลวง แลข้าพเจ้า กรมการ เร่งได้ไม้ขนสั
 กองสักล้วยไชยเสนา จำนวนปีมะแมสัฟศก สิบแปดต้น ยาวสามวาใหญ่เจ็ดก้าสองต้น ยาวสามวา
 สองศอกใหญ่เก้าก้าต้นหนึ่ง ยาวสี่วาใหญ่เจ็ดก้าสองต้น ยาวสี่วาใหญ่แปดก้าสามต้น ยาวสี่วา
 สองศอกใหญ่หกก้าสองต้น ยาวห้าวาใหญ่หกก้าสามต้น ยาวห้าวาใหญ่เจ็ดก้าสามต้น เข้ากันเป็น
 ไม้สิบแปดต้น ข้าพเจ้าแลกรมการแต่งให้ขุนไชยเสนาคุมลงมาส่งด้วยแล้ว แต่ไม้ขนสักองสั
 แลไม้จำนวนเกณฑ์ซึ่งยังค้างอยู่นั้น พระโยธาธิราช ข้าหลวง แลข้าพเจ้า กรมการ จะเร่งรัด
 ลงมาส่งต่อครั้งหลัง สิ่งใดจะชอบด้วยราชการขอขบขัญเป็นที่ยั้ง บอกบรรณนิบัติมา ณ วันศุกร์
 เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่ง จุลศักราชพันร้อยเก้าสิบหก ปีมะแมหนักสัศศก

บอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ขนสักล้วยกองขุนไชยเสนา 18 ต้น

วัน 4 ๑ 1 ค่ำ ปีมะแม สัฟศก ขุนไชยเสนาเมืองพิษณุโลกถือมา

จำนวนไม้ขนสั

3 วา

7 ก้า

2

สั้วยกองขุนไชยเสนา

ยาว

3 วา

2 ศอก

9 ก้า

1

6 ก้า

4 วา

7 ก้า

7

8 ก้า

4 วา

2 ศอก

6 ก้า

6 ก้า

3

5 วา

7 ก้า

3

6

18 ต้น

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 108. จดหมายเหตุนิชกาลที่ 4. จ.ศ.1207.

ใบบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องส่งไม้ขนสักล้วย.

จึงตั้งให้จีนเกชเป็นที่หมื่นศรีสมบัติ จีนเลี้ยงเป็นผู้เข้าสวน ขึ้นมาเรียกอาการสมพัทธ

๓ เมืองพิษณุโลก แขวงเมืองพิษณุโลก จำนวนปีละ 30
 + สิบไป

แลเงินอากร

พระคลังมหาสมบัติ	25 19 3 1 3 640	
กรมพระราชวังบวรฯ	5 2 1 780	
กรมพระศรีสุลาลัย	11 1 2 640	
พระคลังข้างใน	7 500	
พระคลังข้างนอก	4 1 3 520	
กรมขุนอิศราธรรักษ์	2 1 3 200	
ขึ้น กรมหมื่นสุรินทรรักษ์	11 2 500	30 + และให้หมื่นศรีสมบัติ

กรมขุนกัลยาสุนธร $\frac{2}{3}$
160

กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ $\frac{2}{1}$
300

พระองค์เจ้าลักขณา $\frac{11}{2}$
560

กรมหมื่นอัปสรสุตาเทพ $\frac{1}{3}$
 $\frac{3}{2}$

พระองค์เจ้าชุมสาย $\frac{11}{2}$
560

พระองค์เจ้าดวงเดือน $\frac{11}{2}$
560

กรมหมื่นอัมเรณดิษฐ์ $\frac{2}{3}$
160

พระองค์เจ้าอนรรฆ $\frac{2}{3}$
160

พระองค์เจ้าลักขณาวลัย $\frac{2}{3}$
160

พระองค์เจ้าบุตรี $\frac{15}{1}$

ส่งเงินอากรแต่จำนวนปีมะแมนพศก สิบไปปีละงวด ๆ เดือน ๆ 2 ค่า ปีมะแมนพศกงวดหนึ่ง
15

ส่งเงินแก่เจ้า

	พระคลังมหาสมบัติ	$\begin{array}{r} 25 \\ 19 \overline{) 3} \\ 1 \overline{) 3} \\ 640 \end{array}$	}
	กรมพระราชวังบวรฯ	$\begin{array}{r} 5 \overline{) 2} \\ 1 \overline{) 2} \\ 780 \end{array}$	
	กรมพระศรีสุลาลัย	$\begin{array}{r} 11 \overline{) 1} \\ 2 \overline{) 1} \\ 640 \end{array}$	
	พระคลังข้างใน	$\begin{array}{r} 7 \overline{) 1} \\ 500 \end{array}$	
	พระคลังข้างนอก	$\begin{array}{r} 4 \overline{) 1} \\ 520 \end{array}$	
	กรมขุนอิศราณรงค์	$\begin{array}{r} 2 \overline{) 1} \\ 1 \overline{) 1} \\ 200 \end{array}$	
จำนวน	กรมหมื่นสุรินทรรักษ์	$\begin{array}{r} 1 \overline{) 1} \\ 2 \overline{) 1} \\ 500 \end{array}$	
	กรมขุนกัลยาสุนธร	$\begin{array}{r} 2 \overline{) 1} \\ 3 \overline{) 1} \\ 160 \end{array}$	

30   งวด
+   จงทุก   ] สิบไป
         ปี   ]

กรมหมื่นมายุทัณฑ์

$$\begin{array}{r} 2 \\ \hline 1 \\ 300 \end{array}$$

พระองค์เจ้าลักขณา

$$\begin{array}{r} 1 \\ \hline 1 \\ 2 \\ 560 \end{array}$$

กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

$$\begin{array}{r} 1 \\ \hline 3 \\ 3 \\ 12 \end{array}$$

พระองค์เจ้าชุมสาย

$$\begin{array}{r} 1 \\ \hline 1 \\ 560 \end{array}$$

พระองค์เจ้าดวงเดือน

$$\begin{array}{r} 1 \\ \hline 1 \\ 560 \end{array}$$

กรมหมื่นอัมเรณดิษฐ์

$$\begin{array}{r} 2 \\ \hline 3 \\ 160 \end{array}$$

พระองค์เจ้าจันทรา

$$\begin{array}{r} 2 \\ \hline 3 \\ 160 \end{array}$$

พระองค์เจ้าลักขณาวลัย

$$\begin{array}{r} 2 \\ \hline 3 \\ 160 \end{array}$$

พระองค์เจ้าบุตรี

$$\begin{array}{r} 15 \\ \hline \end{array}$$

อย่าให้เงินอากรขาดค้างว่าง $\left. \begin{array}{l} \text{งวด} \\ \text{ปี} \end{array} \right\}$ ไปได้เป็นอันขาดทีเดียว และให้หมื่นศรีสมบัติเรียกเงิน

อากรสมพัทธตามพิศัตถ์ตราอ้อยปลูกใหม่ไร่ละ $\frac{1}{2}$ อ้อยต่อไร่ละ $\frac{1}{2}$

ครามปลูกใหม่ไร่ละ $\frac{1}{2}$ ครามต่อไร่ละ $\frac{1}{2}$ ถั่วเขียวไร่ละ $\frac{1}{2}$ งาไร่ละ $\frac{1}{2}$
 คา ไร่ละ $\frac{1}{2}$

กัญชาไร่ละ $\frac{1}{2}$ กระจาไร่ละ $\frac{1}{2}$ ป่านใบไร่ละ $\frac{1}{2}$ แมงลักไร่ละ $\frac{1}{2}$

หอมไร่ละ $\frac{1}{2}$ กระเทียมไร่ละ $\frac{1}{2}$ ดอกคาไร่ละ $\frac{1}{2}$ ถั่วลิสงไร่ละ $\frac{1}{2}$

ฝ้ายไร่ละ $\frac{1}{2}$ มะขาม 2 ต้น $\frac{1}{2}$ ขมิ้นไร่ละ $\frac{1}{2}$

ให้หมื่นศรีสมบัติเรียกอากรตามพิศัตถ์ตรามีมาในท้องตราแต่เท่านั้น ห้ามอย่าให้หมื่นศรีสมบัติเรียก

ฎีกา $\left. \begin{array}{l} \text{เผา} \\ \text{เอาเงินค่าหัว} \\ \text{เชือก} \end{array} \right\}$ แก่ราษฎร อนึ่งถ้าปลูกทำสมพัทธลงใน $\left. \begin{array}{l} \text{ไร่} \\ \text{นั้น} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$

กว้าง $\left. \begin{array}{l} \text{ต้นเส้น 1} \\ \text{ปลายเส้น 1} \end{array} \right\}$ ยางเส้น 1 เป็นขนาด 1 ถ้าปลูกทำสมพัทธลงใน $\left. \begin{array}{l} \text{ไร่} \\ \text{นั้น} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$

$\left. \begin{array}{c} 2 \\ 3 \\ 9 \\ 10 \end{array} \right\}$ พร้อมกัน $\left. \begin{array}{c} \text{สิ่ง} \\ \text{ให้} \end{array} \right\}$ $\left. \begin{array}{c} \text{ให้นายอากรวัดคง} \\ \text{ว่า} \end{array} \right\}$ $\left. \begin{array}{c} \text{เส้น} \\ \text{หิเคราะห์ดูใน} \\ \text{ว่า} \end{array} \right\}$ $\left. \begin{array}{c} \text{ไร่} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$ ผลไม้สิ่งใดต้อง

ในพิภคเป็นเงินอากรสูงกว้างทุกสิ่งก็ให้เอาผลไม้สิ่งที้อากรสูงมาตั้งเรียกอากรใน $\left. \begin{array}{c} \text{ไร่} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$ นั้นแต่

สิ่งเดียว   ผลไม้สิ่งที้อากรน้อยให้ยกเสีย   ถ้าปลูกผลไม้เป็น $\left. \begin{array}{c} \text{หมู่} \\ \text{เหล่า} \end{array} \right\}$ กันหลายสิ่ง   ปลูกสิ่ง 1

แต่งงาน $\left. \begin{array}{c} 1 \\ 2 \\ 3 \end{array} \right\}$ งาน   ปลูกเคียงติดต่อกันไปนายอากรลงเส้นเชือกวัดคง $\left. \begin{array}{c} \text{เส้น} \\ \text{ว่า} \end{array} \right\}$ ต้องผลไม้ในที่

ไร่ที่ขนาดนั้นรวมกัน $\left. \begin{array}{c} 2 \\ 3 \\ 4 \\ 5 \end{array} \right\}$ สิ่ง   ก็ให้ยกเอาผลไม้สิ่งที้อากรสูงมาตั้งเรียกอากรแต่สิ่งเดียวเหมือนกัน

ถ้า $\left. \begin{array}{c} \text{ไร่} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$ ใด   ราษฎรปลูกสมพิศลงในไร่แต่ต้นปี   นายอากรเรียกอากรครั้งหนึ่งแล้ว ฯ

และปลูกทำสมพิศลงใน $\left. \begin{array}{c} \text{ไร่} \\ \text{ขนาด} \end{array} \right\}$ นั้น   ในปีนั้นอีกปีหนึ่ง 2 ครั้งก็ให้ให้นายอากรเรียกอากร

ตามผลไม้ซึ่งปลูกลงในไร่ทุกครั้งตามราษฎรปลูกผลไม้ต้องอากรมากก็ให้เรียกตามมากต้องอากรน้อย

ก็ให้เรียกตามน้อย หนึ่งที่เป็นสัจ
 พระ
 สงฆ์ } พระราชทานอุทิศไว้แต่ก่อนทุกวันนี้เปาะแสสาปสูญไปแล้ว

ถ้านายอากรไปเรียกอากรแก่ราษฎรที่เป็นผู้
 เต่า
 แก่ } ว่าที่กานันนั้นเป็นสัจ
 พระ
 สงฆ์ } เรียกได้

เป็นเงินเท่าใดก็ให้นายอากรมีบัญชีไว้ให้แจ้งเงินอากรสัจ
 พระ
 สงฆ์ } จะไดยกไว้เป็นเงินเกณฑ์บุญ

และห้ามอย่าให้หมื่นศรีสมบัติเรียกอากรล่วง
 แหวง
 อาเภอ } ให้นำลือผิดด้วยพิศัตตราแต่สิ่งใด

สิ่งหนึ่งประการหนึ่ง ถ้าพรรคพวกบ่าวและทาสหมื่นศรีสมบัติเกิดวิวาทแก่กันเป็นแต่เนื้อความ

มานสาเร่ ก็ให้หมื่นศรีสมบัติ
 สัมคร
 สมาน } ว่ากล่าวให้สำเร็จแต่ในกันเอง ถ้าเป็นเนื้อความมหันตโทษ

ข้าใหญ่ก็ให้ส่งไปยัง
 ผู้รักษาเมือง
 กรมการ } พิจารณากว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าแลราษฎร

ฟ้องหากว่าโทษหมื่นศรีสมบัติแลสัครพรรคพวกก็ให้หมื่นศรีสมบัติส่งตัวผู้ต้องคดีให้
 ผู้รักษาเมือง
 กรมการ }

พิจารณาว่ากล่าว ถ้าคดีต้องตัวหมื่นศรีสมบัติก็ให้หมื่นศรีสมบัติแต่งให้นายไป
 ว่า
 แก่ } ต่างอย่า

ให้ข้าพเจ้าของราษฎรไว้ อนึ่งห้ามอย่าให้

ผู้รักษาเมือง	]	บ้าน	]	เกาะกุม
กรมการ		แขวงนาย		

หมื่นศรีสมบัติ บ่าว และทาส ซึ่งไปทำอากรด้วยกันนั้นก็เกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จ ซึ่งมีได้เป็น
พนักงานแลเก็บเรือ ยัมเรือ จังกูต กรรเชียง ถือพาย เครื่องสำเรือไปให้ช่วยการทำอากร
แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และให้หมื่นศรีสมบัตินำข้าพเจ้าห้ามปรามว่ากล่าวแก่พรรคพวก บ่าว และทาส อย่าให้

จน	]	ปฏิบัติทำกันไซ้ราษฎรเป็นใจผู้ร้ายปล้นสดมภ์เอาพัสดุ	]	เครื่องอัญมณี	
ทำข่มเหง					ชิง
ฉ้อ					ทอง

ของสมณชีพราหมณ์อาณานิคมราษฎรไพร่ บ่าว พลเมืองลูกค้ำวานิช และ

สับ	]	ฝิ่น
กิน		
ซื้อ		
ขาย		

ทูลลาพระ

พุทธรูป	]	พระศรีมหาโพธิ์ พระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ วัดวาอาราม
สถูป		
เจดีย์		

ข้าพเจ้าเองและนาย สำนัดวอันมีคุณ ขื้อขายสิ่งของต้องห้ามทำผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย

เก่า	]	แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ครั่งลูทองตรานี้ไซ้ ถ้า	]	มาด้วย
ห้ามปราบ				
ใหม่		หนังสือเจ้าจนวน		

เรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้วก็ให้
 พระปลัด
 กรรมการ } ลอกเอาท้องตรานี้ไว้แล้วให้หมายยก

หมื่นศรีสมบัติคนเก่าออกเสียจากที่นายอากร ให้ประทวนส่งตรานี้ให้แก่จันเกษ ผู้เป็นที่หมื่นศรีสมบัติ
 คนใหม่ จันเลี้ยงเป็นผู้เข้าสวณ เข้าเก็บอากรสมัตสรแต่จำนวนปีมะแมนพศกสืบไป ตามท้องตรา
 แลรับสั่งมานี้จึงทุกประการ สารตรามาณ วัน 3¹ 4 ค่ำ จุลศักราช 1280 ปีมะแม
 นักสัฎฐศก

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 49. จดหมายเหตรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.

สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งจันเกษเป็น หมื่นศรีสมบัติ
 นายอากรสมัตสร

ภาคผนวก ค

พิกัตอัตราอากรตลาดเมืองพิษณุโลก

รายการจัดเก็บอากรตลาดเมือง พิษณุโลก พิจิตร สุโขทัย สวรรคโลก และ
พิษณุ ในช่วง พ.ศ. 2389 (จ.ศ. 1208)

1.	ร้านแผงลอย	เก็บวันละ	20	เบี้ย
2.	ร้านขายของชำ	เก็บวันละ	30	เบี้ย
3.	กระเดียดแร่	เก็บวันละ	10	เบี้ย
4.	หาบแร่	เก็บวันละ	15	เบี้ย
5.	ร้านขายเครื่องถมยา, ถมเงิน	ปีละ	2	บาท
6.	ร้านขาย ตาลบัดพัดไทน์ เตียบโอ เสื้อ พอบเต้าปูน	เดือนละ	1	เฟื้อง
7.	ร้านขายพุกใหญ่	เดือนละ	1	เฟื้อง
8.	ร้านขายพุกเล็ก	เดือนละ	1	เฟื้อง
9.	ร้านมอญ	เดือนละ	1	เฟื้อง
10.	ร้านขายผ้า	เดือนละ	1	เฟื้อง
11.	กระเดียดเที่ยวขาย ผ้าดอก	พื้นละ	10	เบี้ย
	ผ้า แกม ค้าย			
	ไหม	พื้นละ	20	เบี้ย
	ไหมทั้งตัว	พื้นละ	200	เบี้ย
12.	เบี่ยงขายหมู กระดาน	เบี่ยงละ	2	บาท
13.	ร้านขายข้าวสาร	ปีละ	1	บาท
14.	ร้านขายรองเท้า (เกือก)	ปีละ	1	บาท
15.	ร้านขายเครื่องตะกั่ว	ปีละ	1	บาท

16.	ตึกขายแพรไหม	ปีละ	1 บาท
	เครื่องทองขาว		
	ขามโกถ้วยเบญรงค์	ปีละ	1 ศ้าสิ่ง 2 บาท
17.	ตึกขาย ตะปะ กระทะ		
	โอ เครื่องทองเหลือง		
	รมฉาบจาล	ปีละ	1 ศ้าสิ่ง
18.	ตึกขาย น้ำมันชั้น เลื่อหวาย หอม		
	กระเทียม เครื่องจันอับ		
	ไต้ น้ำหอม ยาสูบ	ปีละ	2 บาท
19.	ร้านขายเครื่องยา	ปีละ	1 บาท
20.	โรงตีทองคำเปลว	ปีละ	1 บาท
21.	โรงคราม	ปีละ	1 บาท
22.	โรงสี	ปีละ	1 บาท
23.	โรงน้ำมัน	ปีละ	1 บาท
24.	โรงสมุด	ปีละ	1 บาท
25.	โรงกระดาษ	ปีละ	1 บาท
26.	โรงสุรา	ปีละ	1 บาท
27.	โรงเตารูปพรรณ	ปีละ	3 บาท
28.	โรงเตาทองบุ	ปีละ	3 บาท
29.	โรงเตาทองหล่อเตาหนึ่ง	ปีละ	2 บาท
30.	เคียนน้ำตาลด้วย กระทะ	ปีละ	1 บาท
	หม้อ	ปีละ	2 สสิ่ง
31.	เคียนน้ำอ้อย กระทะ	ปีละ	1 บาท
	หม้อ	ปีละ	2 สสิ่ง

32.	เตาเล็ก	เตาละ	1 บาท
33.	เตาข้าวเกรียบ		2 สลึง
34.	ขนมจีนทำด้วย กระบอก หม้อ		1 บาท 2 สลึง
35.	เผา หม้อ ปูน	เตาละ	1 บาท
36.	แพขาย แพรไหม เครื่องทองขาว กาน้ำ ถึง ถ้วยชาม โอ เเบญจรงค์	ปีละ	1 ตำลึง 2 บาท
37.	แพขาย ตะบะ, กระทะ, เตาอตุ๊กตา, เสื่อบ้าน	ปีละ	1 ตำลึง
38.	แพขาย ถ้วยชามชนิดไม้ดี (เลว), เสื่อหวาย กระแซง, ชัน, น้ำมัน, หอม, กระเทียม	ปีละ	2 บาท
39.	เรือขาย (เร่) แพร กาน้ำ, ถึง ถ้วยชาม เครื่องเงิน โอ, กระโถน	ปีละ	2 บาท
40.	เรือขาย แพร ไหม กาน้ำ ถึง ถ้วยชาม โอ กระโถน	ปีละ	1 ตำลึง 2 บาท
41.	เรือเร่ขายปูน	วันละ	20 เบี้ย
42.	เรือเร่ขายขนมจีน	วันละ	30 เบี้ย
43.	เรือเร่ขายน้ำมันมะพร้าว	วันละ	25 เบี้ย

44. เรือเร่ขาย หมาก พลุ
กล้วย อ้อย
เบ็ดเสร็จ] วันละ 25 เปี้ย
45. เรือเสาวใหญ่ เป็นคู่เบิกเป็นคราว เรือเที่ยวหนึ่ง 2 สลึง
46. เรือหัวตักแตน เบิกเป็นคราว เรือเที่ยวหนึ่ง
ใหญ่ 2 สลึง
น้อย 1 เฟื้อง 1 สลึง
47. เรือ แดง
มะเขือ] ล่องมาแต่เหนือ เบิกเป็นคราวเรือ
ใหญ่ 1 เฟื้อง
น้อย 400 เปี้ย
48. เรือมะม่วง, น้อยหน้า เบิกเป็นคราวเรือ
ใหญ่ 1 สลึง
น้อย 1 เฟื้อง
49. เรือเหนือเอาของทางเหนือลงมาขาย
ถ้าเรือยาว 6 วา] ขึ้นไป ปีละ 1 คำลึง
7 วา]
4 วา] ขึ้นไป ปีละ 3 บาท
ปีละ 2 บาท
50. เรือน้ำตาล ใหญ่ 4 วา]
5 วา]
น้อย 3 วา] ปีละ 1 บาท
2 วา]
0 วา]
51. เรือขายของชำ ปีละ 1 บาท
52. เรือกระเชอเค็ม ปีละ 1 บาท
53. เรือเครื่องเค็ม ปีละ 1 บาท
54. เรือขายตุ้ม, อ่าง ปีละ 1 บาท

55.	เรือขายผ้าเทศ ผ้าสุริต	ปีละ	1 คำสั่ง
56.	เรือหม้อ	ปีละ	1 สลึง
57.	เรือขายขนมเบื้อง	ปีละ	1 สลึง
58.	เรือขายน้ำยา	ปีละ	1 สลึง
59.	เรือปากใต้ 2 เส้า	ปีละ	1 สลึง
60.	เรือทุเรียน	100 ละ	1 สลึง
61.	เรือมังคุด	1,000 ละ	400 เบี้ย
62.	เรือขายมะพร้าว ใหญ่ 5 วา 6 วา น้อย 3 วา 4 วา	ปีละ	1 บาท ปีละ 2 สลึง
63.	เรือขายหอย, แมงดา	ปีละ	1 บาท
64.	เรือขายสุรา	ปีละ	2 สลึง
65.	เรือกะปิ 3 2 0 3 0 0	เบิก ปีละ เบิก ปีละ	1 บาท 3 สลึง
66.	เรือจาก ให้เบิก 4 วา 5 วา 6 วา 7 วา	ปีละ ปีละ ปีละ ปีละ	1 บาท 1 บาท 2 สลึง 3 บาท 1 คำสั่ง

67. เรือปลาแห้ง ปลา สลัด
สลัด
กราย } ปี่ละ 1 บาท
68. เรือปลาสดใหญ่ น้อย 3 วา
4 } วา
2 }
0 }
5 }
2 } วา
0 } ปี่ละ 2 บาท 2 สลิ่ง
69. เรือพื้น เกือบเป็นหัวพื้น ตามเรือใหญ่ น้อย
70. เรือถ่าน ไม้ ทราก ใหญ่ 5
2 }
0 }
น้อย 3 }
0 }
0 }
ตะปู ใหญ่ 5 }
2 }
0 }
น้อย 3 }
0 }
0 } ปี่ละ 1 บาท
71. โรงขายไม้ไผ่ รอดพลึง
กระดาษา } ปี่ละ 1 บาท 2 สลิ่ง
72. โรงขายไม้ไผ่ ฤษี (สี่ลูก) ยวบหนึ่ง 100 ล้า
ป่า
รวก 200 ล้า
เก็บ 1 เพื่อง
เก็บ 1 เพื่อง

ที่มา : กรมศิลปากร. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.
สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก สู่ไบทย พิจิตร สวรรคโลก พิชัย
เรื่องตั้งกานันตลาด.

ภาคผนวก ง

รายชื่อผู้ทำน้ำขอนสักเมืองพิษณุโลก

1. พระแก้วอาษาหมื่นพิศาลอักษร ทาหนังสือสัญญาธิปไตยรับทำน้ำขอนสัก 4 ตำบล คือ ป่าป่งลู แขวงเมืองนครไทย ป่าอุ้มเขาเขียว แขวงเมืองชาติตระการ ป่าชนพอนแขวงเมืองตะนอม และป่าเขาปลาตะเพียน แขวงเมืองไชยนาม
2. นายจวดัดไม้ป่าชาพยาชอนนอกเขตรัตติไฟ (แขวงเมืองเทพ)
3. นายแดงตัดไม้ป่าโนนแสนข้างนอกเขตรัตติไฟ
4. นายฉายตัดไม้ป่าชาทองหลางนอกเขตรัตติไฟ
5. นายทองตัดไม้ป่าห้วยป่งนอกเขตรัตติไฟ
6. นายศุคตัดไม้ป่าน้ำหักนอกเขตรัตติไฟ
7. นายเผือกตัดไม้หนองปรังนอกเขตรัตติไฟ
8. นายเกษตัดไม้ป่าน้ำหักนอกเขตรัตติไฟ
9. นายชาติตัดไม้ป่าน้ำหักนอกเขตรัตติไฟ
10. นายว่างตัดไม้ป่าหนองปรังนอกเขตรัตติไฟ
11. นายคงตัดไม้ป่าพันช้างนอกเขตรัตติไฟ
12. นายสุมัดตัดไม้ป่าหนองรวนอกเขตรัตติไฟ
13. นายร้อยเชียงกราน ต้องสู้ ทาหนังสือสัญญาธิปไตยรับทำน้ำขอนพอน และป่าเขาปลาตะเพียน
14. นายร้อยคำ ต้องสู้ ทาหนังสือสัญญาธิปไตยรับทำน้ำป่าป่งลู และตัดไม้ป่าเขาราชมะเขื่อนนอกเขตรัตติไฟ
15. จันทกุมาร ต้องสู้ ทาหนังสือสัญญาธิปไตยรับทำน้ำป่าป่งลู แขวงเมืองนครไทย
16. นายร้อยช้างหล่อ เป็นขุนธรรณายกองด้านคนในบังคับอังกฤษ ทาหนังสือสัญญาธิปไตยรับทำน้ำ 18 ตำบล คือ ตำบลอุ้มเขาเขียว ป่งหัวช้าง เขาขอม ป่าแดงหนองยอลาตะนอม กลับกับสะมุต ป่งลู หลังเขาแก่งม้อ ลำน้ำโขง ลำน้ำตะหงษ์ แก่งปลาหาวา วังหินช้าง ลำพาน ป่าหนองแห้ว เมืองเล็ก และลำแควน

17. อื่น ๆ เช่น หมิ่นอันเสนา หลวงปลัดเนนขุนณรงค์ ขุนเพ่งเมืองนครไทย ฯลฯ

ที่มา : กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/12. ใบบอกเมือง
พิษณุโลก ที่ 44. 23 ตุลาคม ร.ศ. 108. กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5.
 ม. 2. 12 ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลก ที่ 18. 9 พฤษภาคม ร.ศ. 109.
 กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/12.
ใบบอกเมืองพิษณุโลก ที่ 42. 5 ตุลาคม ร.ศ. 109.

ภาคผนวก จ.

รายการอาการสมัพัทธรเมืองพิษณุโลกในช่วง พ.ศ. 2431 (จ.ศ. 1250)

ชนิดของอาการที่เรียกเก็บ

1. อ้อย	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
2. ผ้าย	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
3. คราม	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
4. ถั่วเขียว	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
5. ถั่วดำ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
6. ถั่วและ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
7. ถั่วลิสง	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
8. ข้าวโพด	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
9. งาดำ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
10. หอม, กระเทียม	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
11. ดอกคำ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
12. มันเทศ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
13. เผือก	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
14. แตงโม	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
15. แตงกวา	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
16. ขิง	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
17. ข่า	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
18. ขมิ้น	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
19. กัญชา	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
20. กระเจา	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
21. กระเจ็บ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง
22. พริกเทศ	ไร่ละ 1	สิ่ง 1	เฟื้อง

23. บ่าน	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
24. ใบแมงลัก	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
25. ผักกาด	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
26. พักเขียว	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
27. พักทอง	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
28. พืชต่าง ๆ ที่ปลูกเป็นต้นแล้วได้ผลคราวเดียว	ไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง
29. มะขามมีฝัก	2 ต้น เกือบ 1 เฟื้อง
30. น้อยหน่า	20 ต้น เกือบ 1 เฟื้อง
31. พลู	20 ค้าง เกือบ 1 เฟื้อง
32. กล้วยไข่หักมุก	50 กอ เกือบ 1 เฟื้อง

ที่มา : กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. รล. สารตรา เล่ม 14 เลขที่ 19.

สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองพิษณุโลก เรื่องนำตั้งเงินจ่ายเป็นนายอากรสมัคชรร.

ลงวันที่ 1 ¹² 8 ค่ำ จ.ศ. 1250.

ภาคผนวก จ.

บัญชีราคาสินค้าซื้อขายที่เมืองพิษณุโลกและกรุงเทพฯ

ศาลากลางเมืองพิษณุโลก

วันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 108

ข้าพเจ้า แลกรมการได้แจกพิมพ์ประกาศให้แก่ผู้รักษาเมือง กรมการ แลอำเภอกำนัน และได้บิดไว้ในที่ประชุมชน ตำบล บ้าน แลวัดต่าง ๆ ในแขวงเมืองพิษณุโลกทั่วกันแล้ว แลได้ประชุมพ่อค้าวานิช หรือราคาสินค้าในแขวงเมืองพิษณุโลก สิ่งของอย่างดี อย่างกลาง อย่างเลว อย่างแรง อย่างต่ำ มีแจ้งในบัญชีนี้แล้ว

ราคาซื้อกรุงเทพฯ		ราคาขายเมืองพิษณุโลก
1. ค้ายมอลูกละ	5 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	ลูกละ 7 บาท
2. ค้ายแดงลายครามลูกละ	11 บาท 1 สลึง	ลูกละ 12 บาท 2 สลึง
3. ค้ายขาวลูกละ	3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง	ลูกละ 4 บาท 1 สลึง
4. ผ้าดอกใหญ่ไม้ละ	2 บาท 1 สลึง	ไม้ละ 2 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง
5. ผ้าดอกเล็กไม้ละ	1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	ไม้ละ 2 บาท 1 เฟื้อง
6. ใต้เท้าช้างอย่างกลางใบละ	4 บาท	ไม้ละ 4 บาท 2 สลึง
7. ถาดปรงเท้าปุม		
ทองเหลืองใหญ่ใบละ	1 บาท 1 สลึง	ใบละ 1 บาท 2 สลึง
8. ถาดปรงเท้าปุม		
ทองเหลืองเล็กใบละ	2 สลึง 1 เฟื้อง	ใบละ 3 สลึง
9. ถาดทองเหลืองทึบ		
ใหญ่หนาใบละ	1 บาท 1 สลึง	ใบละ 1 บาท 2 สลึง

	ราคาซื้อกรุงเทพฯ	ราคาขายเมืองพิษณุโลก
10. ถาดทองเหลืองทึบ ใหญ่บางใบละ	3 สลึง 1 เฟื้อง	ใบละ 1 บาท
11. ถาดทองเหลืองทึบ อย่างกลางหนาใบละ	1 บาท	ใบละ 1 บาท 1 สลึง
12. ถาดทองเหลืองทึบ อย่างกลางบางใบละ	2 สลึง 1 เฟื้อง	ใบละ 3 สลึง
13. ขันน้ำพานรองทองเหลือง บุใหญ่สำหรับหนึ่ง	3 บาท 1 เฟื้อง	สำหรับละ 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง
14. ขันน้ำล้างหน้าบุสำหรับหนึ่ง	2 บาท 3 สลึง	สำหรับละ 3 บาท
15. เสื้ออ่อนอย่างดีกุดสีละ	23 บาท	กุดสีละ 25 บาท 2 สลึง
16. เสื้ออ่อนอย่างเลวกุดสีละ	15 บาท 2 สลึง	กุดสีละ 16 บาท 2 สลึง
17. เสื้อตระจุดใหญ่ร้อยละ	30 บาท	ร้อยละ 36 บาท
18. เสื้อตระจุดเล็กร้อยละ	25 บาท	ร้อยละ 29 บาท
19. เสื้อกกร้อยละ	16 บาท	ร้อยละ 20 บาท
20. รมปักค้ำควาใหญ่ไหลละ	7 บาท 2 สลึง	ไหลละ 8 บาท 2 สลึง
21. รมปักค้ำควาเลวไหลละ	6 บาท	ไหลละ 7 บาท
22. รมกระดาศใหญ่ร้อยละ	20 บาท	ร้อยละ 25 บาท
23. รมกระดาศเลวร้อยละ	15 บาท	ร้อยละ 20 บาท
24. รมกัมล่อใหญ่สิบคัน	8 บาท	สิบคัน 9 บาท
25. เรือเบตหัววาใส่หุ้ย	1 ชั่ง	ทั้งขึ้นทั้งล่องเที่ยวหนึ่ง
หกวาใส่หุ้ย	1 ชั่ง 20 บาท	ทั้งขึ้นทั้งล่องเที่ยวหนึ่ง
เจ็ดวาใส่หุ้ย	1 ชั่ง 40 บาท	ทั้งขึ้นทั้งล่องเที่ยวหนึ่ง

	ราคาซื้อกรุงเทพฯ		ราคาขายเมืองพิษณุโลก
26. เรือสำเภาว่าเสหฺย	1 ชั่ง 5 ตาลึง 20 บาท		ทั้งขึ้นทั้งล่องเที่ยวหนึ่ง
	1 ชั่ง 5 ตาลึง 40 บาท		
27. เรือไม้เหลี่ยมเจ็ดควาเสหฺย	1 ชั่ง		ล่องจากพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ
แปดควาเสหฺย	1 ชั่ง		ล่องจากพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ
เก้าควาเสหฺย	1 ชั่ง 20 บาท		ล่องจากพิษณุโลกถึงกรุงเทพฯ
28. เรือไม้เหลี่ยมเจ็ดควาเสหฺย	2 ชั่ง		ขึ้นจากกรุงเทพฯถึงพิษณุโลก
แปดควาเสหฺย	2 ชั่ง		ขึ้นจากกรุงเทพฯถึงพิษณุโลก
เก้าควาเสหฺย	2 ชั่ง 20 บาท		ขึ้นจากกรุงเทพฯถึงพิษณุโลก
29. ผ้าลายเจ็ดศอกอย่างดีกีสละ	18 บาท		กีสละ 20 บาท
30. ผ้าลายเจ็ดศอก			
อย่างกลางกีสละ	15 บาท		กีสละ 17 บาท
31. ผ้าลายเจ็ดศอก			
อย่างเลวกีสละ	14 บาท		กีสละ 16 บาท
32. ผ้าลายหกศอก			
อย่างกลางกีสละ	12 บาท 2 สลึง		กีสละ 14 บาท
33. ผ้าลายสี่ศอกกีสละ	9 บาท		กีสละ 11 บาท
34. ผ้าลายสามศอกกีสละ	4 บาท 2 สลึง		กีสละ 6 บาท
35. ผ้าพื้นจันตบุรณกีสละ	18 บาท		กีสละ 20 บาท
37. ผ้าขาวเทศเปลือกเทียม			
ตราม้าพิบละ	4 บาท 2 สลึง		พิบละ 5 บาท 1 สลึง
38. ผ้าขาวเทศเปลือกเทียม			
ตราแมวพิบละ	4 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง		พิบละ 5 บาท
39. ผ้าขาวดิบห้าศับ			
ตราต้นไม้ว้าพิบละ	4 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง		พิบละ 5 บาท 2 สลึง

ราคาซื้อกรุงเทพฯ		ราคาขายเมืองพิษณุโลก
40. ผ้าแดงเนื้อดีตราสิงห์เต้าพิบละ	3 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	พิบละ 4 บาท 2 สลึง
41. ผ้าแดงเนื้อบาง		
ตราสิงห์เต้าพิบละ	2 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง	พิบละ 3 บาท 2 สลึง
42. ผ้าขาวเปลือกเทียม		
ตราต้นไม้ทองพิบละ	5 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	พิบละ 6 บาท 2 สลึง
43. ผ้าขาวเปลือกเทียม		
ตรานกทองพิบละ	4 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	พิบละ 5 บาท
44. ผ้าดิบห้าคืบตราไก่พิบละ	3 บาท	พิบละ 4 บาท 1 สลึง
45. ผ้าดิบห้าคืบตรารูปคนพิบละ	3 บาท 2 สลึง	พิบละ 4 บาท 2 สลึง
46. ผ้าดิบห้าคืบอย่างดี		
ตราควางพิบละ	4 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	พิบละ 5 บาท 2 สลึง
47. ผ้าเทศหาคืบไม้ละ	1 บาท 2 สลึง	ไม้ละ 2 บาท
48. เสื้อผ้าขาวฝรั่งห้าตะเข็บ		
อย่างดีไหลละ	5 บาท 3 สลึง	ไหลละ 7 บาท
49. เสื้อผ้าขาวฝรั่งห้าตะเข็บ		
อย่างกลาง ไหลละ	4 บาท 3 สลึง	ไหลละ 6 บาท
50. เสื้อยืดอย่างดีไหลละ	12 บาท	ไหลละ 14 บาท
51. เสื้อยืดอย่างกลางไหลละ	3 บาท	ไหลละ 4 บาท 2 สลึง
52. เสื้อมิตรีฝรั่งอย่างดีไหลละ	13 บาท 3 สลึง	ไหลละ 15 บาท
53. เสื้อมิตรีฝรั่ง		
อย่างกลางไหลละ	12 บาท	ไหลละ 14 บาท
54. ค้ายแดงลูกละ	8 บาท	ลูกละ 9 บาท
55. ค้ายเขียวสี่แ่งลูกละ	3 บาท	ลูกละ 3 บาท 2 สลึง
56. ค้ายเขียวสี่กลางลูกละ	3 บาท	ลูกละ 3 บาท 2 สลึง

	ราคาซื้อกรุงเทพฯ	ราคาขายเมืองพิษณุโลก
57. ค้ายเขียวสื่อนลูกละ	2 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	ลูกละ 3 บาท 2 สลึง
58. ค้ายเหลืองสีแก่ลูกละ	2 บาท 3 สลึง	ลูกละ 3 บาท 2 สลึง
59. ค้ายเหลืองสีกลางลูกละ	2 บาท 2 สลึง	ลูกละ 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง
60. ค้ายเหลืองสื่อนลูกละ	2 บาท 2 สลึง	ลูกละ 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง
61. ค้ายดำลูกละ	6 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง	ลูกละ 7 บาท 2 สลึง

ได้ทำบัญชีราคาซื้อขายสินค้าที่เมืองพิษณุโลกแลกรุงเทพมหานคร มีแจ้งอยู่ดังนี้

	ราคาเมืองพิษณุโลก	ราคาขายกรุงเทพฯ
1. เปลือกไม้สีเสียดร้อยเปลือก	1 บาท	-
2. ปลาแห้งเค็มหีบละ	14 บาท	หีบละ 19 บาท
3. ปลาใบไม้เค็มพันละ	5 บาท	พันละ 10 บาท
4. ปลาสดากอย่างพันละ	15 บาท	พันละ 50 บาท
5. ปลาสดอย่างพันละ	60 บาท	พันละ 200 บาท
6. ปลาทรายอย่างพันละ	50 บาท	พันละ 160 บาท
7. ปลาเค็ยอย่างพันละ	60 บาท	พันละ 180 บาท
8. ปลาใบไม้ยักพันละ	50 บาท	พันละ 120 บาท
9. ถั่วเขียวถึงละ	2 สลึง 1 เฟื้อง	ถึงละ 1 บาท 2 สลึง
10. หนังกะปิหีบละ	15 บาท	หีบละ 18 บาท
11. หนังกะปิหีบละ	10 บาท	หีบละ 11 บาท
12. หนังกวางพันละ	3 สลึง	พันละ 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง
13. เขากะปิหีบละ	12 บาท 2 สลึง	หีบละ 22 บาท
14. เขากะปิหีบละ	15 บาท	หีบละ 29 บาท

<u>ราคาเมืองพิษณุโลก</u>		<u>ราคาขายกรุงเทพฯ</u>
15. เขากวางหางละ	12 บาท 2 สลึง	หางละ 20 บาท
16. สี่ฝั้งซั้งละ	1 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง	ซั้งละ 2 บาท
17. น้ำฝั้งห้าทะน่าน	1 บาท	ห้าทะน่าน 1 บาท
18. ฝ้ายเม็ดหางละ	5 บาท	-
19. ฝ้ายบดหางละ	14 บาท	-
20. ใต้ร้อยมัด	6 บาท	ร้อยละ 3 ตำลึง
21. ชันหกซั้ง	1 บาท	-
22. น้ำมันยางร้อยทะน่าน	5 บาท	-
23. น้ำมันยม่อร้อยละ	40 บาท	-

ที่มา : กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5. ม. 2. 12 ก/12. ใบบอกเมืองพิษณุโลกที่ 24.
6 กันยายน ร.ศ. 108.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวประภัสสร ชื่อสกุล ศรีมุก
 เกิดวันที่ 11 เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2510
 สถานที่เกิด อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 26/3 หมู่ 5 ตำบลเวียงทอง
 อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ 54000
 ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ 1 ระดับ 3
 สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนสรอยเสรีวิทยา อำเภอวังชิ้น
 จังหวัดแพร่ 54160

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2528 มัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนนารีรัตน์จังหวัดแพร่
 พ.ศ. 2531 ศศ.บ. (วิชาเอกประวัติศาสตร์ วิชาโทธุรกิจศึกษา)
 จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา
 พ.ศ. 2536 กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร

บทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2432

บทคัดย่อ
ของ
ประภัสสร ศรีมุก

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

กันยายน 2536

ปริญญานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาถึงบทบาททางด้านเศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลกระหว่าง
พ.ศ. 2325 - 2437 โดยศึกษาจากเอกสารชั้นต้นที่ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-5

จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองพิษณุโลกมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ
ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 คือ ท่าเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ การเป็นศูนย์กลางการคมนาคม
ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตรและทรัพยากรธรรมชาติ นโยบายของรัฐบาลในเรื่องการ
หารายได้มาใช้จ่ายในกิจการบ้านเมืองและนโยบายการค้ากับต่างประเทศ และการลดบทบาททาง
ด้านยุทธศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกในระหว่าง พ.ศ. 2319 - 2437

เมืองพิษณุโลกมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐ ทั้งในรูปของส่วย
ภาษีอากร และการผูกปิ่นชาวจีน ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2398 รายได้สำคัญที่รัฐจัดเก็บในเมือง
พิษณุโลกมีส่วยที่เก็บเป็นทั้งสิ่งของและเงินตรา และภาษีอากรที่ยังคงเก็บเป็นทั้งสิ่งของและเงินตรา
รายได้เหล่านี้มีประโยชน์ต่อรัฐมากเพราะรัฐนำไปใช้ในกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง เช่น
การปฏิสังขรณ์วัด ต่อเรือไว้ใช้ในราชการ นอกจากนี้เมืองพิษณุโลกยังเป็นแหล่งวัสดุและเสบียง
อาหารสำหรับใช้ในราชการสงคราม และยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าออกของประเทศอีกด้วย นับตั้งแต่
การทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 เมืองพิษณุโลกยังคงมีบทบาทในการเป็นแหล่งรายได้ให้กับ
รัฐบาลเหมือนเดิม แต่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบวิธีการจัดเก็บรายได้ดังกล่าว โดยจัดเก็บใน
รูปเงินตราทั้งหมด รัฐบาลสามารถจัดเก็บรายได้ต่าง ๆ ได้มากขึ้นกว่าเดิม บทบาททางด้าน
เศรษฐกิจของเมืองพิษณุโลก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2437 ทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ
ขึ้นในเมืองพิษณุโลก ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นในตอนปลายรัชกาลที่ 3 คือ การขยายตัวของระบบ
เศรษฐกิจแบบเงินตรา การเข้าไปมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองพิษณุโลก การผลิต
เพื่อการค้า การจ้างแรงงาน การขยายตัวทางการค้า และการเพิ่มจำนวนอาชีพและผู้ประกอบธุรกิจ

THE ECONOMIC ROLE OF PHITSANULOK IN
RATANAKOSIN PERIOD,
BETWEEN 1782 - 1894

AN ABSTRACT

BY

PRAPUSSORN SRIMUK

Presented in the partial fulfillment of the requirements for the
Master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

September 1993

This thesis aims at studying the economic role of Phitsanulok in the Ratanakosin Period between A.D. 1782 - 1894, based on primary sources of various types of documents from the reign of King Rama I to that of King Rama V.

This study has shown that many factors had enhanced the economic role of Phitsanulok between A.D. 1782 - 1894. Her favourable geographical position, situating at the centre of communication, her prosperity which was due to agricultural products and her natural resources, her obedience to government policies on state income and on foreign trade and the decrease of her strategic role, all these helped to maintain her role.

The economic role of Phitsanulok was mainly concerned with providing state income by collecting "suai" or tribute in kind, taxes and poll - taxes specially levied on every Chinese living in the country. But between 1782 - 1855, substantial state income from Phitsanulok was derived from "suai" collected both in kind and in currency, and also from taxes collected in kind as well as in currency. This amount of income was very useful to the government for it could be paid for many activities beneficial to the state for example, restoring and renovating temples, ship - building for official use. Apart from being the productive site for materials and provision in time of war Phitsanulok was also the area where exported commodities were produced. Since the conclusion of the Bowring Treaty in 1855, Phitsanulok had continued to retain her role as a main source of state income. Anyhow, there was a change in the method of income collection; every thing had to be paid in currency, not any more in kind.

Because of this new system, the government obtained higher income. The economic role of Phitsanulok between 1782 - 1874 had caused certain economic development which had already been noticeable at the end of the reign of King Rama III. Obviously that money economy was expanding. The economic role of the Chinese became prominent in Phitsanulok. There were already production for export with paid labour, trade expansion and creation of many more new types of job and of entrepreneurs.